

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ: ΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΥΠΟΨΗΦΙΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΕΥΜΟΡΦΙΑΣ ΝΙΚΗΦΟΡΙΔΟΥ

ΦΛΩΡΙΝΑ
ΜΑΙΟΣ 2017

Φύλλο Εξέτασης

1. Επόπτης: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

2. Δεύτερος Βαθμολογητής: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Γενικός βαθμός: - _____

Η συγγραφέας ..... βεβαιώνει
ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και
ότι έχει γίνει κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν
απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract	6
Πρόλογος	7
Εισαγωγή	8
A. Θεωρητικό μέρος	12
<i>1. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση σήμερα: μία γενική επισκόπηση .....</i>	<i>12</i>
<i>α) Το Περιεχόμενο και οι Σκοποί του μαθήματος των Θρησκευτικών κατά την περίοδο 1833-1964.....</i>	<i>13</i>
<i>β) Το Περιεχόμενο και οι Σκοποί του μαθήματος των Θρησκευτικών κατά την περίοδο 1964 – 1999.....</i>	<i>17</i>
<i>γ) Το Περιεχόμενο και οι Σκοποί του μ.τ.Θ. κατά τον 21ο αιώνα .....</i>	<i>25</i>
Πίνακες	30
<i>Το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών 1833-1982 .....</i>	<i>30</i>
<i>Το περιεχόμενο του μ.τ.Θ 1982-1998 στο Δημοτικό σχολείο .....</i>	<i>32</i>
<i>Το περιεχόμενο του μ.τ.Θ 1982-1998 στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση .....</i>	<i>33</i>
<i>Το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο κατά τον 21ο αιώνα .....</i>	<i>34</i>
<i>Οι σκοποί του μαθήματος των Θρησκευτικών στη Μέση Εκπαίδευση (1897-1998).....</i>	<i>36</i>
<i>Οι σκοποί του μ.τ.Θ. στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση κατά τον 20ο αιώνα ..</i>	<i>39</i>
<i>Οι σκοποί του μ.τ.Θ. στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο κατά τον 21ο αιώνα....</i>	<i>39</i>
<i>Κριτική Επισκόπηση της Ιστορικής Εξέλιξης των Α.Π. του μαθήματος των Θρησκευτικών.....</i>	<i>41</i>
<i>2. Το Μ.τ.Θ. σήμερα – Το Ισχύον Αναλυτικό Πρόγραμμα στα Θρησκευτικά (2016) – Περιεχόμενα και Σκοποί. ....</i>	<i>45</i>

α) Το ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα στα Θρησκευτικά (Δημοτικό - Γυμνάσιο)	45
β) Το ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα στα Θρησκευτικά (Λύκειο)	50
γ) Οι αρνητικές κριτικές στα τελευταία προγράμματα σπουδών για το μάθημα των Θρησκευτικών	52
B. Ερευνητικό μέρος	58
Μεθοδολογία έρευνας.....	58
1. Σκοπός της έρευνας	58
2. Ερευνητικά Ερωτήματα.....	59
3. Συμμετέχοντες	60
4. Μέσα συλλογής δεδομένων	61
5. Διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων	62
Οδηγός Συνέντευξης	64
6. Παρουσίαση δεδομένων	66
7. Συζήτηση	78
Βιβλιογραφία	83
Ιστογραφία	88
Παράρτημα.....	89

Περίληψη

Η παρούσα εργασία στοχεύει στην ανάδειξη των απόψεων των υποψήφιων εκπαιδευτικών για τη μορφωτική αξία των Θρησκευτικών. Για την ανάδειξη των απόψεων των φοιτητών χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της συνέντευξης. Στο εισαγωγικό κομμάτι της εργασίας αναπτύσσεται το πλαίσιο γύρω από το τι προκάλεσε το ενδιαφέρον για την ενασχόληση με την εν λόγω εργασία. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στο δημόσιο διάλογο γύρω από το μάθημα των Θρησκευτικών και τις αντιπαραθέσεις που έχουν δημιουργηθεί και φέρνουν συνεχώς το μάθημα στην επικαιρότητα.

Στη συνέχεια, στο θεωρητικό μέρος της εργασίας παρουσιάζονται ορισμένα βασικά στοιχεία για το μάθημα και τη δομή και διάρθρωση του ισχύοντος Προγράμματος Σπουδών του μαθήματος καθώς και δύο από τα πιο σημαντικά κομμάτια σχετικά με το μάθημα των Θρησκευτικών και τη μορφωτική αξία του, τα περιεχόμενα και η σκοποθεσία του, από την εισαγωγή του μαθήματος στην εκπαίδευση επί Καποδίστρια, έως και σήμερα. Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, παρατίθενται επίσης και ορισμένες αρνητικές κριτικές πάνω στα τελευταία προγράμματα σπουδών, που αποτέλεσαν μέρος των αντιπαραθέσεων που δημιουργήθηκαν.

Το δεύτερο σκέλος της εργασίας, αφορά στην έρευνα για τις απόψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών σχετικά με τη μορφωτική αξία των Θρησκευτικών. Η έρευνα έδειξε πως οι φοιτητές θεωρούν ότι το μάθημα των Θρησκευτικών έχει μορφωτική αξία, αλλά χρειάζεται βελτιώσεις για να γίνει καλύτερο.

Λέξεις – κλειδιά: Θρησκευτικά, σκοποθεσία και περιεχόμενα Θρησκευτικών, μορφωτική αξία Θρησκευτικών, συνέντευξη.

Abstract

This thesis aims to the exposition of the perceptions of the candidate teachers regarding the formative value of religious education. The method of interview was conducted in order to collect the students' opinions. In the introductory part of the dissertation, there are the reasons why interest in this issue was generated. More specifically, it refers to the extent of the existing controversies that frequently put religious education in the limelight.

Following, in the theoretical part of the thesis, there are some basic elements of the religious subject and the structure of the current curriculum. What is more, two of the most important aspects concerning religious education and its educational value are presented, its contents and objectives, since the introduction of religious education to schools during Ioannis Kapodistrias' command, until today. Furthermore, in the theoretical part of this thesis, some negative reviews upon the latest curricula are featured.

The second part of this thesis is about the research on candidate teachers' viewpoints regarding the educational value of religious education. The survey has shown that students think that Religious Education has formative value but it needs some improvement interventions in order to become better.

Keywords: Religious Education (RE), objectives and contents of Religious Education, formative value of Religious Education, interview.

Πρόλογος

Το ενδιαφέρον μου για τη συγκεκριμένη έρευνα προέκυψε εξαιτίας της μεγάλης προβολής που έχει λάβει το θέμα του προσανατολισμού του μαθήματος των Θρησκευτικών τα τελευταία χρόνια. Έτσι, μου εξήγησε την περιέργεια να δω ποιες είναι οι απόψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών που πρόκειται στο μέλλον να ασχοληθούν με τα Θρησκευτικά σχετικά με το συγκεκριμένο μάθημα.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, κ. Βασιλική Παπαδοπούλου, για τη στήριξη και τις οδηγίες που μου παρείχε κατά την πορεία εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την αδερφή μου, Σταυρούλα, για τη συμβολή της στην αναζήτηση της βιβλιογραφίας, τον Δημήτρη Τσιώλη για τη βοήθειά του γενικότερα στην εκπόνηση της εργασίας αυτής και φυσικά την οικογένειά μου και ιδιαίτερα τους γονείς μου, Ιορδάνη και Μαρία, για την ηθική και οικονομική στήριξη που μου προσέφεραν ως την παρούσα στιγμή.

Εισαγωγή

Αδιαμφισβήτητα η σχολική αγωγή συμβάλλει καταλυτικά στον αξιολογικό προσανατολισμό των μαθητών, στοιχείο πολύ σημαντικό μιας και ζούμε σε μία κοινωνία την οποία διακρίνει η κρίση των αξιών και της ελευθερίας. Σ' αυτό το πλαίσιο και η θρησκευτική αγωγή η οποία υπηρετεί και τους γενικότερους σκοπούς της αγωγής, καλείται να ανταποκριθεί στο δύσκολο και συνάμα σημαντικό ρόλο της μέσα από το μάθημα των Θρησκευτικών.

Το μάθημα των Θρησκευτικών, γενικά, έχει έρθει πολλές φορές στην επικαιρότητα για διάφορα κατά καιρούς ζητήματα. Ένα από τα πιο σημαντικά της τελευταίας δεκαετίας σχετίζεται με τις αντιπαραθέσεις που προκάλεσαν συγκεκριμένες εγκύκλιοι του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων το καλοκαίρι του 2008 (Δεληκωνσταντής, 2009). Το μάθημα των Θρησκευτικών, σε μια σειρά από επιστημονικές μονογραφίες και άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά χαρακτηρίζονταν «μονοφωνικό, κατηχητικό και μονόπλευρο, μονολιθικό και σκοταδιστικό, ακραία περίπτωση κατηχητισμού και θρησκευτικής ενδογμάτισης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κ.ά» (Γιαγκάζογλου, 2013, σ. 16). Οι θέσεις αυτές καθώς και οι πιέσεις του Συνηγόρου του Πολίτη οδήγησαν στην έκδοση εγκυκλίων για προαιρετική απαλλαγή από το θρησκευτικό μάθημα χωρίς υποχρέωση αιτιολόγησης (Γιαγκάζογλου, ό.π.). Η αιφνιδιαστική κίνηση του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με τις εγκυκλίους εν μέσω καλοκαιριού προκάλεσε τις αντιδράσεις της Επίσημης Εκκλησίας, ορισμένων Θεολόγων καθηγητών που αισθάνθηκαν ότι θίχτηκε η σχολική τους υπόσταση, αλλά και των ιθυνόντων της σχολικής θρησκευτικής αγωγής του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Οι αντιδράσεις αυτές βέβαια ήταν πολύ ήπιες μιας και περιορίζονταν απλά σε γενικές συνελεύσεις και επιστολές προς το Υπουργείο από τις Θεολογικές σχολές και την Εκκλησία και σε ένα τεκμηριωμένο υπόμνημα προς τον Υπουργό Παιδείας από τους ιθύνοντες της θρησκευτικής αγωγής του Π.Ι. για τη σύγχρονη ταυτότητα και την προσφορά του μαθήματος στην εκπαίδευση.

Από την άλλη δεν ήταν λίγοι αυτοί οι οποίοι με αφορμή τις εγκυκλίους του Υπουργείου για την απαλλαγή από το μάθημα των Θρησκευτικών εξέφρασαν στον τύπο την αρνητική τους άποψη για το μάθημα. Μεταξύ αυτών ο καθηγητής Γιώργης Γιατρομανωλάκης της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ, ο οποίος ανέφερε πως το

μάθημα των Θρησκευτικών «διαθέτει έντονο δογματικό και κατηχητικό χαρακτήρα» και κατέληξε «Τα Θρησκευτικά έχουν εκ των πραγμάτων καταργηθεί. Αλλά εμείς δεν το βλέπουμε. Τουναντίον επιμένουμε» (Δεληκωνσταντής ό.π., σελ. 40). Αρνητική στάση προς το μάθημα έχει επίσης και ο καθηγητής Χρήστος Γιανναράς ο οποίος προτείνει αντί για το μάθημα των Θρησκευτικών να θεσμοθετηθεί ένα νέο μάθημα σχετικό με τα κίνητρα των αναζητήσεων που συγκρότησαν την παράδοση του πολιτισμού των Ελλήνων (Δεληκωνσταντής, ό.π.).

Όπως γίνεται φανερό, οι εγκύκλιοι σχετικά με τη δυνατότητα απαλλαγής από το μάθημα των Θρησκευτικών και οι αντιπαραθέσεις που προκλήθηκαν, δημιούργησαν ένα δημόσιο διάλογο γύρω από τη φυσιογνωμία και το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών. Από τη μία υπήρχαν ορισμένοι οι οποίοι επέκριναν το μάθημα λόγω του ομολογιακού και κατηχητικού χαρακτήρα του και από την άλλη πολλοί θεολόγοι εκπαιδευτικοί και οι Θεολογικές σχολές επισήμαιναν την αναγκαιότητα να εισαχθούν στο μάθημα και μερικές θρησκευσιολογικές αναφορές ώστε να γίνει πιο ανοιχτό και να μπορούν να το παρακολουθήσουν όλοι οι μαθητές ανεξαρτήτως θρησκείας. Έτσι, στα πλαίσια μιας ευρύτερης αλλαγής σε όλα τα μαθήματα, συστάθηκε Επιτροπή Εμπειρογνομόνων η οποία, λαμβάνοντας υπόψη τον ηχηρό αυτό δημόσιο διάλογο για το χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία του μαθήματος των Θρησκευτικών, εκπόνησε νέο Πρόγραμμα Σπουδών και για τα Θρησκευτικά Δημοτικού - Γυμνασίου κατά το σχολικό έτος 2010-2011.

Με τη δημοσίευση του συγκεκριμένου Προγράμματος Σπουδών, το μάθημα των Θρησκευτικών ήρθε ξανά στην επικαιρότητα. Πιο συγκεκριμένα, δημιουργήθηκαν εκ νέου αντιδράσεις σχετικά με τη φυσιογνωμία και το περιεχόμενο του μαθήματος, οι περισσότερες προερχόμενες από μέλη της Πανελλήνιας Ένωσης Θεολόγων (Π.Ε.Θ.) και των παραρτημάτων της, εξαιτίας των θρησκευσιολογικών αναφορών τις οποίες περιείχε. Η πιλοτική εφαρμογή του, η οποία σημειώνεται για πρώτη φορά στα εκπαιδευτικά μας πράγματα, βέβαια, σε γενικές γραμμές λειτούργησε θετικά (Γιαγκάζογλου, ό.π.). Η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων συνέχισε τις εργασίες τις ώσπου λίγα χρόνια αργότερα, το 2015, εκπόνησε νέο Πρόγραμμα Σπουδών και για το Λύκειο και την επόμενη χρονιά, το 2016, ολοκλήρωσε τις εργασίες τις προβαίνοντας στις προβλεπόμενες αναθεωρήσεις και επανεκδόσεις (Άρθρο στην εφημερίδα «Ελεύθερος Τύπος», 5/10/16). Έτσι, το 2016 είχαμε πλέον έτοιμα νέα Προγράμματα Σπουδών και για τις δύο πρώτες βαθμίδες εκπαίδευσης.

Τα νέα αυτά Προγράμματα Σπουδών του 2016 (ΦΕΚ 2920/13.09.16, Τεύχος Β'), (ΦΕΚ 2906/13.09.16, Τεύχος Β'), έφεραν για ακόμη μία φορά το μάθημα των Θρησκευτικών στην επικαιρότητα, παρ' όλο που, το αναθεωρημένο πλέον Πρόγραμμα Σπουδών για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο δεν παρουσίασε ιδιαίτερες αλλαγές σε σχέση με αυτό του 2011. Οι περισσότεροι θυμόμαστε τις δηλώσεις του αρχιεπισκόπου Ιερώνυμου για τα νέα Προγράμματα Σπουδών των Θρησκευτικών, μία από τις πιο χαρακτηριστικές είναι η παρακάτω: «Διάβασα όλα τα νέα προγράμματα σπουδών για τα θρησκευτικά και τα θεωρώ απαράδεκτα και επικίνδυνα για την Παιδεία. Προγράμματα, τα οποία ξέρουμε πώς και ποιοι τα προώθησαν. Θα προκαλέσουν ρήξη στις σχέσεις Εκκλησίας Πολιτείας. Κάνω έκκληση στον κ. Τσίπρα να σταματήσει και να αναβάλει αυτή την πρωτοβουλία» (Άρθρο στην ιστοσελίδα «ΤΑ ΝΕΑgr», 20/9/16).

Από την άλλη, βλέπαμε την Κυβέρνηση και τους υπεύθυνους για τη σύνταξη των νέων Προγραμμάτων Σπουδών, να απαντούν στις κριτικές και τις αντιδράσεις. Η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων για την εκπόνηση του Προγράμματος Σπουδών υπογράμμιζε για το Πρόγραμμα ότι «δίνει απόλυτη προτεραιότητα στην παράδοση του τόπου μας, στην ορθόδοξη χριστιανική. Δεν έχει κατηχητικό χαρακτήρα, καθώς η κατήχηση είναι μια υπόθεση της Εκκλησίας και της οικογένειας, όχι του σχολείου». Επίσης, η Επιτροπή τόνιζε πως «η αίσθηση ότι υπάρχει «πολλή θρησκευσιολογία» ή ότι είναι «ουδετερόθρησκο» δεν είναι ακριβής και επιπλέον ότι το μάθημα δεν είναι «θρησκευσιολογικό», ούτε και όπως λέγεται, προωθεί τον θρησκευτικό συγκρητισμό (Άρθρο στην ιστοσελίδα της εφημερίδας «Ελεύθερος Τύπος», 5/10/16).

Στη βάση όλων αυτών των αντιπαραθέσεων προέκυψε το ενδιαφέρον να εξετάσουμε τη μορφωτική αξία του μαθήματος των Θρησκευτικών αναφορικά με τις απόψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών που στο μέλλον θα κληθούν να το διδάξουν. Πιο συγκεκριμένα, θέλαμε να διερευνήσουμε τις απόψεις τους σχετικά με το αν πρέπει να διδάσκεται το μάθημα ως υποχρεωτικό και αν προσφέρει χρήσιμα εφόδια στα παιδιά για την εξέλιξή τους, αν είναι ελκυστικό και κατανοητό το μάθημα όσον αφορά στο περιεχόμενό του, αν είναι ενδιαφέρον ο τρόπος διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών και αν προσελκύει τα κίνητρα μάθησης των μαθητών και τέλος αν προσδίδει μορφωτική αξία στο μάθημα η αξιολόγησή του.

Στο πρώτο κεφάλαιο, παραθέτουμε ορισμένα γενικά στοιχεία για τη θέση του μαθήματος των Θρησκευτικών και το αναλυτικό πρόγραμμά του στο Δημοτικό και έπειτα για κάποια από τα στοιχεία που συναπαρτίζουν τη μορφωτική αξία του

μαθήματος, δηλαδή τα περιεχόμενα και τους σκοπούς του από τη στιγμή που το μάθημα πρωτοεισήχθη στην εκπαίδευση έως και το 2011.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παραθέτουμε κάποια στοιχεία σχετικά με το ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα και για κάποιες αρνητικές κριτικές που αφορούν στα τελευταία προγράμματα σπουδών.

Στο ερευνητικό μέρος, για να ανιχνεύσουμε τις απόψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών για τη μορφωτική αξία του μαθήματος των Θρησκευτικών αξιοποιήσαμε τη μέθοδο της συνέντευξης.

A. Θεωρητικό μέρος

1. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια

Εκπαίδευση σήμερα: μία γενική επισκόπηση

Στην παρούσα φάση, το μάθημα των Θρησκευτικών ως αυτοτελές μάθημα, διδάσκεται δύο φορές την εβδομάδα και καλύπτει τέσσερις τάξεις του δημοτικού σχολείου και συγκεκριμένα τις Γ', Δ', Ε', ΣΤ'. Το μάθημα, όπως είναι γνωστό, διδάσκουν οι δάσκαλοι, οι οποίοι, είναι απόφοιτοι των Παιδαγωγικών Τμημάτων Δημοτικής Εκπαίδευσης. Στα Παιδαγωγικά Τμήματα της Ελλάδας η Διδακτική των Θρησκευτικών διδάσκεται κυρίως ως επιλεγόμενο μάθημα ή έχει αντικατασταθεί με σχετικά μαθήματα Κοινωνιολογίας ή Θρησκευσιολογίας ή Πολιτισμού ή Θεολογίας (Κουκουνάρας – Λιάγκης, 2015).

Κατά το ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών, ο θεματικός άξονας που αφορά στο Δημοτικό ονομάζεται «Ο κόσμος της θρησκείας». Επιπλέον, η θρησκευτική εκπαίδευση στο Δημοτικό χωρίζεται σε δύο κύκλους: ο πρώτος καλύπτει τις Γ' και Δ' Δημοτικού και ο δεύτερος τις Ε' και ΣΤ'. Στο Πρόγραμμα Σπουδών παρουσιάζεται ξεχωριστός σκοπός για καθένα από τους δύο αυτούς κύκλους, στον τίτλο του οποίου, όπως αναγράφεται «αναγνωρίζεται η βασική διήκουσα των θεμάτων». Στο ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών, ακόμα, παρουσιάζονται γενικοί στόχοι για την κάθε τάξη οι οποίοι «περιγράφουν αδρομερώς τις επιδιώξεις της θρησκευτικής μάθησης σε κάθε τάξη» και «συνδέονται οργανικά με τις επιδιωκόμενες Επάρκειες κάθε κύκλου και αφετέρου εξειδικεύονται με τα Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα των Θεματικών Ενοτήτων». Οι Θεματικές Ενότητες αναπτύσσονται σε τρεις στήλες οι οποίες «παρουσιάζουν διεξοδικά τι, πώς και γιατί χρειάζεται να υλοποιηθούν οι μαθητές καθώς πραγματεύονται κάθε επιμέρους θέμα». Δίνουν ένα «πλαίσιο διευρυμένης έρευνας και εμβριθούς ανάλυσης των προτεινόμενων θεμάτων» (ΦΕΚ 2920/13.09.16, Τεύχος Β', σελ. 30863). Γι' αυτό το λόγο κάθε Θεματική Ενότητα αναπτύσσεται σε μια σειρά (course) συνεχόμενων δίωρων, πράγμα το οποίο προκάλεσε πρόβλημα, βέβαια, σε κάποια σχολεία, λόγω λειτουργικών δυσχερειών (Πονηρός, 2015).

α) Το Περιεχόμενο και οι Σκοποί του μαθήματος των Θρησκευτικών κατά την περίοδο 1833-1964

Στην ενότητα αυτή θα αναλύσουμε το περιεχόμενο και τους σκοπούς του μαθήματος των θρησκευτικών μέσα από αναλυτικά προγράμματα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως και το τέλος του 20^{ου} αιώνα. Με αφετηρία την εποχή του Καποδίστρια, οπότε και η θρησκευτική αγωγή καταλαμβάνει κεντρική θέση στα αναλυτικά προγράμματα της σχολικής εκπαίδευσης, σταματάμε στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964, μιας και στις προ της μεταρρύθμισης δεκαετίες, δεν διακρίνουμε ιδιαίτερες αλλαγές στο μάθημα των θρησκευτικών. Έπειτα, ξεκινάμε από το 1964 και φτάνουμε έως και το τελευταίο αναλυτικό πρόγραμμα θρησκευτικών του αιώνα, αυτό του 1998.

Είναι γνωστό ότι η θρησκευτική αγωγή εισήχθη στην Α/βάθμια εκπαίδευση ως μάθημα, από τον Ιωάννη Καποδίστρια. Πιο συγκεκριμένα, συστάθηκε τότε Επιτροπή αποτελούμενη από τέσσερεις αρχιερείς για τη σύνταξη εγχειριδίων για τη δημοτική εκπαίδευση, τα οποία εγκρίθηκαν από την Ιερά Σύνοδο, ώστε να διασφαλιστεί η σύνδεσή τους με την ελληνορθόδοξη παράδοση. Τα βιβλία αυτά ήταν η Κατήχηση, η Ιερά Ιστορία και οι Προσευχές (Κόπτσης, 2004). Σχετικά με το περιεχόμενο του μαθήματος, η Αγία Γραφή χρησιμοποιούνταν μόνο ως εποπτικό μέσο στη διδασκαλία, ενώ το σημαντικότερο κομμάτι του περιεχομένου του μαθήματος, κάλυπταν οι δογματικές αλήθειες (Κοκκίνης, 1998).

Λίγο αργότερα, με την άφιξη του βασιλιά Όθωνα, παρατηρούμε ξανά κάποιες προσπάθειες σχετικές με την εκπαίδευση των Ελλήνων. Πρώτη ένδειξη της προσπάθειας αυτής αποτέλεσε το βασιλικό διάταγμα στις 22 Μαρτίου 1833, σύμφωνα με το οποίο διόρισε επταμελή επιτροπή «προς διοργανισμόν των σχολείων». Η επιτροπή αυτή εκπόνησε ένα σχέδιο, κατά το οποίο στα δημοτικά σχολεία θα έπρεπε να διδάσκεται η «σύνοψις του ιστορικού μέρους των θείων Γραφών» και η «Κατήχησις». Στα ελληνικά σχολεία προτάθηκε να διδάσκεται «Κατήχησις μεγαλυτέρα της των Δημοτικών σχολείων» και στα τότε γυμνάσια, η «θρησκεία», όπως ορίστηκε σαν μάθημα, που θα διδασκόταν από το δάσκαλο της ελληνικής και της λατινικής γλώσσας και στα τρία έτη του τότε γυμνασίου (Περσελής 1997, σελ. 68).

Πρακτικά, το σχέδιο αυτό ποτέ δεν εφαρμόστηκε, καθώς θρησκευτική διδασκαλία παρεχόταν ελάχιστα μόνο στα «τακτικά σχολεία» με τις τέσσερεις τάξεις

τους, όπου σύμφωνα με μαρτυρίες του Ιωάννη Κοκκίνη, για τα έτη 1837 και 1839, «μόνο ξηρά ανάγνωσις εις τα Οκτωηχοψάλτρηρα κατά την παλαιάν εκείνην μέθοδον ελάμβανεν χώραν» (Κοκκίνης, όπ.π., σελ. 22). Γενικότερα, δεν δόθηκε σημασία στην ελληνορθόδοξη παράδοση του τόπου και στις ιδιαίτερες συνθήκες της εποχής, καθώς επιθυμία των Βαυαρών ήταν να κάνουν μια απλή αντιγραφή του δυτικού τρόπου σκέψης και ζωής στην Ελλάδα (Βασιλόπουλος, 2002). Η «Ιερά Ιστορία» και οι «Προσευχές» δεν υπήρχαν καθόλου σαν μαθήματα στις κατώτερες τάξεις όπως επίσης, ούτε και η «Κατήχηση» στις ανώτερες (Κοκκίνης, όπ.π.). Πάντως, το γεγονός ότι τα τρία διδακτικά εγχειρίδια «Προσευχαί», «Ιεράς Ιστορίας Σύνοψις» και «Ιεράς Κατηχήσεως Σύνοψις» ήταν τα επίσημα βιβλία για τα δημοτικά σχολεία του «Βασιλείου της Ελλάδος» μέχρι περίπου το 1880, φαίνεται από το ότι τα συγκεκριμένα εγχειρίδια προτεινόταν συνεχώς από τον «Οδηγό της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου...» σε κάθε έκδοσή του (1830, 1836, 1842, 1850, 1860) ως τα εγχειρίδια που πρέπει να χρησιμοποιούνται για τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών (Περσελής, 2011).

Το 1890, ο τότε γενικός επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων, Χαρίσιος Παπαμάρκου, συνέταξε εκπαιδευτικά νομοσχέδια και στα αναλυτικά προγράμματα που δημιουργήθηκαν (1894) με τα νομοσχέδια αυτά τα οποία αφορούσαν το δημοτικό σχολείο, περιέχονταν ως μαθήματα για τη θρησκευτική διδασκαλία, τα γνωστά έως τότε: «Κατήχησις», «Ιερά Ιστορία» και «Προσευχαί», αλλά και ρητά και τροπάρια, Λειτουργική και Εκκλησιαστική Ιστορία, και το πιο σημαντικό: η Καινή Διαθήκη μεταφρασμένη (Κοκκίνης, όπ.π.). Το συγκεκριμένο αναλυτικό πρόγραμμα για την Πρωτοβάθμια εκπαίδευση «είναι το πρώτο ολοκληρωμένο και λεπτομερές σχολικό αναλυτικό πρόγραμμα στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης» (Περσελής, όπ.π., σελ. 947), παρ' όλο που σε αυτό δεν διατυπώνεται σκοπός για το μάθημα.

Στη μέση εκπαίδευση, το 1897, φαίνεται για πρώτη φορά στο αναλυτικό πρόγραμμα ο ορισμός του σκοπού του μαθήματος των Θρησκευτικών, ο οποίος και επαναλαμβάνεται στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1906. Ο σκοπός αυτός είναι: «Να εξεγείρωσι και διαπλάσωσι το θρησκευτικόν συναίσθημα της νεολαίας και να ενισχύσωσιν εν τη καρδιά αυτής την εις τον Θεόν πίστιν και να καταστήσωσι εις αυτήν απαραίτητον την ανάγκην του αεί πράττειν κατά το θέλημα Αυτού· προσέτι δε να εμπνεύσωσι ζήλον και αφοσίωσιν εις την ορθόδοξον Εκκλησίαν, εκδηλουμένην και δια της ενεργούς συμμετοχής εις τον βίον αυτής» (Κογκούλης, 1985, σελ. 85-86). Πάντως, ο σκοπός αυτός του 1897 και 1906, φανερώνει το διττό και αμφιλεγόμενο

πνεύμα του σκοπού της Μέσης εκπαίδευσης, σύμφωνα με το οποίο κάποιοι ήταν υπέρ του ορθολογισμού και της παροχής γνώσεων καθαρά, και άλλοι υπέρ της ανάπτυξης του όλου του ανθρώπου και του ευσεβισμού. Επίσης, τονίζονται ζητήματα πρακτικής ηθικής, και αυτός είναι ο λόγος που σε εκείνη την περίοδο το μάθημα ίσως να φάνηκε να συμβάλλει στην καλλιέργεια του ανθρώπου που πρέπει να έχει σωστή συμπεριφορά. Τέλος, στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1914 καθώς και στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1932, δεν διακρίνεται ορισμένος σκοπός για τη διδασκαλία των Θρησκευτικών (Κογκούλης, όπ.π.).

Προχωρώντας στον 20^ο αιώνα, σημαντικό σταθμό αποτελεί το αναλυτικό πρόγραμμα του 1913 για τα δημοτικά σχολεία. Σχετικά με το περιεχόμενο του μαθήματος συγκεκριμένα, οι μαθητές φαίνεται πως διδάσκονταν προσευχές, θρησκευτικά ποιήματα και άσματα, ερμηνείες γιορτών, την ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης, γεωγραφία των χωρών της Παλαιάς Διαθήκης, θέματα της Καινής Διαθήκης, γεωγραφία της Παλαιστίνης, εκκλησιαστική ιστορία, ανάγνωση και ερμηνεία περικοπών του Ευαγγελίου, Λειτουργική και Κατήχηση (Κοκκίνης, όπ.π.).

Στη μέση εκπαίδευση, ένα χρόνο αργότερα, έχουμε το αναλυτικό πρόγραμμα του 1914. Σχετικά με το περιεχόμενο στο συγκεκριμένο πρόγραμμα, μπορούμε να σημειώσουμε πως στην επιλογή του, συγκριτικά με το προηγούμενο αναλυτικό πρόγραμμα (1897), κυριάρχησαν η δογματική και η λειτουργική προσέγγιση. Πρακτικά, στη θέση των Ευαγγελικών περικοπών της Κυριακής, εισήχθη το μάθημα της εκκλησιαστικής Ιστορίας, το οποίο είχε ήδη εισαχθεί στο «Ελληνικό» σχολείο, και οι εκκλησιαστικοί ύμνοι, που τώρα εισήχθησαν στο «Γυμνάσιο» (Περσελής, όπ.π.).

Το 1929 συντελέστηκε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση η οποία είχε σκοπό τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης και έδωσε βαρύτητα στο να βοηθηθεί ο μαθητής να προετοιμαστεί για τις επαγγελματικές απαιτήσεις της κοινωνίας. Η μεταρρύθμιση αυτή, όμως, έδειχνε να περιορίζει τη διδασκαλία των θρησκευτικών στο Δημοτικό μιας και δεν έδωσε αρκετή σημασία και στην παράλληλη ανάπτυξη της θρησκευτικότητας του παιδιού ώστε να υπάρχει μαζί με την επιστημονική κατάρτιση και η ψυχοπνευματική ανάπτυξη του παιδιού. Η Ιερά Σύνοδος και η Θεολογική Σχολή αντέδρασαν εξαιτίας αυτού του περιορισμού του μαθήματος, ενώ η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος, μέσα στο κλίμα της έλλειψης ενημέρωσης και της βιαστικής αντιμετώπισης αυτής της τόσο σημαντικής μεταρρύθμισης, έλαβε θέση εναντίον του μαθήματος των θρησκευτικών. (Γαϊτενίδης, 1996).

Τον Ιανουάριο του 1932, εκδόθηκε αναλυτικό πρόγραμμα για τα μαθήματα που έπρεπε να διδαχθούν κατά το σχολικό έτος 1931-1932 στη Μέση εκπαίδευση. Σχεδιάστηκε σύμφωνα με τις αρχές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929. Η δομή του παρέμεινε σχεδόν η ίδια με το πρόγραμμα του 1914, αλλά η επιλογή του περιεχομένου ήταν ευρύτερη. Οι συντάκτες του προγράμματος αυτού, δηλαδή, είχαν καταλάβει πως πριν από τη διδασκαλία των ιστοριών της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, θα έπρεπε να γίνεται μια εισαγωγή στα ηθικά και γεωγραφικά στοιχεία, τα σχετικά με την Παλαιά Διαθήκη (Περσελής, όπ.π.). Έτσι, οι μαθητές διδάσκονταν στις πρώτες τάξεις πέρα από την Ιερά Ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης και την Ιερά Ιστορία της Καινής Διαθήκης, και Ιστορία του έργου των Αποστόλων και της χριστιανικής εκκλησίας. Στις τελευταίες τάξεις διδάσκονταν: Ανάγνωση και ερμηνεία περικοπών της Παλαιάς Διαθήκης και της Καινής Διαθήκης, Ορθόδοξον Κατήχησιν για ανακεφαλαίωση και καθορισμό των δογματικών διαφορών και της υπεροχής της Χριστιανικής θρησκείας σε σχέση με τις άλλες, ανάγνωση ύμνων, και τέλος Χριστιανική Ηθική για ανακεφαλαίωση.¹

Στο Αναλυτικό πρόγραμμα του 1935, που αποτελεί τροποποίηση του προγράμματος του 1932, διακρίνεται σκοπός για το μάθημα των Θρησκευτικών, ο οποίος συγκεκριμένα είναι: «Η διδασκαλία των θρησκευτικών κυρίου σκοπούς έχει: α) την υπό των μαθητών σαφή επίγνωση του θρησκευτικού και ηθικού έργου του Χριστού και της ορθοδόξου Εκκλησίας και β) την δια της προσηκούσας εκτιμήσεως του έργου τούτου τοιαύτην εξύψωσιν του θρησκευτικού και ηθικού φρονήματός των, ώστε τούτο να αποβή μεν κύριος ρυθμιστής της τε ατομικής και κοινωνικής ζωής, να εκδηλώνεται δε δια της ενεργούς συμμετοχής των εις τον θρησκευτικόν βίον και τα έργα της κοινωνικής πρόνοιας της Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας» (Κογκούλης, 1993, σελ. 48-49). Το 1941 παρατηρούμε και πάλι να μην υπάρχει κάποιος σκοπός στο αναλυτικό πρόγραμμα που εκδίδεται για τα εξατάξια σχολεία παλαιού τύπου.

Σκοπός για το μάθημα προτάσσεται και πάλι στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1961 για τα Γυμνάσια της πρώτης βαθμίδας. Έτσι, σύμφωνα με αυτόν, η διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στοχεύει στην «καλλιέργεια και τη διάπλαση υγιούς θρησκευτικού συναισθήματος και δη στη μετάδοση και εμπέδωση εν ταις καρδίαις των μαθητών των εκ της θείας αποκαλύψεως θρησκευτικών και ηθικών

---

¹ Βλ. Αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων Μέσης Εκπαίδευσης για το σχολικό έτος 1931-1932, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1932_12.pdf

αληθειών της Αγίας Γραφής, ως αύται ερμηνεύονται και βιούνται εν τη Ελληνική Ορθοδόξω Εκκλησία, προς δημιουργίαν χριστιανικών προσωπικοτήτων, διαπνεομένων υπό της αγάπης προς τον πλησίον εκδηλουμένης εν γνησίω θρησκευτικώ βίω και εν έργοις φιλαλληλίας και κοινωνικής ευποιίας». Το συγκεκριμένο αναλυτικό πρόγραμμα προσπαθεί να επιβάλει ένα πνεύμα ευσεβισμού και να διεγείρει και να καλλιεργήσει το συναίσθημα των μαθητών (Κογκούλης, όπ.π.).

Γενικότερα, σε σχέση με το πρόγραμμα του 1932, κινούνται και όλα τα μετέπειτα αναλυτικά προγράμματα για τη μέση εκπαίδευση και κατά τα επόμενα χρόνια, (1935, 1939, 1941, 1961), διακρινόμενα όλα από έναν «έντονο διανοητικισμό και ηθικισμό» (Βασιλόπουλος, όπ.π., σελ. 36).²

β) Το Περιεχόμενο και οι Σκοποί του μαθήματος των Θρησκευτικών κατά την περίοδο 1964 – 1999.

Στη συνέχεια, προχωρώντας ακόμη βαθύτερα μέσα στον 20^ο αιώνα και πάντοτε σε σχέση με το μάθημα των θρησκευτικών, συναντούμε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964. Ο εμπνευστής αυτής της μεταρρύθμισης, Ε. Παπανούτσος, στόχευε με αυτή τη μεταρρύθμιση στο να ανεβάσει το μορφωτικό επίπεδο των συμπολιτών του. Όμως, παρά το ότι η μεταρρύθμιση αυτή ανέφερε ως σκοπό της αγωγής την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης, δέχτηκε πολλές αρνητικές κριτικές, λόγω του ότι ούτε στην εισηγητική έκθεση ούτε στα νομοσχέδια ούτε και στη σχετική συζήτηση στη βουλή, δε σημειώθηκαν τα «ιδανικά του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» (Γαϊτενίδης, όπ.π., σελ. 94). Πάντως, στα πλαίσια αυτής της μεταρρύθμισης γράφτηκαν δύο εγχειρίδια για τις δύο πρώτες τάξεις του τριτάξιου γυμνασίου, των οποίων οι συγγραφείς φαίνεται πως θεωρούσαν ότι η σχολική θρησκευτική αγωγή έχει απόλυτα εκκλησιαστικό χαρακτήρα (Περσελής, όπ.π.). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι λόγω της μετέπειτα δικατατορίας του 1967, η μεταρρύθμιση αυτή δεν πρόφτασε να εφαρμοστεί όπως θα μπορούσε (Γαϊτενίδης, όπ.π.).

Στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1966 για τις δύο πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, παρουσιάζονται περισσότερα στοιχεία της ορθόδοξης πίστης. Κατά το πρόγραμμα αυτό, σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών ήταν: «Η κατά τα

---

² http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/index.php

δόγματα και τα διδάγματα της ορθοδόξου Εκκλησίας μόρφωσις των μαθητών εις «αρτίους του Θεού ανθρώπους προς παν έργον αγαθόν εξηρημένους» (Κογκούλης, όπ.π., σελ. 50).

Το 1968, και εν μέσω της δικτατορίας των συνταγματαρχών, στο αναλυτικό πρόγραμμα για το μάθημα της Εκκλησιαστικής ιστορίας, ο σκοπός του μαθήματος ήταν: «α) να γνωρίσουν οι μαθηταί την ιστορίαν της Εκκλησίας, η οποία διαφύλαξε και διαφυλάττει την δια πολλών αγώνων και θυσιών φθάσασαν μέχρις ημών χριστιανικήν πίστιν. β) να γνωρίσουν και ανατραφούν με τας μεγάλας της Εκκλησίας μορφάς εκπνεόμενοι εξ αυτών εις την οδόν της αρετής». Ακόμα, στο σκοπό της διδασκαλίας των πατερικών κειμένων περιέχονται: α) Η μύησις των μαθητών εις την χριστιανικήν πίστιν, ως αύτη ερμηνεύθη και εβιώθη υπό των αγίων Πατέρων της Εκκλησίας και η καλλιέργεια του ηθικού βίου. β) Η συνειδητοποίησης του αδιάσπαστου του εθνικού μας βίου δια της εν τη γλωσσική και πνευματική ενότητι διαπιστωμένης συνέχειας και γ) Η διαμόρφωσις ορθοδόξου χριστιανικού ήθους και ακμαίου εθνικού φρονήματος και η καλλιέργεια κοινωνικών αρετών (αγάπη – δικαιοσύνη)». Κάποια από τα σημεία αυτού του σκοπού ξεφεύγουν από το ηθικιστικό πνεύμα των προηγούμενων, και επίσης ο τρίτος, για τη διαμόρφωση εθνικού φρονήματος μέσα από τα πατερικά κείμενα, αποτελεί μάλλον κομμάτι της τάσης εκείνης της περιόδου για προβολή του «Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» (Κογκούλης, όπ.π., σελ. 52).

Το 1969 έχουμε νέο αναλυτικό πρόγραμμα θρησκευτικών για την πρωτοβάθμια και τη μέση εκπαίδευση. Σχετικά με το πρόγραμμα για το Δημοτικό, παρατηρούμε ότι το περιεχόμενο του μαθήματος κάλυπταν ιστορίες από την Παλαιά Διαθήκη, θρησκευτικά ποιήματα και άσματα, προσευχές, η γεωγραφία των χωρών της Παλαιάς Διαθήκης, απλές διηγήσεις για την κατανόηση ορισμένων σημαντικών εορτών, και στις μεγαλύτερες τάξεις, ιστορίες της Καινής Διαθήκης, Εκκλησιαστική Ιστορία, Λειτουργική και Κατήχηση. Σκοπός του μαθήματος σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του 1969 για το Δημοτικό ήταν: «Η ανάπτυξις της θρησκευτικότητας, ήτις ανήκει εις τα αρχικά και θεμελιώδη συστατικά της ανθρώπινης ψυχής, και της οποίας η καλλιέργεια εις το δημοτικό σχολείο επιτυγχάνεται τόσον δια της διευκρινίσεως, συστηματοποιήσεως και αυξήσεως των θρησκευτικών παραστάσεων και γνώσεων, άς ο παις έχει αποκτήσει προ της εισόδου του εις το Σχολείον (εννοιολογική πλευρά του μαθήματος), - όσον και προ παντός – δια της βιωματικής λειτουργικής αγωγής, της συμμετοχής εις τας λειτουργικάς

εκδηλώσεις της Εκκλησίας και του Σχολείου και δια της εμπράκτου ασκήσεως εις την φιλαλληλίαν και την ορθόδοξον λατρείαν». ³

Έπειτα, όσον αφορά στο πρόγραμμα της μέσης εκπαίδευσης, τα στοιχεία της ορθόδοξης πίστης που ήταν αρκετά στο πρόγραμμα του 1966, περιορίζονται και πάλι στο πρόγραμμα του 1969 (Κογκούλης, όπ.π.). Το συγκεκριμένο πρόγραμμα για τη μέση εκπαίδευση, ίσχυσε μέχρι το 1976 και εν μέσω της δικτατορίας. Σε αυτό διακρίνεται μία τάση «βιβλικολειτουργικού προσανατολισμού και απουσία παιδοκεντρικότητας» (Βασιλόπουλος, όπ.π., σελ. 36). Σύμφωνα με αυτό, το περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών ήταν: Ιερά Ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης, Ιερά Ιστορία της Καινής Διαθήκης, Πατερικά κείμενα, η διδασκαλία του Κυρίου, η εξάπλωση της Βασιλείας των Ουρανών, η Εκκλησία του Χριστού, τα θεμέλια της Πίστεως, Εκκλησιαστική ιστορία, Κατήχηση – Λειτουργική και Χριστιανική ηθική. Σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών ήταν: «α) Η καλλιέργεια και διάπλασις υγιούς θρησκευτικού συναισθήματος δια της μεταδόσεως και εμπεδώσεως εν ταις καρδίαις των μαθητών την δια της θείας αποκαλύψεως γνωσθεισών θρησκευτικών και ηθικών αληθειών, ως αύται είναι αποτεθησαυρισμένα εν τη Αγία Γραφή, διερμηνεύονται δια της Ιεράς Παραδόσεως και βιούνται εν τη Ελληνική Ορθοδόξω Εκκλησία. β) Η καλλιέργεια και ανάπτυξις ορθοδόξων βιωμάτων δημιουργημένων δια της λειτουργικής αγωγής των παιδών και της οικειώσεως αυτών προς τους θησαυρούς της ορθοδόξου λατρείας, της ορθοδόξου πίστεως και της ορθοδόξου ζωής. γ) Η διάπλασις χριστιανικών προσωπικοτήτων εμφορουμένων εξ αγάπης προς τον πλησίον εκδηλουμένης εν γνησίω θρησκευτικώ βίω και εν έργοις φιλαλληλίας και κοινωνικής ευποιίας (Κογκούλης, όπ.π., σελ. 50-51).

Στη συνέχεια, αξίζει να σημειωθεί η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1976, η οποία αποτελεί σημείο συμφωνίας όλων των παρατάξεων και έτσι συμβάλει στο να αναπτύξει το μάθημα των Θρησκευτικών, όλες τις λειτουργικές του δυνάμεις. Το 1977 δημοσιεύονται αναλυτικά προγράμματα τόσο για τη δημοτική όσο και για τη μέση εκπαίδευση (Γαϊτενίδης, 1996). Όσον αφορά στο περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Δημοτικό, οι μαθητές φαίνεται πως διδάσκονταν τα εξής: Προσευχές, θρησκευτικά ποιήματα και τραγούδια, διδασκαλίες με την ευκαιρία των μεγάλων θρησκευτικών γιορτών, Ιστορίες από την Παλαιά Διαθήκη, απλές διηγήσεις

---

³ Βλ. Ωρολόγιο και Αναλυτικό πρόγραμμα δημοτικού σχολείου 1969, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1969_218.pdf, σελ. 1534.

για την κατανόηση συγκεκριμένων εορτών, Ιστορίες από την Καινή Διαθήκη, Εκκλησιαστική ιστορία, Λειτουργική και Κατήχηση.

Στα αναλυτικά προγράμματα που εκδόθηκαν μετά από τη μεταρρύθμιση του 1976, διαχωρίζεται ο γενικός σκοπός του μαθήματος στη μέση εκπαίδευση από τους επιμέρους για την κάθε τάξη. Πάντως, ο γενικός σκοπός του μαθήματος των Θρησκευτικών για τα Γυμνάσια και τα Λύκεια σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του 1977 ήταν: «Η φανέρωση των αληθειών του Χριστού για το Θεό, για τον κόσμο, για τον άνθρωπο, η μύηση των μαθητών στις σωτήριες αλήθειες του χριστιανισμού με την ορθόδοξη πίστη και ζωή, η επίγνωση της ιστορικής διαδρομής της Εκκλησίας και της προσφοράς στον κόσμο, η βίωση των αληθειών της Ορθοδόξου χριστιανικής πίστεως στις συγκεκριμένες περιστάσεις της καθημερινής ζωής του μαθητή, για να βελτιώνεται συνεχώς (σοφία και ηλικία και χάριτι) και να καταντήσει εις άνθρωπον (τέλειον, εις μέτρον ηλικίας του πληρώματος του Χριστού)». Ο συγκεκριμένος σκοπός έχει σωστή θεολογική βάση και πιο ελεύθερο πνεύμα (Κογκούλης, όπ.π., σελ. 53). Σκοπός του μαθήματος στο Δημοτικό σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του 1977 ήταν: «η ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος των μαθητών, η εδραίωση της πίστεως στη Χριστιανική θρησκεία και η ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής τους στη θρησκευτική ζωή του λαού μας»⁴.

Σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του 1977 για τη δημοτική εκπαίδευση, το περιεχόμενο του μαθήματος ήταν: προσευχές, θρησκευτικά ποιήματα και τραγούδια, ιστορίες από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, Εκκλησιαστική Ιστορία και Λειτουργική και Κατήχηση. Για κάθε ένα από τα παραπάνω περιεχόμενα στο αναλυτικό πρόγραμμα διακρίνουμε αρκετές ενότητες για την πλαισίωσή τους. Γενικά, όπως αναφέρεται και μέσα στο πρόγραμμα, «η θρησκευτική διδασκαλία των μικρών τάξεων αποτελεί συνέχεια της οικογενειακής θρησκευτικής αγωγής των παιδιών. Επίσης, καθήκον του δασκάλου ήταν να συνδέσει κατάλληλα τις διάφορες εκδηλώσεις θρησκευτικού χαρακτήρα, με τη σχετική ύλη του θρησκευτικού μαθήματος. Ακόμα, επισημαίνεται πως η θρησκευτική ύλη διαπλέκεται με την ύλη άλλων μαθημάτων (διαθεματικότητα), και τονίζονται ιδιαίτερα οι σχέσεις της χριστιανικής θρησκείας με τον ελληνορθόδοξο πολιτισμό και η μεγάλη συμβολή της στην επιβίωση και αναγέννηση του Ελληνικού Έθνους. Τέλος, τα διάφορα θρησκευτικά στοιχεία συνδέονται με την προσωπικότητα, τη ζωή και τη διδασκαλία

---

⁴ Βλ. Αναλυτικό και Ωρολόγιο πρόγραμμα Δημοτικού 1977, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1977_347.pdf, σελ. 3191- 3193.

του Χριστού (χριστοκεντρική αρχή)». ⁵

Σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του 1977 για τη μέση εκπαίδευση (Γυμνάσιο), το μάθημα σε πολύ γενικές γραμμές περιείχε στοιχεία και ιστορίες από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, καθώς επίσης για τους μάρτυρες, τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς στην περίοδο των μαρτύρων, τους Αποστόλους, τις Οικουμενικές Συνόδους και στοιχεία από την ιστορία της Εκκλησίας. Στα κείμενα των σχολικών βιβλίων που συγγράφηκαν βάσει του συγκεκριμένου αναλυτικού προγράμματος διακρίνουμε δύσκολους θεολογικούς όρους και έλλειψη σύνδεσης του περιεχομένου με τις εμπειρίες των μαθητών (Βασιλόπουλος, όπ.π.).⁶

Προχωρώντας ακόμη βαθύτερα στον 20^ο αιώνα, συναντούμε τα αναλυτικά προγράμματα του 1985 για το Γυμνάσιο και το Λύκειο. Σχετικά με το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών στις δύο βαθμίδες, μπορούμε αρχικά να επισημάνουμε για το Γυμνάσιο πως ακολουθείται μια «γραμμική πορεία της ιστορίας της σωτηρίας» (Παλαιά Διαθήκη στην Α΄ τάξη, Καινή Διαθήκη στη Β΄ τάξη και Εκκλησιαστική Ιστορία στη Γ΄ τάξη). (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού – Γυμνασίου, 2014, σελ. 9). Έπειτα, όσον αφορά στο Λύκειο, στην Α΄ τάξη του διδάσκονταν σημαντικά θέματα από τη θεολογία, λατρεία και ζωή της Εκκλησίας, στη Β΄ τάξη ο Χριστιανισμός και τα κυριότερα θρησκευόμενα μέσα από μια κριτική σκοπιά, και στη Γ΄, βασικά θέματα της σύγχρονης ζωής σχετικά με τη χριστιανική ηθική. Αξίζει να σημειωθεί πως στα εγχειρίδια που γράφτηκαν πάνω στα αναλυτικά προγράμματα του 1985, διακρίνουμε ψυχοπαιδαγωγικές αρχές της «γόνιμης» θεολογίας του '60 (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού – Γυμνασίου, όπ.π.).

Στα αναλυτικά προγράμματα του 1985 δεν παρατηρούμε έναν γενικό σκοπό της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών για ολόκληρο το Γυμνάσιο και ολόκληρο το Λύκειο, αλλά σκοπό του μαθήματος χωριστά για κάθε τάξη. Έτσι, στο αναλυτικό πρόγραμμα της Α΄ Γυμνασίου για το σκοπό της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών διαβάζουμε: «Η προετοιμασία του κόσμου για την αποδοχή του Ευαγγελίου του Χριστού περιγράφεται από την Παλαιά Διαθήκη στα πλαίσια της ιστορίας ενός λαού σε ό,τι αυτός εκπροσωπεί ολόκληρη την ανθρωπότητα. Η προετοιμασία αναφέρεται στις πολλαπλές επαγγελίες του Θεού και

⁵ Βλ. υποσημείωση 4.

⁶ Βλ. Αναλυτικά προγράμματα του Δημοτικού και των Α΄ και Β΄ τάξεων του Γυμνασίου 1977, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1977_347.pdf, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1977_270.pdf

στη δυναμική παρουσία των αντιπροσώπων του, δικαίων και κυρίως προφητών, που υπογραμμίζουν την αμετάθετη βούληση του Θεού να δώσει αλήθεια, ελευθερία, δικαιοσύνη, και αγάπη στους ανθρώπους, αν δεχτούν την προσφορά του. Αυτή τη θεϊκή αγάπη, δυνατότερη από την ανθρώπινη αδυναμία καθώς και την ανθρώπινη αντίδραση, συναντούμε στην Παλαιά Διαθήκη, που, κατανοούμενη έτσι, είναι ένα πανανθρώπινο βιβλίο. Κατά συνέπεια σκοπός του μαθήματος είναι να προσεγγίσουν οι μαθητές τις παραπάνω αλήθειες, όπως δίνονται σ' ένα βιβλίο, που – πέρα από τη θρησκευτική του δύναμη – αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της πνευματικής μας κληρονομιάς, αφού – κοντά στο άλλο – έχει αφήσει τη σφραγίδα του στον πολιτισμό μας»⁷.

Επιπλέον, ο σκοπός του μαθήματος στη Β' Γυμνασίου προέβλεπε: «Να παρουσιάσει στους μαθητές τη σημασία του προσώπου του Χριστού, συνδέοντας παντού το πρόσωπο με την αποστολή του, δηλ. τον ερχομό του καινούριου κόσμου της αλήθειας και της αγάπης του Θεού για τους ανθρώπους. Έτσι οι μαθητές μπορούν να προσεγγίσουν τον Ιησού Χριστό πάντοτε σε σχέση με το ανακαινιστικό του έργο για την ανθρωπότητα και για τους ίδιους»⁸.

Τέλος, σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών (Εκκλησία – μια νέα κοινωνία σε πορεία) στη Γ' Γυμνασίου ήταν: «Η γνώση των χαρακτηριστικών γεγονότων και μεγάλων ηγετικών μορφών της Εκκλησίας, η οποία μπορεί και πρέπει να αποτελέσει για το μαθητή την αφορμή για την εμπέδωση των βιωμένων πτυχών του Ευαγγελίου, ιδιαίτερα σε ορισμένες εποχές, για την κατάδειξη των παρεκκλίσεων, για την προβολή πάντα επίκαιρων ερωτημάτων και για την έντιμη συζήτηση προβληματικών καταστάσεων»⁹.

Στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1985 για το Λύκειο, για το σκοπό του μαθήματος στην Α' Λυκείου αναφέρεται ότι το μάθημα πρέπει: « α) Να εισαγάγει τους μαθητές με τρόπο απλό, αλλά ουσιαστικό, σε καίρια Θεολογικά, λατρευτικά και πρακτικά θέματα, που απασχόλησαν την Εκκλησία μέσα στην Ιστορία, αλλά εξακολουθούν να έχουν μεγάλη σημασία για την Εκκλησία και τον σύγχρονο άνθρωπο γενικά, και β) να βοηθήσει τους μαθητές, μέσα από τη σύγχρονη εμπειρία και προβληματική, στην άνετη πρόσβαση και βιοματική κατά το δυνατόν προσέγγιση

⁷ Βλ. Ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα Γυμνασίων 1985, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1985_158.pdf, σελ. 2455 – 2456.

⁸ Βλ. Ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα Γυμνασίων 1985, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1985_158.pdf σελ. 2468.

⁹ Βλ. Ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα Γυμνασίων 1985, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1985_158.pdf σελ. 2476.

των ζωτικών αυτών θεμάτων»¹⁰.

Ακόμα, ο σκοπός του μαθήματος στη Β΄ Λυκείου προέβλεπε: « 1) Να γνωρίσουν οι μαθητές υπεύθυνα και από κάθε δυνατή πλευρά τη Θρησκεία ως πανανθρώπινο φαινόμενο. 2) Να πληροφορηθούν για τα κυριότερα μη χριστιανικά θρησκευόμενα και παραθρησκευτικά φαινόμενα, να επισημάνουν σε αυτά αναζητήσεις και απαντήσεις ζωής και να προσδιορίσουν το βαθμό και τα όρια επάρκειάς τους ή μη, προπάντων από κοινωνική σκοπιά. 3) Κατά τρόπο συστηματικό και πάντοτε σε σχέση με τα υπαρξιακά και κοινωνικά προβλήματα, να μελετήσουν τα κύρια και ουσιώδη στοιχεία του αυθεντικού χριστιανισμού, ιδιαίτερα του Ορθόδοξου, και να εμβαθύνουν ξεχωριστά στο δυναμικό και μεταμορφωτικό του χαρακτήρα, ώστε αβίαστα να τον συγκρίνουν με τα άλλα θρησκευόμενα. 4) Απώτερος σκοπός όλων αυτών είναι να αποκτήσουν οι μαθητές μια κατά το δυνατόν σφαιρική εικόνα για την αξία και την προσφορά του χριστιανισμού, ώστε επαρκώς ενημερωμένοι, ελεύθερα και ενσυνείδητα να πάρουν απέναντί του υπεύθυνη προσωπική θέση»¹¹.

Τέλος, σκοπός του μαθήματος για τη Γ΄ Λυκείου στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1985 ήταν: «Να προετοιμάσει τους μαθητές με εφόδια την ποιότητα και τη δυναμική που διαθέτει το Ορθόδοξο Χριστιανικό ήθος, για να γίνουν αληθινοί άνθρωποι, με ελεύθερο φρόνημα, δημοκρατικότητα, δημιουργικοί, κοινωνικοί και ακεραίοι, ριζωμένοι για όλα αυτά στη ζωή του Χριστού»¹².

Στο διάστημα 1991-1993 και εν μέσω μιας σημαντικής μεταρρύθμισης της οποίας βασικό χαρακτηριστικό ήταν η παιδοκεντρικότητα την οποία εισήγαγε, δημοσιεύονται αναλυτικά προγράμματα του μαθήματος για τις Γ΄, Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού),^{13 14 15} τα οποία αποτελούν σταθμό στην ιστορία του μαθήματος των θρησκευτικών λόγω των νεωτερισμών τους οποίους εισάγει. Η επιλογή των θεμάτων έγινε από όλους τους θεολογικούς χώρους, δηλαδή από την Παλαιά Διαθήκη, την

¹⁰ Βλ. Ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα Λυκείων Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης 1985, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1985_170.pdf, σελ. 2627.

¹¹ Βλ. Ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα Λυκείων Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης 1985, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1985_170.pdf, σελ. 2639.

¹² Βλ. Ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα Λυκείων Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης 1985, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1985_170.pdf, σελ. 2650.

¹³ Βλ. Αναλυτικό πρόγραμμα Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής (Θρησκευτικών) της Γ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου 1991, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1991_133.pdf . σελ. 1887

¹⁴ Βλ. Αναλυτικό πρόγραμμα Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής (Θρησκευτικών) της Δ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου 1993, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1993_52.pdf

¹⁵ Βλ. Αναλυτικό πρόγραμμα «Θρησκευτικών (Ορθόδοξης Χριστιανικής Αγωγής)» των τάξεων Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού Σχολείου 1993, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1993_172.pdf

Καινή Διαθήκη, την Εκκλησιαστική Ιστορία (εκκλησιαστική παράδοση και ζωή – εκκλησιαστική τέχνη – Άγιοι – Μάρτυρες κ.ά.), την Κατήχηση και τη Λειτουργική, με σταθερό «χριστοκεντρικό, εκκλησιοκεντρικό και παιδοκεντρικό προσανατολισμό» αφήνοντας πίσω τη μέχρι τότε ισχύουσα διάρθρωση των ακαδημαϊκών θεολογικών κλάδων (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού – Γυμνασίου, 2014, σελ. 9). Πιο συγκεκριμένα, το υλικό διαρθρώθηκε σε κεφάλαια και ενότητες που περιλάμβαναν δύο κείμενα όπου το ένα είχε άμεση σχέση με τη ζωή του παιδιού, ενώ το άλλο είχε χριστοκεντρικό ή εκκλησιοκεντρικό χαρακτήρα προερχόμενο συνήθως από την Παλαιά ή την Καινή Διαθήκη ή ακόμη και από τα πατερικά κείμενα (Κατσιαούνης & Ματθαϊάκης, 2008). Σκοπός του μαθήματος ήταν: «να μεταδώσει στα παιδιά βασικά στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας, παράδοσης και ζωής, να συμβάλει στην ανάπτυξη της θρησκευτικής τους συνείδησης και να υποβοηθήσει την προοδευτική τόνωση της σχέσης τους με το Θεό, ως δημιουργού και Πατέρα». Αυτήν την περίοδο, το μάθημα στο Δημοτικό μετονομάστηκε σε «Ορθόδοξη Χριστιανική Αγωγή»¹⁶.

Τελευταίο Αναλυτικό Πρόγραμμα του μαθήματος των Θρησκευτικών σε αυτόν τον αιώνα, αποτελεί αυτό του 1998 για το Ενιαίο Λύκειο.¹⁷ Σε αυτό το πρόγραμμα για πρώτη φορά ορίστηκαν, εκτός από τους σκοπούς του μαθήματος για κάθε τάξη, και διδακτικοί στόχοι για κάθε κεφάλαιο. Πάντως, ο γενικός σκοπός παρέμεινε ίδιος με αυτόν του 1985. Σχετικά με τη διάρθρωση των περιεχομένων στο Γυμνάσιο, ακολουθήθηκε η ίδια λογική με τα προηγούμενα αναλυτικά προγράμματα (Παλαιά Διαθήκη, Καινή Διαθήκη και Εκκλησιαστική Ιστορία). Σημαντική αλλαγή στο Γυμνάσιο αποτελεί η ένταξη του αυτούσιου κειμένου της Καίνης Διαθήκης στη Β΄ Γυμνασίου προς επεξεργασία. Στο Λύκειο, αξιοσημείωτη αλλαγή αποτελεί η παρουσίαση των θεμάτων της χριστιανικής πίστης μέσα από τη χριστιανική λατρεία. Τέλος, στη Β΄ Λυκείου περιέχονται ουσιαστικά θέματα του Χριστιανισμού καθώς και θρησκευτολογικά θέματα, και στη Γ΄ Λυκείου ορισμένα θέματα σχετικά με τη χριστιανική ηθική. Μέσα από αυτά τα Αναλυτικά προγράμματα δημιουργήθηκαν και νέα σχολικά εγχειρίδια τα οποία δημοσιεύτηκαν από το 1997 έως το 2000, καθώς και, για πρώτη φορά, και εκπαιδευτικά λογισμικά για την υποστήριξη του μαθήματος

¹⁶ Βλ. υποσημείωση 13.

¹⁷ Βλ. Αναλυτικό Πρόγραμμα του μαθήματος των Θρησκευτικών των Α', Β', Γ' τάξεων του Ενιαίου Λυκείου 1998, http://www.pi-schools.gr/progr_spoudon_1899_1999/1998_406.pdf

(Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού – Γυμνασίου, ό.π.).

γ) Το Περιεχόμενο και οι Σκοποί του μ.τ.Θ. κατά τον 21ο αιώνα

Με το πέρασμα στον 21^ο αιώνα συναντούμε το καινοτόμο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ) στο πλαίσιο του οποίου εκδίδεται και το Αναλυτικό πρόγραμμα των Θρησκευτικών, το έτος 2003. Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό, η θρησκευτική αγωγή εκκινεί από τις Α΄ και Β΄ Δημοτικού όπου εντάσσεται στο μάθημα Μελέτη Περιβάλλοντος και περιλαμβάνει κυρίως θρησκευτικές γιορτές και επετείους. Από τη Γ΄ έως τη ΣΤ΄ Δημοτικού υπάρχει ως αυτοτελές μάθημα, και παρουσιάζει το Χριστιανισμό ως βιβλική ιστορία και βιβλικό λόγο, ως ορθόδοξη χριστιανική παράδοση, ως πολιτιστική έκφραση. Επίσης, δείχνει την πορεία του Χριστιανισμού στην ιστορία, και την παρουσία του στο σύγχρονο, συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο μας. Με γνώμονα το νοητικό, συναισθηματικό και κοινωνικό επίπεδο των μαθητών, στις μεγαλύτερες τάξεις μαθαίνουν για το θρησκευτικό φαινόμενο γενικότερα, για τις άλλες χριστιανικές ομολογίες και παραδόσεις, καθώς επίσης και στοιχεία για τον Ιουδαϊσμό και το Ισλάμ.

Σχετικά με τη θρησκευτική αγωγή στο Γυμνάσιο, παρατηρούμε πως στις Α΄ και Β΄ τάξη διδάσκεται, όπως και στο Δημοτικό, ο Χριστιανισμός ως βιβλική ιστορία και βιβλικός λόγος, ως ορθόδοξη χριστιανική παράδοση και ως πολιτιστική έκφραση σε οικουμενικό πλαίσιο. Στο πρόγραμμα του Γυμνασίου επίσης παρουσιάζονται στοιχεία για τις άλλες χριστιανικές παραδόσεις καθώς και για τον Ιουδαϊσμό και το Ισλάμ.

Στα βιβλία της Α΄ και Β΄ τάξης δεν χρησιμοποιείται η παραδοσιακή μέθοδος του δοκιμίου. Επίσης, θέτοντας ως βάση τις παιδαγωγικές και ψυχολογικές προϋποθέσεις για τη διδασκαλία των θρησκευτικών σε παιδιά αυτής της ηλικίας, αλλάζει και ο τρόπος προσέγγισης των γνωστικών και μορφωτικών στοιχείων. Πιο συγκεκριμένα, προτείνεται η μελέτη κειμένων μέσα από μια παιγνιώδη δόμηση των διδακτικών ενοτήτων. Η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη, πέρα από την εκκλησιαστική και θρησκευτική τους διάσταση, αναδεικνύονται και ως πυρήνες του δυτικού πολιτισμού.

Στη Γ΄ τάξη τάξη, διδάσκεται θεματικά, κατά τρόπο κριτικό, η ιστορική

πορεία της Εκκλησίας στην Ανατολή και τη Δύση μέσα από πρόσωπα και γεγονότα και τη σχέση της με τον πολιτισμό. Αναφέρονται και τα αρνητικά και μελανά σημεία της πορείας της Εκκλησίας και υπογραμμίζεται και η ευρωπαϊκή διάσταση και η σύγχρονη παρουσία του Χριστιανισμού.

Η διεπιστημονικότητα που εισάγεται με το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 2003, μέσω του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ) αποτελεί καινοτομία για τα εκπαιδευτικά μας πράγματα και για το μάθημα των Θρησκευτικών. Στόχος είναι η αλλαγή φιλοσοφίας του εκπαιδευτικού συστήματος και η προσαρμογή της μαθησιακής διαδικασίας στη διαρκώς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα της εποχής μας. Έτσι, το ΔΕΠΠΣ – ΑΠΣ του 2003 προτείνει μια σειρά από ενδεικτικές δραστηριότητες που αναφέρονται, για παράδειγμα, σε βασικές γιορτές άλλων θρησκειών, στο έμπρακτο ενδιαφέρον προς τους αλλοεθνείς και ετερόθρησκους που έχουν ανάγκη, στην πανανθρώπινη ενότητα, στην προστασία του περιβάλλοντος, την κοινωνική αδικία, τον φανατισμό, τον πόλεμο, την πείνα και την απανθρωπιά των ισχυρών (Γιαγκάζογλου, 2013, σελ. 8).

Τα σχολικά βιβλία του μαθήματος των θρησκευτικών για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, γράφτηκαν από το 2003 – 2006. Μαζί με αυτά εκδόθηκαν και βιβλία για τον εκπαιδευτικό, όπως είχε συμβεί για το Δημοτικό και το 1992 – 1995, αλλά για πρώτη φορά συνοδεύτηκαν από πλήρως συμβατό εκπαιδευτικό λογισμικό. Στα βιβλία αυτά του 2003, «η θρησκευτική ύλη προσεγγίζεται με πνεύμα διαλόγου, ελευθερίας και καταλλαγής, χωρίς ομολογιακή εμμονή, κατηχητισμό, φανατισμό ή μισαλλοδοξία. Με άλλα λόγια, η προσπάθεια του 2003 αναδεικνύει ένα μάθημα των θρησκευτικών που βοηθά στην κατανόηση της παράδοσης και εκφράζει τον θρησκευτικό πολιτισμό μας και τον διάλογο με τον θρησκευτικά «άλλον» και «διαφορετικό» (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, 2014, σελ. 11).

Ο σκοπός της διδασκαλίας του ΜτΘ εντάσσεται στο γενικό σκοπό της εκπαίδευσης, δηλαδή στη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών. «Ειδικότερα η διδασκαλία του ΜτΘ (ΔΕΠΠΣ – ΑΠΣ 2003) συμβάλλει:

1. Στην απόκτηση γνώσεων γύρω από τη χριστιανική πίστη και την Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση.
2. Στην ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης.
3. Στην προβολή της ορθόδοξης πνευματικότητας ως ατομικού και συλλογικού βιώματος.

4. Στην κατανόηση της χριστιανικής πίστης ως μέσου νοηματοδότησης του κόσμου και της ζωής.
5. Στην παροχή ευκαιριών στους μαθητές για θρησκευτικό προβληματισμό και στοχασμό.
6. Στην κριτική επεξεργασία των θρησκευτικών παραδοχών, αξιών, στάσεων.
7. Στη διερεύνηση του ρόλου που έπαιξε και παίζει ο Χριστιανισμός στον πολιτισμό και την ιστορία της Ελλάδας και της Ευρώπης.
8. Στην κατανόηση της θρησκείας ως παράγοντα που συντελεί στην ανάπτυξη του πολιτισμού και της πνευματικής ζωής.
9. Στην επίγνωση της ύπαρξης διαφορετικών εκφράσεων της θρησκευτικότητας.
10. Στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων και των μεγάλων σύγχρονων διλημάτων.
11. Στην ανάπτυξη ανεξάρτητης σκέψης και ελεύθερης έκφρασης.
12. Στην αξιολόγηση του Χριστιανισμού ως παράγοντα βελτίωσης της ζωής των ανθρώπων». (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 303B/13-03-2003, σελ. 3867).

Σχεδόν 10 χρόνια αργότερα, δημοσιεύεται καινούριο αναλυτικό πρόγραμμα. Το αναλυτικό πρόγραμμα του 2011, ήρθε ως αποτέλεσμα μιας γενικότερης νέας εκπαιδευτικής προσπάθειας σχεδόν σε όλα τα μαθήματα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Πριν την τελική και γενική εφαρμογή του, εφαρμόστηκε πιλοτικά, κατά τα σχολικά έτη 2011 - 2012 και 2012 – 2013, πράγμα που συνέβη για πρώτη φορά στα εκπαιδευτικά μας πράγματα.

Με το αναλυτικό πρόγραμμα του 2011, η θρησκευτική εκπαίδευση στην υποχρεωτική εκπαίδευση χωρίζεται σε τρεις κύκλους. Ο πρώτος κύκλος περιλαμβάνει τις τάξεις Β΄ και Γ΄ Δημοτικού. Κατά τη διάρκεια αυτού του κύκλου οι μαθητές διδάσκονται βασικά στοιχεία της θρησκείας μας μέσα από «αφηγηματικά στοιχεία γύρω από τα πρόσωπα, τα έθιμα, τα σύμβολα, τις παραδόσεις, την ιστορία, τα μνημεία, την κοινωνική και πολιτιστική ζωή των θρησκευτικών παραδόσεων». Ο δεύτερος κύκλος περιλαμβάνει τις τάξεις Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού όπου οι μαθητές διδάσκονται και πάλι στοιχεία της θρησκείας μας αλλά και κάποιες θεματικές ενότητες του Γυμνασίου. Έτσι, «η όλη πορεία του μαθήματος των θρησκευτικών στο Δημοτικό έχει ως αφετηρία την Ορθόδοξη θρησκευτική παράδοση του τόπου και

κατόπιν ανοίγεται στον θρησκευτικό ορίζοντα ολόκληρου του κόσμου» (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011, σελ. 22).

Στον τρίτο κύκλο, τέλος, ανήκουν οι τρεις τάξεις του Γυμνασίου, όπου: «Στην Α΄ τάξη έχοντας ως γενικότερο πλαίσιο την προοπτική «πορείας και ανάπτυξης» του θρησκευτικού φαινομένου, στοιχεία από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη αποτελούν την αφετηρία μιας γνωριμίας με την Ορθόδοξη και ευρύτερα χριστιανική παράδοση. Ακολουθούν μικρές ενότητες για τα ιερά κείμενα του Ιουδαϊσμού (ραβινικές και ταλμουδικές παραδόσεις) και του Ισλάμ, αλλά και ορισμένων άλλων θρησκευτικών παραδόσεων» (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ό.π, σελ. 23).

«Στην Β΄ τάξη, στην προοπτική των «συγκρούσεων και συνθέσεων», δίνεται έμφαση στην ιστορία και στον πολιτισμό, ανατρέποντας, όμως, με δημιουργικό και παιγνιώδη τρόπο τις αγκυλώσεις και τις δυσκολίες μιας ιστορικής και πολιτισμικής ύλης που μαθαίνεται με τους συμβατικούς σχολικούς τρόπους. Το θεματικό αυτό πεδίο προσεγγίζεται μέσα από ένα δημιουργικό εργαστήριο συμμετοχικής και αναπαραστατικής προσέγγισης του πολιτισμού που έχτισαν στην ιστορία, η Ορθοδοξία, ο Χριστιανισμός στη Δύση και οι μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις μέσα από την πίστη, τη λατρεία και τη ζωή τους» (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ό.π, σελ. 23).

«Τέλος, στην Γ΄ τάξη, με προοπτική τη μετάβαση από το «τοπικό στο παγκόσμιο», παρουσιάζονται και διερευνώνται με κριτικό τρόπο σύγχρονα θέματα της ύπαρξης του θρησκευτικού φαινομένου στον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο χώρο, σπουδαία πρόσωπα, θέματα ηθικής, κρίσιμα κοινωνικά και υπαρξιακά προβλήματα, αρνητικές όψεις της σύγχρονης ζωής αλλά και προοπτικές ελπίδας και αλλαγής κ.ά. θέματα, μέσα από τους βασικούς άξονες: Θεός, κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία, πολιτισμός (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011)». (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ό.π, σελ. 23 - 24).

Οι γενικοί σκοποί και προσανατολισμοί του μαθήματος των θρησκευτικών στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα του 2011 είναι:

«1. Να οικοδομήσει ένα στιβαρό μορφωτικό πλαίσιο/πεδίο γνώσης και κατανόησης του Χριστιανισμού και της Ορθοδοξίας, ως πνευματικής και πολιτισμικής παράδοσης της Ελλάδας και της Ευρώπης αλλά και ως ζωντανής πηγής

έμπνευσης, πίστης, ηθικής και νοηματοδότησης: για τον κόσμο και τον άνθρωπο, τη ζωή και την ιστορία.

2. Να παρέχει στους μαθητές ικανοποιητική κατάρτιση για τη φύση και τον ρόλο του θρησκευτικού φαινομένου, στο σύνολό του και στις επιμέρους εκφάνσεις του (τις θρησκείες του κόσμου), θεωρώντας τες ως ζωντανή πηγή πίστης, πολιτισμού και ηθικού τρόπου ζωής.

3. Να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και να προσφέρει τις ευκαιρίες για να αναπτύξουν οι μαθητές ικανότητες και επάρκειες -αλλά και διαθέσεις και στάσεις- που χαρακτηρίζουν το θρησκευτικά εγγράμματο υποκείμενο, καλλιεργώντας παράλληλα την ηθική και κοινωνική του ευαισθησία.

4. Να προάγει τη γνωριμία, την κριτική κατανόηση, τον σεβασμό και τον διάλογο μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικές απόψεις, αντιλήψεις ή δεσμεύσεις πάνω σε ζητήματα πίστης και ηθικού προσανατολισμού.

5. Να συνεισφέρει στον ελεύθερο και υπεύθυνο αυτοπροσδιορισμό της προσωπικής τους ταυτότητας καθώς και στην ολόπλευρη (θρησκευτική, γνωστική, πνευματική, κοινωνική, ηθική, αισθητική και δημιουργική) ανάπτυξη των μαθητών, μέσα από την αναζήτηση του νοήματος και την υπαρξιακή αναμέτρηση με την πολυπλοκότητα του μυστηρίου της ζωής» (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, όπ.π., σελ. 18-19).

Ακόμα, πρέπει να επισημάνουμε πως υπάρχουν επιπλέον εξειδικευμένοι σκοποί για τον κάθε κύκλο θρησκευτικής εκπαίδευσης αλλά και για κάθε τάξη ξεχωριστά. Αξίζει να σημειώσουμε τους σκοπούς της θρησκευτικής εκπαίδευσης τουλάχιστον για τους δύο κύκλους του Δημοτικού. Έτσι, σκοπός του μαθήματος των θρησκευτικών για τον πρώτο κύκλο θρησκευτικής εκπαίδευσης (Γ΄ και Δ΄ τάξη) είναι: «η εισαγωγή των μαθητών σε μια πρώτη γνωριμία και εξοικείωση με τον κόσμο της θρησκείας, κυρίως του Χριστιανισμού, ώστε να προσεγγίσουν τόσο την εξωτερική – συμβολική έκφρασή του όσο και την εσωτερική και ιδιαίτερη ποιότητα της λειτουργίας του» (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, όπ.π., σελ.29). Σκοπός του μαθήματος για τον δεύτερο κύκλο θρησκευτικής εκπαίδευσης (Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη) είναι: «οι μαθητές να προσεγγίσουν και να κατανοήσουν βασικές όψεις του κόσμου της θρησκείας: ιερά κείμενα, ιδιοτυπικές μορφές ή αγιολογικά – ανθρωπολογικά πρότυπα, αποτυπώσεις, μνημεία και πραγματώσεις» (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, όπ.π., σελ. 47).

Πίνακες

Το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών 1833-1982		
Έτη	Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση	Μέση Εκπαίδευση
1833	«Σύνοψις του ιστορικού μέρους των θείων Γραφών», «Κατήχησις»	«Κατήχησις μεγαλυτέρα της των Δημοτικών σχολείων» (Ελλ. σχ.), «θρησκεία» (Γυμν.)
1894	«Κατήχησις», «Ιερά Ιστορία» και «Προσευχαί», αλλά και ρητά και τροπάρια, Λειτουργική και Εκκλησιαστική Ιστορία, Καινή Διαθήκη μεταφρασμένη.	
1897		Εκκλησιαστική Ιστορία, Εκκλησιαστικοί ύμνοι, επιλεγμένα αναγνώσματα από τα συνοπτικά Ευαγγέλια (Ελλ. σχ.), Κατήχηση, χριστιανική Ηθική, μαθήματα ανάγνωσης και ερμηνείας περικοπών της Κ. Διαθήκης (Γυμν.)
1913	Προσευχές, θρησκευτικά ποιήματα και άσματα, ερμηνείες γιορτών, Ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης, Γεωγραφία των χωρών της Παλαιάς Διαθήκης, Θέματα της Καινής Διαθήκης, Γεωγραφία της Παλαιστίνης, Εκκλησιαστική Ιστορία, Ανάγνωση και ερμηνεία περικοπών του Ευαγγελίου, Λειτουργική και Κατήχηση.	
1914		Εκκλησιαστική Ιστορία, εκκλησιαστικοί ύμνοι.
1932		<i>Πρώτες τάξεις:</i> Ιερά Ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης, Ιερά Ιστορία της Καινής Διαθήκης, και Ιστορία του έργου των Αποστόλων και της χριστιανικής εκκλησίας. <i>Τελευταίες τάξεις:</i> Ανάγνωση και ερμηνεία περικοπών της Παλαιάς Διαθήκης και της Καινής Διαθήκης, Ορθόδοξον Κατήχησιν για ανακεφαλαίωση και καθορισμό των δογματικών διαφορών και της υπεροχής της Χριστιανικής θρησκείας σε σχέση με τις άλλες, ανάγνωση ύμνων, Χριστιανική Ηθική για ανακεφαλαίωση.
1969	Ιστορίες από την Παλαιά	Ιερά Ιστορία της Παλαιάς

	<p>Διαθήκη, θρησκευτικά ποιήματα και άσματα, προσευχές, η γεωγραφία των χωρών της Παλαιάς Διαθήκης, απλές διηγήσεις για την κατανόηση ορισμένων σημαντικών εορτών, και στις μεγαλύτερες τάξεις, ιστορίες της Καινής Διαθήκης, Εκκλησιαστική Ιστορία, Λειτουργική και Κατήχηση.</p>	<p>Διαθήκης, Ιερά Ιστορία της Καινής Διαθήκης, Πατερικά κείμενα, η διδασκαλία του Κυρίου, η εξάπλωση της Βασιλείας των Ουρανών, η Εκκλησία του Χριστού, τα θεμέλια της Πίστεως, Εκκλησιαστική ιστορία, Κατήχηση – Λειτουργική και Χριστιανική ηθική.</p>
1977	<p>Προσευχές, θρησκευτικά ποιήματα και τραγούδια, διδασκαλίες με την ευκαιρία των μεγάλων θρησκευτικών γιορτών, Ιστορίες από την Παλαιά Διαθήκη, απλές διηγήσεις για την κατανόηση συγκεκριμένων εορτών, Ιστορίες από την Καινή Διαθήκη, Εκκλησιαστική ιστορία, Λειτουργική και Κατήχηση.</p>	<p>Στοιχεία και ιστορίες από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, για τους μάρτυρες, τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς στην περίοδο των μαρτύρων, τους Αποστόλους, τις Οικουμενικές Συνόδους και στοιχεία από την ιστορία της Εκκλησίας.</p>

Το περιεχόμενο του μ.τ.Θ 1982-1998 στο Δημοτικό σχολείο

Έτη	Τάξεις	Περιεχόμενο
1991	Γ΄	<p>Κεφ. 1: «Ο Θεός είναι μαζί μας»: προσευχή, αγιασμός, το περιστατικό με τον δωδεκάχρονο Ιησού στο ναό και τη συνομιλία του με σοφούς δασκάλους και η αγάπη του Θεού. 2. «Το δώρο της ζωής» Δαβίδ, Δημιουργία, πρόνοια του Θεού, η χαρά και η σημασία της γέννησης ενός παιδιού, η σημασία της ευχαριστίας προς το Θεό για τη ζωή και για το ότι όλοι είμαστε αδέρφια. 3. «Η ζωή θέλει αγάπη και αγώνα»: οι πρωτόπλαστοι, τα εφόδια που τους προίκισε, η ευλογία της εργασίας από το Θεό, η προστασία του Θεού και των Αγίων από κινδύνους. 4. «Ο Χριστός έρχεται κοντά μας»: Τα χρόνια πριν το Χριστό και οι προφητείες για τον ερχομό του, η Γέννηση του Χριστού, οι αγγέλους εκεί, και οι ψαλμωδίες και οι ύμνοι για τη Γέννησή του. 5. «Η χαρά για τη ζωή»: τα Θεοφάνεια, τα βαφτίσια, η ονομαστική εορτή, η Θεία Κοινωνία και οι Τρεις Ιεράρχες. 6. «Η ζωή με τους γύρω μας», η συμβίωση, η οικογένεια, οι φίλοι, τα λάθη των ανθρώπων, η δυνατότητα να ομορφύνουμε τη ζωή μας, οι Άγιοι. 7. «Ο Χριστός είναι η Ζωή και η Ανάσταση»: το κακό που υπάρχει στον κόσμο, τα Πάθη του Χριστού, η Σταύρωση, η Ταφή, η Ανάσταση και το Πάσχα.</p>
1993	Δ΄	<p>Κεφ. 1: «Το ξεκίνημα»: έννοιες, παραστάσεις και αρχές που διέπουν την πνευματική πορεία του Χριστιανού 2. «Ο Χριστός είναι η οδός»: κομμάτια από τη ζωή και το οδηγητικό έργο του Χριστού και στοιχεία για το Ευαγγέλιο. 3. «Ο λαός του Θεού σε πορεία»: τα πρώτα βήματα της πορείας της Εκκλησίας, η προσφορά των πρωτοπόρων στη διάθεση της πίστης και στην εδραίωση της Εκκλησίας, η συμβολή του Ελληνισμού στη διάδοση του Ευαγγελίου, το Άγιο Πνεύμα. 4. «Όλοι μαζί στον καινούριο δρόμο»: η ζωή μέσα στην εκκλησιαστική κοινότητα 5. «Κίνδυνοι και εμπόδια στην πορεία»: παραβολές για τους κινδύνους που αντιμετωπίζονται με την συμπόρευση με το Χριστό. 6. «Σε όλη τη γη»: ενότητες σχετικές με τη σημασία της μαρτυρίας του Ευαγγελίου και την ιεραποστολική πορεία της Εκκλησίας, 7. «Επίκαιρα»: κάποιοι εορταστικοί σταθμοί – δείκτες για την πορεία των Χριστιανών.</p>
1993	Ε΄	<p>Κεφ. 1: «Η ζωή μας ένας όμορφος αγώνας»: Ενότητες σχετικά με τη ομορφιά της ζωής παρά τις δυσκολίες, και τη ζωή του Χριστού ως σηματοδότη του τρόπου του αγώνα των ανθρώπων. 2. ενότητες σχετικά με την υπομονή των ανθρώπων στον αγώνα της ζωής, 3. «Αθλητές και μάρτυρες»: ενότητες σχετικά με πρόσωπα της Εκκλησίας που αγωνίστηκαν για το Χριστό, 4. «Αγώνας για τη Μεταμόρφωση του ανθρώπου» ενότητες σχετικά με τη διαδικασία αλλαγής από μια παλιά σε μια καινούρια κατάσταση, τα εμπόδια της ζωής, τη διαδικασία του να ξανασηκώναςαι» μετά από δυσκολίες, ενότητες σχετικά με το ότι τα λάθη διορθώνονται, τα εφόδια του Χριστιανού, το «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ», ενότητες σχετικά με τη βράβευση όσων αγωνίζονται και τον Άγιο Ελεήμων 5. «Αγώνας για έναν όμορφο και δίκαιο κόσμο»: η καλλιτεχνική και πολιτιστική δραστηριότητα των Χριστιανών, 6. «Αγώνας για το σήμερα και το αύριο»: η ορθόδοξη παράδοση για την αδελφοσύνη, η ειρήνη και ο σεβασμός του περιβάλλοντος. 7. «Επίκαιρα»: κάποιοι εορταστικοί σταθμοί της Εκκλησίας.</p>

1993	ΣΤ΄	<p>«Αναζήτηση της αλήθειας» περιέχονται ενότητες σχετικά με την αλήθεια, και στο δεύτερο κεφάλαιο ενότητες σχετικά με την αλήθεια του Χριστού μέσα από ιστορίες ανθρώπων που έζησαν με το Χριστό. Το τρίτο κεφάλαιο «Το βιβλίο της Αλήθειας» είναι σχετικό με την Αγία Γραφή και το τέταρτο «Ο Χριστός διδάσκει» περιέχει εικόνες και παραβολές του Χριστού. Επίσης, το πέμπτο «Η ομιλία του Χριστού πάνω στο όρος» περιλαμβάνει σχετικά αποσπάσματα από το Ευαγγέλιο του Ματθαίου μεταφρασμένα, το έκτο «Η Εκκλησία κιβωτός της αλήθειας» περιέχει στοιχεία για την Κιβωτό, το Σύμβολο της Πίστεώς μας, τις αιρέσεις και στοιχεία για την Κυριακή της Ορθοδοξίας. Ακόμα, το έβδομο κεφάλαιο των Θρησκευτικών της ΣΤ΄ Δημοτικού «Ζώντας όλοι μαζί την αλήθεια» αναφέρεται στα Ιερά Μυστήρια και τις Ακολουθίες της Εκκλησίας, το όγδοο «Δεύτε λάβετε φως» στην Ανάσταση και στην Ορθοδοξία και τους Ορθοδόξους, και τέλος το ένατο κεφάλαιο «Επικάιρα» περιέχει κάποιες εκκλησιαστικές ακολουθίες και γιορτές – σταθμούς στην πορεία του Χριστιανού.</p>
------	-----	--

Το περιεχόμενο του μ.τ.Θ 1982-1998 στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση			
Έτη	Τάξεις	Γυμνάσιο	Λύκειο
1985	Α΄	Παλαιά Διαθήκη	Σημαντικά θέματα από τη θεολογία, λατρεία και ζωή της Εκκλησίας.
	Β΄	Καινή Διαθήκη	Β΄ τάξη: ο Χριστιανισμός και τα κυριότερα θρησκευόμενα μέσα από μια κριτική σκοπιά.
	Γ΄	Εκκλησιαστική Ιστορία	Γ΄ τάξη: βασικά θέματα της σύγχρονης ζωής σχετικά με τη χριστιανική ηθική.
1998	Α΄	Παλαιά Διαθήκη	Θέματα χριστιανικής πίστης μέσα από τη χριστιανική λατρεία.
	Β΄	Καινή Διαθήκη (αυτούσιο κείμενο προς επεξεργασία)	Ουσιώδη θέματα του Χριστιανισμού και θρησκευσιολογικά θέματα.
	Γ΄	Εκκλησιαστική Ιστορία	Θέματα σχετικά με τη χριστιανική ηθική.

**Το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών στο
Δημοτικό και το Γυμνάσιο κατά τον 21ο αιώνα**

Έτη	Τάξεις	Δημοτικό	Γυμνάσιο
2003	Γ' - ΣΤ'	Στις πρώτες τάξεις: Ο Χριστιανισμός ως βιβλικός λόγος, η πορεία του Χριστιανισμού και η παρουσία του στο σύγχρονο κόσμο, και στις μεγαλύτερες τάξεις: Το θρησκευτικό φαινόμενο γενικότερα, οι άλλες χριστιανικές ομολογίες και παραδόσεις, καθώς επίσης και στοιχεία για τον Ιουδαϊσμό και το Ισλάμ.	
2011	Β' - Γ' (Α' κύκλος)	Βασικά στοιχεία της θρησκείας μας με αφηγηματικά στοιχεία γύρω από τα πρόσωπα, τα έθιμα, τα σύμβολα, τις παραδόσεις, την ιστορία, τα μνημεία, την κοινωνική και πολιτιστική ζωή των θρησκευτικών παραδόσεων	
	Ε - ΣΤ' (Β' κύκλος)	Στοιχεία της θρησκείας μας αλλά και κάποιες θεματικές ενότητες του Γυμνασίου.	
2011	Α' - Γ' (Γ' κύκλος)		Α': Ορισμένα στοιχεία από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη και ιερά κείμενα άλλων θρησκευμάτων. Β': Η ιστορία και ο πολιτισμός της θρησκείας μας αλλά και άλλων παραδόσεων. Γ': σύγχρονα θέματα της ύπαρξης του θρησκευτικού φαινομένου στον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο χώρο, σπουδαία πρόσωπα, θέματα ηθικής, κρίσιμα κοινωνικά και

			υπαρξιακά προβλήματα, αρνητικές όψεις της σύγχρονης ζωής αλλά και προοπτικές ελπίδας και αλλαγής κ.ά.
--	--	--	--

**Οι σκοποί του μαθήματος των Θρησκευτικών στη Μέση Εκπαίδευση
(1897-1998)**

Έτη	Σκοποί
1897	«Να εξεγείρωσι και διαπλάσωσι το θρησκευτικόν συναίσθημα της νεολαίας και να ενισχύσωσιν εν τη καρδιά αυτής την εις τον Θεόν πίστιν και να καταστήσωσι εις αυτήν απαραίτητον την ανάγκην του αεί πράττειν κατά το θέλημα Αυτού· προσέτι δε να εμπνεύσωσι ζήλον και αφοσίωσιν εις την ορθόδοξον Εκκλησίαν, εκδηλουμένην και δια της ενεργούς συμμετοχής εις τον βίον αυτής»
1906	»» »» »»
1935	«Η διδασκαλία των θρησκευτικών κυρίους σκοπούς έχει: α) την υπό των μαθητών σαφή επίγνωση του θρησκευτικού και ηθικού έργου του Χριστού και της ορθοδόξου Εκκλησίας και β) την δια της προσηκούσας εκτιμήσεως του έργου τούτου τοιαύτην εξύψωσιν του θρησκευτικού και ηθικού φρονήματός των, ώστε τούτο να αποβή μεν κύριος ρυθμιστής της τε ατομικής και κοινωνικής ζωής, να εκδηλώνεται δε δια της ενεργούς συμμετοχής των εις τον θρησκευτικόν βίον και τα έργα της κοινωνικής πρόνοιας της Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας».
1961	Γυμνάσια: Η διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στοχεύει στην «καλλιέργεια και τη διάπλαση υγιούς θρησκευτικού συναισθήματος και δη στη μετάδοση και εμπέδωση εν ταις καρδίαις των μαθητών των εκ της θείας αποκαλύψεως θρησκευτικών και ηθικών αληθειών της Αγίας Γραφής, ως αύται ερμηνεύονται και βιώνονται εν τη Ελληνική Ορθοδόξω Εκκλησία, προς δημιουργίαν χριστιανικών προσωπικοτήτων, διαπνεομένων υπό της αγάπης προς τον πλησίον εκδηλουμένης εν γνησίω θρησκευτικώ βίω και εν έργοις φιλαλληλίας και κοινωνικής ευποιίας».
1966	Α΄, Β΄ Γυμνασίου: «Η κατά τα δόγματα και τα διδάγματα της ορθοδόξου Εκκλησίας μόρφωσις των μαθητών εις «αρτίους του Θεού ανθρώπους προς παν έργον αγαθόν εξηρητημένους»
1968	«α) να γνωρίσουν οι μαθηταί την ιστορίαν της Εκκλησίας, η οποία διαφύλαξε και διαφυλάττει την δια πολλών αγώνων και θυσιών φθάσανα μέχρις ημών χριστιανικήν πίστιν. β) να γνωρίσουν και ανατραφούν με τας μεγάλας της Εκκλησίας μορφάς εκπνεόμενοι εξ αυτών εις την οδόν της αρετής». Ακόμα, στο σκοπό της διδασκαλίας των πατερικών κειμένων περιέχονται: α) Η μύησις των μαθητών εις την χριστιανικήν πίστιν, ως αύτη ερμηνεύθη και εβίωθη υπό των αγίων Πατέρων της Εκκλησίας και η καλλιέργεια του ηθικού βίου. β) Η συνειδητοποίησις του αδιάσπαστου του εθνικού μας βίου δια της εν τη γλωσσική και πνευματική ενότητι διαπιστωμένης συνέχειας και γ) Η διαμόρφωσις ορθοδόξου χριστιανικού ήθους και ακμαίου εθνικού φρονήματος και η καλλιέργεια κοινωνικών αρετών (αγάπη – δικαιοσύνη)»
1969	«α) Η καλλιέργεια και διάπλασις υγιούς θρησκευτικού συναισθήματος δια της μεταδόσεως και εμπεδώσεως εν ταις καρδίαις των μαθητών την δια της θείας αποκαλύψεως γνωσθεισών θρησκευτικών και ηθικών αληθειών, ως αύται είναι αποτεθησαυρισμένοι εν τη Αγία Γραφή, διερμηνεύονται δια της Ιεράς Παραδόσεως και βιώνονται εν τη Ελληνική Ορθοδόξω Εκκλησία. β) Η καλλιέργεια και ανάπτυξις ορθοδόξων βιωμάτων δημιουργημένων δια της λειτουργικής αγωγής των παιδων και της οικειώσεως αυτών προς τους θησαυρούς της ορθοδόξου λατρείας, της ορθοδόξου πίστεως και της ορθοδόξου ζωής. γ) Η διάπλασις χριστιανικών προσωπικοτήτων εμφορουμένων εξ αγάπης προς τον πλησίον εκδηλουμένης εν γνησίω θρησκευτικώ βίω και εν έργοις φιλαλληλίας και κοινωνικής ευποιίας.

1976	<p>Γυμνάσιο – Λύκειο: Η φανέρωση των αληθειών του Χριστού για το Θεό, για τον κόσμο, για τον άνθρωπο, η μύηση των μαθητών στις σωτήριες αλήθειες του χριστιανισμού με την ορθόδοξη πίστη και ζωή, η επίγνωση της ιστορικής διαδρομής της Εκκλησίας και της προσφοράς στον κόσμο, η βίωση των αληθειών της Ορθοδόξου χριστιανικής πίστεως στις συγκεκριμένες περιστάσεις της καθημερινής ζωής του μαθητή, για να βελτιώνεται συνεχώς (σοφία και ηλικία και χάριτι) και να καταστήσει εις άνθρωπον (τέλειον, εις μέτρον ηλικίας του πληρώματος του Χριστού)»</p>
------	--

	Σκοπός Α΄ Γυμνασίου
1985	<p>«Η προετοιμασία του κόσμου για την αποδοχή του Ευαγγελίου του Χριστού περιγράφεται από την Παλαιά Διαθήκη στα πλαίσια της ιστορίας ενός λαού σε ό,τι αυτός εκπροσωπεί ολόκληρη την ανθρωπότητα. Η προετοιμασία αναφέρεται στις πολλαπλές επαγγελίες του Θεού και στη δυναμική παρουσία των αντιπροσώπων του, δικαίων και κυρίως προφητών, που υπογραμμίζουν την αμετάθετη βούληση του Θεού να δώσει αλήθεια, ελευθερία, δικαιοσύνη, και αγάπη στους ανθρώπους, αν δεχτούν την προσφορά του. Αυτή τη θεϊκή αγάπη, δυνατότερη από την ανθρώπινη αδυναμία καθώς και την ανθρώπινη αντίδραση, συναντούμε στην Παλαιά Διαθήκη, που, κατανοούμενη έτσι, είναι ένα πανανθρώπινο βιβλίο. Κατά συνέπεια σκοπός του μαθήματος είναι να προσεγγίσουν οι μαθητές τις παραπάνω αλήθειες, όπως δίνονται σ' ένα βιβλίο, που – πέρα από τη θρησκευτική του δύναμη – αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της πνευματικής μας κληρονομιάς, αφού – κοντά στο άλλο – έχει αφήσει τη σφραγίδα του στον πολιτισμό μας».</p>
	Σκοπός Β΄ Γυμνασίου
1985	<p>«Να παρουσιάσει στους μαθητές τη σημασία του προσώπου του Χριστού, συνδέοντας παντού το πρόσωπο με την αποστολή του, δηλ. τον ερχομό του καινούριου κόσμου της αλήθειας και της αγάπης του Θεού για τους ανθρώπους. Έτσι οι μαθητές μπορούν να προσεγγίσουν τον Ιησού Χριστό πάντοτε σε σχέση με το ανακαινιστικό του έργο για την ανθρωπότητα και για τους ίδιους».</p>
	Σκοπός Γ΄ Γυμνασίου
1985	<p>«Η γνώση των χαρακτηριστικών γεγονότων και μεγάλων ηγετικών μορφών της Εκκλησίας, η οποία μπορεί και πρέπει να αποτελέσει για το μαθητή την αφορμή για την εμπέδωση των βιωμένων πτυχών του Ευαγγελίου, ιδιαίτερα σε ορισμένες εποχές, για την κατάδειξη των παρεκκλίσεων, για την προβολή πάντα επίκαιρων ερωτημάτων και για την έντιμη συζήτηση προβληματικών καταστάσεων».</p>
	Σκοποί Α΄ Λυκείου
1985	<p>« α) Να εισαγάγει τους μαθητές με τρόπο απλό, αλλά ουσιαστικό, σε καίρια Θεολογικά, λατρευτικά και πρακτικά θέματα, που απασχόλησαν την Εκκλησία μέσα στην Ιστορία, αλλά εξακολουθούν να έχουν μεγάλη σημασία για την Εκκλησία και τον σύγχρονο άνθρωπο γενικά, και β) να βοηθήσει τους μαθητές, μέσα από τη σύγχρονη εμπειρία και προβληματική, στην άνετη πρόσβαση και βιωματική κατά το δυνατόν προσέγγιση των ζωτικών αυτών θεμάτων».</p>
1998	<p>α) Να γνωρίσουν και να κατανοήσουν οι μαθητές το σύνολο και τις επιμέρους πτυχές των βασικών θεμάτων της ορθόδοξης πίστης, όπως αυτά αποτυπώνονται και στις ευχές και τους ύμνους της χριστιανικής λατρείας. β) Να λάβουν αφορμές προσωπικού προβληματισμού πάνω στην πίστη, με άξονα την ορθή γνώση των θεμάτων και τη διαλογική συζήτηση, της οποίας απαραίτητο στοιχείο προβάλλεται η ανταλλαγή και ο αλληλοσεβασμός των απόψεων. γ) Να γνωρίσουν όλα τα απαραίτητα στοιχεία, σχετικά με τη γένεση, την εξέλιξη και το βαθύτερο νόημα της χριστιανικής λατρείας (Μυστήρια, Ακολουθίες, εορτολογικός κύκλος). δ) Να συνειδητοποιήσουν τη δική τους ιδιαιτερότητα ως μελών της Εκκλησίας, που συνίσταται στην ενεργό συμμετοχή τους στη λατρεία, καθώς και στη συνευθύνη τους για μια λειτουργική ανανέωση. ε) Τέλος να πληροφορηθούν έγκυρα για τα κυριότερα παραθρησκευτικά φαινόμενα και κινήματα («Μορφές πίστης και λατρείας εκτός της Εκκλησίας»). Να</p>

	συζητήσουν ελεύθερα τις επιδιώξεις και τους απώτερους στόχους αυτών και να ευαισθητοποιηθούν με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να τοποθετούνται κριτικά απέναντι στην όλη φιλοσοφία και πρακτική αυτών των μορφών πίστης και λατρείας διαφυλάσσοντας την ελευθερία του προσώπου τους».
	Σκοποί Β΄ Λυκείου
1985	« 1) Να γνωρίσουν οι μαθητές υπεύθυνα και από κάθε δυνατή πλευρά τη Θρησκεία ως πανανθρώπινο φαινόμενο. 2) Να πληροφορηθούν για τα κυριότερα μη χριστιανικά θρησκευόμενα και παραθρησκευτικά φαινόμενα, να επισημάνουν σε αυτά αναζητήσεις και απαντήσεις ζωής και να προσδιορίσουν το βαθμό και τα όρια επάρκειάς τους ή μη, προπάντων από κοινωνική σκοπιά. 3) Κατά τρόπο συστηματικό και πάντοτε σε σχέση με τα υπαρξιακά και κοινωνικά προβλήματα, να μελετήσουν τα κύρια και ουσιώδη στοιχεία του αυθεντικού χριστιανισμού, ιδιαίτερα του Ορθόδοξου, και να εμβαθύνουν ξεχωριστά στο δυναμικό και μεταμορφωτικό του χαρακτήρα, ώστε αβίαστα να τον συγκρίνουν με τα άλλα θρησκευόμενα. 4) Απώτερος σκοπός όλων αυτών είναι να αποκτήσουν οι μαθητές μια κατά το δυνατόν σφαιρική εικόνα για την αξία και την προσφορά του χριστιανισμού, ώστε επαρκώς ενημερωμένοι, ελεύθερα και ενσυνείδητα να πάρουν απέναντί του υπεύθυνη προσωπική θέση».
1998	α) Να γνωρίσουν υπεύθυνα και από κάθε δυνατή πλευρά τη Θρησκεία ως πανανθρώπινο φαινόμενο. β) Να μελετήσουν κατά τρόπο συστηματικό και πάντοτε σε σχέση με τα όποια υπαρξιακά και κοινωνικά προβλήματά τους, τα καίρια και ουσιώδη στοιχεία του Χριστιανισμού, ιδιαίτερα της ορθοδοξίας, και να εμβαθύνουν χωριστά στο δυναμικό, απελευθερωτικό και μεταμορφωτικό της χαρακτήρα. γ) Να τους δοθεί η ευκαιρία να ενημερωθούν για την κριτική, την αμφισβήτηση ή και την άρνηση της χριστιανικής πίστης καθώς και πως αυτές αντιμετωπίζονται με αντικειμενικότητα, τιμιότητα και πνεύμα αυτοκριτικής. δ) Να αποκτήσουν μια κατά το δυνατόν σφαιρική εικόνα για την αξία και την προσφορά του Χριστιανισμού και – επαρκώς ενημερωμένοι, ελεύθερα και ενσυνείδητα - να πάρουν απέναντί του αν το θελήσουν, υπεύθυνη προσωπική θέση. ε) Τέλος, να πληροφορηθούν έγκυρα για τα κυριότερα μη χριστιανικά θρησκευόμενα, να τα συγκρίνουν στοιχειωδώς με το Χριστιανισμό, να επισημάνουν σε αυτά αναζητήσεις και απαντήσεις ζωής, να εκτιμήσουν το βαθμό και τα όρια επάρκειάς τους ή μη, και να μάθουν να σέβονται τις θρησκευτικές δοξασίες των άλλων».
	Σκοποί Γ΄ Λυκείου
1985	«Να προετοιμάσει τους μαθητές με εφόδια την ποιότητα και τη δυναμική που διαθέτει το Ορθόδοξο Χριστιανικό ήθος, για να γίνουν αληθινοί άνθρωποι, με ελεύθερο φρόνημα, δημοκρατικότητα, δημιουργικοί, κοινωνικοί και ακέρατοι, ριζωμένοι για όλα αυτά στη ζωή του Χριστού».
1998	« α) Να γνωρίσουν την ηθική διάσταση της ανθρώπινης ζωής. β) Να κατανοήσουν την ορθόδοξη χριστιανική ηθική ως απαυγασμό της εν Χριστώ λυτρωτικής εμπειρίας της Εκκλησίας και όχι ως συστηματική ανάλυση νομικών κανόνων Ηθικής (Θεωρητική Ηθική – Δεοντολογία). γ) Να βοηθηθούν να προσεγγίσουν την αλήθεια, ότι η ορθόδοξη ηθική ζωή είναι ζωή ανάκτησης της ελευθερίας, της ακεραιότητας του προσώπου, ζωή επανεύρεσης του αληθινού –εαυτού- μας, και όχι ζωή υποταγής σε –αλλότριο- θέλημα. δ) Να κατανοήσουν τη χριστιανική ηθική ζωή ως αποκατάσταση της «κοινωνίας» μεταξύ Θεού και ανθρώπου, μεταξύ των ανθρώπων, και ανθρώπου φύσης. ε) Να

βιώσουν τη χριστιανική ηθική ζωή όχι ως παραίτηση από τα δεινά του κόσμου και φυγή στην απραξία, αλλά ως συμμετοχή σε κάθε καλό αγώνα για ελευθερία, αξιοπρέπεια, παιδεία, ειρήνη, δικαιοσύνη και συναδέλφωση των λαών».
--

Οι σκοποί του μ.τ.Θ. στην Προτοβάθμια εκπαίδευση κατά τον 20ο αιώνα	
Έτη	Σκοποί
1969	«Η ανάπτυξις της θρησκευτικότητας, ήτις ανήκει εις τα αρχικά και θεμελιώδη συστατικά της ανθρώπινης ψυχής, και της οποίας η καλλιέργεια εις το δημοτικό σχολείο επιτυγχάνεται τόσον δια της διευκρινίσεως, συστηματοποίησης και αυξήσεως των θρησκευτικών παραστάσεων και γνώσεων, άς ο παις έχει αποκτήσει προ της εισόδου του εις το Σχολείον (εννοιολογική πλευρά του μαθήματος), - όσον και προ παντός – δια της βιωματικής λειτουργικής αγωγής, της συμμετοχής εις τας λειτουργικάς εκδηλώσεις της Εκκλησίας και του Σχολείου και δια της εμπράκτου ασκήσεως εις την φιλαλληλίαν και την ορθόδοξον λατρείαν».
1977	«Η ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος των μαθητών, η εδραίωση της πίστεως στη Χριστιανική θρησκεία και η ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής τους στη θρησκευτική ζωή του λαού μας».
1991-1993	«Να μεταδώσει στα παιδιά βασικά στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας, παράδοσης και ζωής, να συμβάλει στην ανάπτυξη της θρησκευτικής τους συνείδησης και να υποβοηθήσει την προοδευτική τόνωση της σχέσης τους με το Θεό, ως δημιουργού και Πατέρα».

Οι σκοποί του μ.τ.Θ. στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο κατά τον 21ο αιώνα	
2003	<p>Ο σκοπός της διδασκαλίας του ΜτΘ εντάσσεται στο γενικό σκοπό της εκπαίδευσης, δηλαδή στη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών. Ειδικότερα η διδασκαλία του ΜτΘ συμβάλλει:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Στην απόκτηση γνώσεων γύρω από τη χριστιανική πίστη και την Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση 2. Στην ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης 3. Στην προβολή της ορθόδοξης πνευματικότητας ως ατομικού και συλλογικού βιώματος 4. Στην κατανόηση της χριστιανικής πίστεως ως μέσου νοηματοδότησης του κόσμου και της ζωής 5. Στην παροχή ευκαιριών στους μαθητές για θρησκευτικό προβληματισμό και στοχασμό 6. Στην κριτική επεξεργασία των θρησκευτικών παραδοχών, αξιών, στάσεων 7. Στη διερεύνηση του ρόλου που έπαιξε και παίζει ο Χριστιανισμός στον πολιτισμό και την ιστορία της Ελλάδας και της Ευρώπης 8. Στην κατανόηση της θρησκείας ως παράγοντα που συντελεί στην ανάπτυξη του πολιτισμού και της πνευματικής ζωής 9. Στην επίγνωση της ύπαρξης διαφορετικών εκφράσεων της θρησκευτικότητας 10. Στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων και των μεγάλων

	<p>σύγχρονων διλημάτων 11. Στην ανάπτυξη ανεξάρτητης σκέψης και ελεύθερης έκφρασης 12. Στην αξιολόγηση του Χριστιανισμού ως παράγοντα βελτίωσης της ζωής των ανθρώπων</p>
<p>2011</p>	<p>1. Να οικοδομήσει ένα στιβαρό μορφωτικό πλαίσιο/πεδίο γνώσης και κατανόησης του Χριστιανισμού και της Ορθοδοξίας, ως πνευματικής και πολιτισμικής παράδοσης της Ελλάδας και της Ευρώπης αλλά και ως ζωντανής πηγής έμπνευσης, πίστης, ηθικής και νοηματοδότησης: για τον κόσμο και τον άνθρωπο, τη ζωή και την ιστορία.</p> <p>2. Να παρέχει στους μαθητές ικανοποιητική κατάρτιση για τη φύση και τον ρόλο του θρησκευτικού φαινομένου, στο σύνολό του και στις επιμέρους εκφάνσεις του (τις θρησκείες του κόσμου), θεωρώντας τες ως ζωντανή πηγή πίστης, πολιτισμού και ηθικού τρόπου ζωής.</p> <p>3. Να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και να προσφέρει τις ευκαιρίες για να αναπτύξουν οι μαθητές ικανότητες και επάρκειες -αλλά και διαθέσεις και στάσεις- που χαρακτηρίζουν το θρησκευτικά εγγράμματο υποκείμενο, καλλιεργώντας παράλληλα την ηθική και κοινωνική του ευαισθησία.</p> <p>4. Να προάγει τη γνωριμία, την κριτική κατανόηση, τον σεβασμό και τον διάλογο μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικές απόψεις, αντιλήψεις ή δεσμεύσεις πάνω σε ζητήματα πίστης και ηθικού προσανατολισμού.</p> <p>5. Να συνεισφέρει στον ελεύθερο και υπεύθυνο αυτοπροσδιορισμό της προσωπικής τους ταυτότητας καθώς και στην ολόπλευρη (θρησκευτική, γνωστική, πνευματική, κοινωνική, ηθική, αισθητική και δημιουργική) ανάπτυξη των μαθητών, μέσα από την αναζήτηση του νοήματος και την υπαρξιακή αναμέτρηση με την πολυπλοκότητα του μυστηρίου της ζωής.</p>

Κριτική Επισκόπηση της Ιστορικής Εξέλιξης των Α.Π. του μαθήματος των Θρησκευτικών

Όπως είδαμε, από την ίδρυση των πρώτων σχολείων του ελληνικού κράτους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως και το τέλος του υπήρξε πληθώρα αναλυτικών προγραμμάτων για το μάθημα των θρησκευτικών. Όλα αυτά τα προγράμματα, όμως, δεν ήταν κάτι άλλο παρά «απλοί κατάλογοι σκοπών και διδακτέας ύλης» (Κογκούλης, 2014, σελ. 446-447).

Το μάθημα των θρησκευτικών, όπως προαναφέρθηκε, εισήχθη στην εκπαίδευση κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Καποδίστρια. Το περιεχόμενό του, όμως, ήταν υποβαθμισμένο ως αποτέλεσμα των επιδράσεων της ερβαρτιανής μεθόδου που κυριαρχούσε εκείνη την περίοδο και συνεπακόλουθα της σημασίας που δίνονταν στο δάσκαλο και στις μεθόδους που χρησιμοποιούσε. Μεγαλύτερη σημασία είχε η ικανότητα του δασκάλου να μεταδίδει γνώσεις, παρά η ποιότητα του περιεχομένου (Κόπτσης, ό.π.).

Με την άφιξη του Όθωνα, το μάθημα των θρησκευτικών εισάγεται και στη Μέση εκπαίδευση, λόγω του ότι κατά τη Βυζαντινή περίοδο και την περίοδο της τουρκοκρατίας μέχρι την απελευθέρωση, η Ορθόδοξη Εκκλησία διαδραμάτισε πολύ σημαντικό εθνικό ρόλο, αλλά και γιατί ο χριστιανισμός είχε θέση στα προγράμματα των ευρωπαϊκών κρατών (Βασιλόπουλος, ό.π.).

Έπειτα, όσον αφορά στα αναλυτικά προγράμματα του 1894, αυτά στηρίζονταν στην «παιδαγωγούσα διδασκαλία» που στοχεύε στη μόρφωση του όλου του ανθρώπου. Η «παιδαγωγούσα διδασκαλία» επέβαλε, επίσης, την ανάγκη να συνδεθεί η διδασκαλία των θρησκευτικών με τη διδασκαλία των άλλων μαθημάτων ώστε να τονωθεί το θρησκευτικό συναίσθημα, και έτσι ο Παπαμάρκου παράλληλα με την ιστορική ύλη παραθέτει και την αντίστοιχη κατηχητική. Παρά την προσθήκη νέων κομματιών στην ύλη, η ηθική διάσταση του περιεχομένου δεν παύει να ισχύει, αλλά τα συγκεκριμένα αναλυτικά προγράμματα είναι σαφώς πιο κοντά στο μαθητή (Κοκκίνη, ό.π.).

Στη συνέχεια, σχετικά με το αναλυτικό πρόγραμμα του 1913 για τα δημοτικά σχολεία, χρειάζεται να επισημάνουμε πως αυτό επέφερε ορισμένες αλλαγές. Η κυβέρνηση Βενιζέλου υπέβαλε στη Βουλή μια νέα σειρά από νομοσχέδια για τη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος, στη σύνταξη των οποίων συμμετείχε

καθοριστικά ο Γληνός και τα οποία στο σύνολό τους εκφράζουν μια νέα αντίληψη για τη σχέση κοινωνικών δομών και εκπαιδευτικών διαδικασιών (Άρθρο στο ένθετο «Επτά Ημέρες» της Εφημερίδας «Η Καθημερινή», 24/10/99). Σχετικά με το αναλυτικό πρόγραμμα του 1913 για τα δημοτικά σχολεία δύο από τις αλλαγές που επέφερε είναι πρώτον το ότι σε αυτό το αναλυτικό πρόγραμμα οι θεολογικοί κλάδοι διαμορφώνουν την ταξινόμηση της ύλης ανά τάξη και δεύτερον το ότι εισάγονται στοιχεία θρησκευολογίας στην τελευταία τάξη. Ακόμα, η ηθική διάσταση σε σύγκριση με το προηγούμενο αναλυτικό πρόγραμμα, μειώθηκε στο ελάχιστο. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι πάνω σε αυτό το πρόγραμμα στηρίχτηκαν και όλα τα μεταγενέστερα αναλυτικά προγράμματα μέχρι και το τέλος του 20ου αιώνα (Βασιλόπουλος, 2002). Βέβαια, το γεγονός ότι υπήρξαν πολλές αρνητικές κριτικές από τους υπερασπιστές της νέας Παιδαγωγικής και του σχολείου εργασίας απέναντι στο μάθημα εκείνη την περίοδο, ίσως να είναι αυτό που προκάλεσε και τη μείωση των ωρών διδασκαλίας στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1913 σε σχέση με αυτό του 1894. Το παλιά προγράμματα, σύμφωνα με τους υπερασπιστές της νέας Παιδαγωγικής και του σχολείου εργασίας, δεν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τις ψυχικές και πνευματικές δυνατότητες των μαθητών, και σύμφωνα με άλλους επικριτές του μαθήματος, «το μάθημα προκαλεί φανατισμό, περιέχει ψευδή στοιχεία και δεν έχει επιστημονική βάση». (Κόπτσης, ό.π., σελ. 39).

Όσον αφορά στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1931 για τη μέση εκπαίδευση, παρότι εισήγαγε τη διδασκαλία των άλλων θρησκειών, η διδασκαλία αυτή, κατά τον Περσελή, γινόταν με προκατάληψη. Ένα θετικό του στοιχείο ήταν το ότι το περιεχόμενό του ταξινομήθηκε σε σωστή σειρά (πρώτα οι ιστορίες της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης και έπειτα η Εκκλησιαστική ιστορία, η Κατήχηση και η Λειτουργική) σε αντίθεση με το προηγούμενο (1914). Βέβαια, το συγκεκριμένο αναλυτικό πρόγραμμα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «πολύ θεωρητικό και με έντονο δογματικό και διανοητικό προσανατολισμό» (Περσελής, ό.π.).

Το αναλυτικό πρόγραμμα του 1961 για τα Γυμνάσια της πρώτης βαθμίδας υπογραμμίζει έντονα ζητήματα πρακτικής ηθικής, και το γεγονός ότι αναφέρεται στην ερμηνεία και βίωση των αληθειών από την ελληνική ορθόδοξη Εκκλησία σαν να μην είναι ίδιες αυτές οι αλήθειες και στις υπόλοιπες ορθόδοξες Εκκλησίες, αποτελεί σφάλμα και δείχνει την προχειρότητα και τη βιασύνη στον τρόπο εκφοράς των σκοπών του μαθήματος (Κογκούλης, 1993).

Αρκετά χρόνια αργότερα, σε σχέση με τα αναλυτικά προγράμματα του 1977 για τη δημοτική και τη μέση εκπαίδευση, αξίζει να σημειώσουμε πως η οργάνωση των περιεχομένων του μαθήματος των Θρησκευτικών, ακολουθούσε «αυστηρά συστηματική και χρονολογική σειρά αντλώντας τις γνώσεις από τους παραδοσιακούς ακαδημαϊκούς κύκλους» (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού – Γυμνασίου, 2014, σελ. 8) και τα εγχειρίδια που συγγράφηκαν διαπνέονταν από μια συντηρητική και κατηχητική διάθεση, παρ' όλο που εκείνη την περίοδο παρουσιάζεται μια σπάνια και πρωτόγνωρη ακμή στη θεολογική σκέψη.

Το πέρασμα του χρόνου και η αποτύπωση των αλλαγών που επιφέρουν οι εξελίξεις στα εκπαιδευτικά ζητήματα, αλλά εδώ στη δική μας ανάλυση, στα αναλυτικά προγράμματα των θρησκευτικών, φαίνεται ακόμα πιο έντονα, τώρα με εντελώς θετική πνοή, στα αναλυτικά προγράμματα του 1991 για το Δημοτικό και του 1998 για το Ενιαίο Λύκειο. Αυτό συμβαίνει λόγω του ότι όσον αφορά στο αναλυτικό πρόγραμμα του 1991, η επιλογή των θεμάτων του περιεχομένου του μαθήματος γίνεται από όλους τους θεολογικούς χώρους, δηλαδή από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, την Εκκλησιαστική Ιστορία, την Κατήχηση και τη Λειτουργική καθώς και λόγω του εκκλησιοκεντρικού, χριστοκεντρικού και παιδαγωγικού προσανατολισμού που συνδυάζει το μάθημα. Όσον αφορά στο πρόγραμμα του 1998, οι κυριότερες αλλαγές που εισάγονται είναι η εισαγωγή εκπαιδευτικού λογισμικού ως υποστηρικτικού υλικού αλλά και το πνεύμα ελευθερίας και κριτικής τοποθέτησης απέναντι στο χριστιανισμό και στα άλλα θρησκευόμενα που ενυπάρχει σε αυτό. Όλα τα παραπάνω στοιχεία των δύο τελευταίων προγραμμάτων του 20ού αιώνα είναι πολύ καινοτόμα σε σχέση με όλα τα προηγούμενα αναλυτικά προγράμματα.

Το 2003, με την εισαγωγή των ΔΕΠΠΣ – ΑΠΣ για όλα τα μαθήματα, παρατηρούμε ένα πολύ εκσυγχρονισμένο αναλυτικό πρόγραμμα για τα θρησκευτικά, καθώς θέτει ως κέντρο τη συμβολή του Χριστιανισμού στη συνοχή του σύγχρονου κόσμου, την ευαισθητοποίηση των μαθητών απέναντι στους σύγχρονους προβληματισμούς, και τονίζει τον υπερφυσικό και οικουμενικό χαρακτήρα του χριστιανικού μηνύματος. Η διάρθρωση των περιεχομένων παραμένει η ίδια, με μόνη καινοτομία την εισαγωγή του ίδιου του κειμένου της Παλαιάς Διαθήκης στην Α΄ Γυμνασίου και την εισαγωγή άλλων θρησκειών στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού. Το μάθημα, βέβαια, δεν είναι πια τόσο κατηχητικό, αλλά έχει σαφή γνωσιακό, μορφωτικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα βάσει των παραπάνω διαστάσεων

(συμβολή Χριστιανισμού στη συνοχή του σύγχρονου κόσμου, κοινωνική ευαισθητοποίηση μαθητών και οικουμενικότητα του χριστιανικού μηνύματος) που εισάγει. (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής - Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού – Γυμνασίου, 2014).

Το 2011, στο πλαίσιο μιας γενικότερης παρέμβασης στα περισσότερα μαθήματα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, δημοσιεύεται νέο αναλυτικό πρόγραμμα και για τα θρησκευτικά. Χαρακτηριστικό της παρέμβασης του 2011 για το μάθημα των θρησκευτικών είναι «ο αναπροσανατολισμός της διδακτικής πράξης στην κατεύθυνση της διερευνητικής, βιωματικής και συνεργατικής μάθησης». (Γιαγκάζογλου, 2013, σελ. 5). Στο πρόγραμμα αυτό είναι λίγο πιο έντονες οι αναφορές στις άλλες θρησκείες και αυτός ήταν και ο λόγος που το συγκεκριμένο πρόγραμμα επικρίθηκε από μερικούς ως «θρησκευιολογικό». (Μιχελουδάκης, 2015).

Συνοψίζοντας, μπορούμε να επισημάνουμε πως γενικότερα στα περισσότερα αναλυτικά προγράμματα μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα για το μάθημα των θρησκευτικών και συγκεκριμένα όσον αφορά στη σκοποθεσία παρατηρούμε ότι υπερτονίζεται η ορθοδοξία έναντι των άλλων θρησκευμάτων. Μετά την είσοδο, όμως, στον 21^ο αιώνα, το μάθημα των θρησκευτικών αλλάζει εντελώς χαρακτήρα και επιφέρει πολλές καινοτομίες. Δύο από αυτές είναι η διαθεματικότητα και η κοινωνική ευαισθητοποίηση. Επιπλέον, η υπερφυλετική και η οικουμενική διάσταση του χριστιανικού μηνύματος, εμφανίζονται για πρώτη φορά στο αναλυτικό πρόγραμμα των θρησκευτικών του 2003 και ακόμη πιο έντονα στο μέχρι πρότινος ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα του 2011. Όσον αφορά στο περιεχόμενο του μαθήματος διακρίνουμε μια ηθική διάσταση, συντηρητισμό, και μια σταθερή γραμμική παράθεση της ύλης. Η παιδοκεντρικότητα, όπως σήμερα τη θεωρούμε απαραίτητο συστατικό ενός αναλυτικού προγράμματος, απουσιάζει από τα αναλυτικά προγράμματα μέχρι και το τέλος του 19^{ου} αιώνα ενώ για πρώτη φορά τη βλέπουμε να εγκαθίσταται στα αναλυτικά προγράμματα στο τέλος του 20^{ου} αιώνα. Τέλος, σχετικά με τη μεθόδευση του μαθήματος μία από τις σημαντικότερες αλλαγές αποτελεί η εισαγωγή της τεχνολογίας στο μάθημα των θρησκευτικών η οποία ξεκινά από τα τέλη του 20ου αιώνα.

2. Το Μ.τ.Θ. σήμερα – Το Ισχύον Αναλυτικό Πρόγραμμα στα Θρησκευτικά (2016) – Περιεχόμενα και Σκοποί.

α) Το ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα στα Θρησκευτικά (Δημοτικό - Γυμνάσιο)

Στις 13 Σεπτεμβρίου 2016 δημοσιεύεται και πάλι αναλυτικό πρόγραμμα για τα θρησκευτικά στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ 2920/13.09.16, Τεύχος Β΄, ΦΕΚ 2906/13.09.16, Τεύχος Β΄), αυτή τη φορά και για τις δύο πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης. Το πρόγραμμα αυτό, όσον αφορά στην υποχρεωτική εκπαίδευση, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες αλλαγές σε σχέση με το προηγούμενο (2011) – αποτελεί στην ουσία μία αναθεωρημένη έκδοση του - και έτσι σημειώνονται και πάλι πολλές αντιδράσεις για τις θρησκευσιολογικές αναφορές τις οποίες εξακολουθεί να περιέχει.

Οι βασικοί θεματικοί άξονες του νέου αυτού αναλυτικού προγράμματος παραμένουν σχεδόν ολόιδιοι με εκείνους του προηγούμενου προγράμματος. Έτσι, όπως και στο προηγούμενο, στον πρώτο κύκλο της θρησκευτικής εκπαίδευσης που καλύπτει την Γ΄ και Δ΄ Δημοτικού, οι μαθητές διδάσκονται βασικά στοιχεία της θρησκείας μας μέσα από «αφηγηματικά στοιχεία γύρω από τα πρόσωπα, τα έθιμα, τα σύμβολα, τις παραδόσεις, την ιστορία, τα μνημεία, την κοινωνική και πολιτιστική ζωή των θρησκευτικών παραδόσεων». Ο δεύτερος κύκλος περιλαμβάνει τις τάξεις Ε΄ και ΣΤ΄ Δημοτικού και οι μαθητές διδάσκονται και πάλι στοιχεία της θρησκείας μας αλλά και κάποιες θεματικές ενότητες του Γυμνασίου. «Η πορεία αυτή της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο Δημοτικό έχει ως αφετηρία την Ορθόδοξη θρησκευτική παράδοση, δηλαδή, την παράδοση του τόπου μας και κατόπιν προσανατολίζεται στον θρησκευτικό ορίζοντα των εγγύτερων μονοθεϊστικών θρησκειών και εν συνεχεία ορισμένων στοιχείων από τις ανατολικές θρησκείες». (ΦΕΚ 2920/ 13.09.2016, Τεύχος Β΄, σελ. 30862).

Όσον αφορά στο Γυμνάσιο, «Στην Α΄ τάξη, έχοντας ως γενικότερο πλαίσιο την προοπτική «πορείας και ανάπτυξης» τόσο της χριστιανικής Εκκλησίας όσο και των μαθητών, τα υπό μελέτη θέματα αναπτύσσονται πάνω στον ιστορικό καμβά της Ύστερης Αρχαιότητας. Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται η αμφίδρομη πορεία από τη θρησκεία στον πολιτισμό, όπως καταγράφηκε στην ιστορία. Ακολουθούν μικρές ενότητες για τα ιερά κείμενα του Ιουδαϊσμού και του Ισλάμ, αλλά και των μεγάλων

ανατολικών θρησκευτικών παραδόσεων» (ΦΕΚ 2920/ 13.09.2016, Τεύχος Β΄, σελ. 30862).

«Στη Β΄ τάξη, στην προοπτική των «αντιθέσεων και συνθέσεων», δίνεται έμφαση στην ιστορία και στον πολιτισμό, ανατρέποντας, όμως, με δημιουργικό και παιγνιώδη τρόπο τις αγκυλώσεις και τις δυσκολίες μιας ιστορικής και πολιτισμικής ύλης που αφομοιώνεται με τους συμβατικούς σχολικούς τρόπους. Το θεματικό αυτό πεδίο προσεγγίζεται μέσα από ένα δημιουργικό εργαστήρι συμμετοχικής και αναπαραστατικής προσέγγισης του πολιτισμού που συνέθεσαν στην ιστορία, η Ορθοδοξία, ο Χριστιανισμός της Δύσης και οι μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις μέσα από την πίστη, τη λατρεία και τη ζωή τους» (ΦΕΚ 2920/ 13.09.2016, Τεύχος Β΄, σελ. 30862 - 30863).

«Τέλος, στην Γ΄ τάξη, με προοπτική τη μετάβαση από το «τοπικό στο παγκόσμιο», παρουσιάζονται και διερευνώνται με κριτικό τρόπο σύγχρονα θέματα της ύπαρξης του θρησκευτικού φαινομένου στον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο χώρο, σπουδαία πρόσωπα, θέματα ηθικής, κρίσιμα κοινωνικά και υπαρξιακά προβλήματα, αρνητικές όψεις της σύγχρονης ζωής αλλά και προοπτικές ελπίδας και αλλαγής κ.ά. θέματα, μέσα από τους βασικούς άξονες: Θεός, κόσμος, άνθρωπος, κοινωνία, πολιτισμός». (ΦΕΚ 2920/ 13.09.2016, Τεύχος Β΄, σελ. 30863).

Οι αλλαγές στο νέο πρόγραμμα σπουδών, όπως προαναφέρθηκε, είναι λίγες. Για να εντοπίσουμε ευκολότερα τις αλλαγές αυτές κρίνεται απαραίτητο να παραθέσουμε τους πίνακες με τις ενότητες όπως αναγράφονται στα δύο προγράμματα σπουδών (2011 – 2016).

Πρόγραμμα Σπουδών Δημοτικού 2011

Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού

Γ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες (56 ώρες)	Δ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες (56 ώρες)	Ε' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα (58 ώρες)	ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα (58 ώρες)
1. Ζούμε μαζί (4 δώρα)	1. Όταν οι άνθρωποι προσεύχονται (3 δώρα)	1. Μαθητές και δάσκαλοι (5 δώρα)	1. Οι πρώτοι Χριστιανοί: Δυσκολίες και περιπέτειες (3 δώρα)
2. Κυριακή: Μια σημαντική ημέρα της εβδομάδας (4 δώρα)	2. Η Μητέρα του Χριστού (3 δώρα)	2. Για να ζούμε καλύτερα μαζί: Συμπόρευση με όρια και κανόνες (4 δώρα)	2. Διωγμοί και εξάπλωση του Χριστιανισμού. Πρόσωπα και μαρτυρίες (3 δώρα)
3. Η χαρά της γιορτής. Τα Χριστούγεννα (4 δώρα)	3. Σπουδαία «παιδιά» (3 δώρα)	3. Προχωράμε αλλάζοντας (4 δώρα)	3. Άγιοι άνθρωποι (4 δώρα)
4. Τα παιδιά είναι χαρά (3 δώρα)	4. Όλοι ίσοι, όλοι διαφορετικοί (5 δώρα)	4. Η Εκκλησία του Χριστού (5 δώρα)	4. Από τους Χριστιανούς της χώρας μας στους Χριστιανούς του κόσμου (5 δώρα)
5. Ποιος είναι ο Ιησούς; Χριστός; (4 δώρα)	5. Ιεροί τόποι και ιερές πορείες (5 δώρα)	5. Αποστολές για την «καλή είδηση» (6 δώρα)	5. Θρησκείες στη χώρα μας (5 δώρα)
6. Γιορτάζοντας το Πάσχα (4 δώρα)	6. Οι Προφήτες της Βίβλου (4 δώρα)	6. Ανακαλύπτοντας τα κείμενα της Καινής Διαθήκης (5 δώρα)	6. Μνημεία και τόποι λατρείας: Αποτυπώσεις της πίστης (5 δώρα)
7. Ο κόσμος μας, ένα στολίδι (5 δώρα)	7. Ιερά βιβλία (5 δώρα)		7. Πώς έφτασε η Αγία Γραφή έως εμάς; (4 δώρα)

Πρόγραμμα Σπουδών Δημοτικού 2016

Πρόγραμμα Σπουδών Δημοτικού

— Ο κόσμος της θρησκείας —

Γ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες (56 ώρες)	Δ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες (56 ώρες)	Ε' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα (58 ώρες)	ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ: Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα (58 ώρες)
1. Ζούμε μαζί (3 δώρα)	1. Όταν οι άνθρωποι προσεύχονται (3 δώρα)	1. Μαθητές και δάσκαλοι (4 δώρα)	1. Οι πρώτοι Χριστιανοί: Δυσκολίες και περιπέτειες (3 δώρα)
2. Η χαρά της γιορτής (3 δώρα)	2. Η Μητέρα του Χριστού (3 δώρα)	2. Συμπόρευση με όρια και κανόνες (4 δώρα)	2. Διωγμοί και εξάπλωση του Χριστιανισμού. Πρόσωπα και μαρτυρίες (3 δώρα)
3. Κυριακή: Μια σημαντική ημέρα της εβδομάδας (3 δώρα)	3. Σπουδαία «παιδιά» (3 δώρα)	3. Προχωράμε αλλάζοντας (4 δώρα)	3. Η Αγία Γραφή, ένα ιστορικό και διαχρονικό βιβλίο (4 δώρα)
4. Τα Χριστούγεννα. Ο Θεός γίνεται άνθρωπος (4 δώρα)	4. Όλοι ίσοι, όλοι διαφορετικοί (5 δώρα)	4. Προφήτες της Βίβλου: Κλήση για μετάνοια και αναγγελία του ερχομού του Μεσσία (4 δώρα)	4. Η Θεία Ευχαριστία: Πηγή και κορύφωση της ζωής της Εκκλησίας (4 δώρα)
5. Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου (3 δώρα)	5. Ιεροί τόποι και ιερές πορείες (5 δώρα)	5. Η Εκκλησία του Χριστού μπαίνει στην ιστορία (4 δώρα)	5. Από τους Χριστιανούς της χώρας μας στους Χριστιανούς του κόσμου (5 δώρα)
6. Ποιος είναι ο Ιησούς Χριστός; (4 δώρα)	6. Χριστιανοί άγιοι και ιερά πρόσωπα άλλων θρησκειών (4 δώρα)	6. Αποστολές για την «καλή είδηση» (5 δώρα)	6. Θρησκείες στη χώρα μας (5 δώρα)
7. Γιορτάζοντας το Πάσχα (4 δώρα)	7. Ιερά βιβλία (5 δώρα)	7. Ανακαλύπτοντας τα κείμενα της Καινής Διαθήκης (4 δώρα)	7. Μνημεία και τόποι χριστιανικής λατρείας: Αποτυπώσεις της πίστης (5 δώρα)
8. Ο κόσμος μας, ένα στολίδι (4 δώρα)			

Πρόγραμμα Σπουδών Γυμνασίου 2011

Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Γυμνασίου

Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό

Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: Πορεία και ανάπτυξη (46 ώρες)	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: Πορεία μέσα από συγκρούσεις (48 ώρες)	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: Από το τοπικό στο οικουμενικό (48 ώρες)
1. Μεγαλώνοντας και αναζητώντας (3 δώρα)	1. Μπορούν οι άνθρωποι να εικονίζουν τον Θεό; (4 δώρα)	1. Η Χριστιανισμός στον σύγχρονο κόσμο (4 δώρα)
2. Η συνάντηση του Χριστιανισμού με τον Ελληνισμό (5 δώρα)	2. Ποιος είναι ο Θεός των Χριστιανών; «Τίνα με λέγουσιν οι άνθρωποι είναι;» (4 δώρα)	2. Το ζήτημα της θρησκείας στη σύγχρονη Ευρώπη (2 δώρα)
3. Πώς ζουν οι Χριστιανοί; Η νέα ζωή της Εκκλησίας (4 δώρα)	3. Ποιος είναι ο άνθρωπος; (4 δώρα)	3. Βία στο όνομα του Θεού και της αλήθειας (2 δώρα)
4. Πώς παίρνονται οι αποφάσεις (3 δώρα)	4. Εμείς και οι «άλλοι» (4 δώρα)	4. Μαρτυρία και προσφορά της πίστης στον σύγχρονο κόσμο (2 δώρα)
5. Μονοθεϊστικές θρησκείες: Ιουδαϊσμός και Ισλάμ (5 δώρα)	5. Διάσπαση και αντιπαλότητα στις θρησκείες (5 δώρα)	5. «Πού είναι ο Θεός;»: Η οδύνη του σύγχρονου κόσμου και το αίτημα της σωτηρίας από το κακό (5 δώρα)
6. Θρησκευτικές αναζητήσεις και εμπειρίες της μακρινής Ανατολής (3 δώρα)	6. Ορθοδοξία, Διαφωτισμός, Νέος Ελληνισμός (3 δώρα)	6. Ελπίδα και αγώνας για τη μεταμόρφωση του κόσμου (5 δώρα)
		7. Από την αρχή έως το τέλος του κόσμου (4 δώρα)

Πρόγραμμα Σπουδών Γυμνασίου 2016

Πρόγραμμα Σπουδών Γυμνασίου

— Η θρησκεία στη ζωή, στην ιστορία και στον πολιτισμό —

Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: Πορεία και ανάπτυξη (46 ώρες)	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: Πορεία μέσα από αντιθέσεις (48 ώρες)	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ: Από το τοπικό στο οικουμενικό (48 ώρες)
1. Μεγαλώνουμε και αλλάζουμε (4 δώρα)	1. Μπορούν οι άνθρωποι να εικονίζουν τον Θεό; (4 δώρα)	1. Η Χριστιανισμός στον σύγχρονο κόσμο (4 δώρα)
2. Η συνάντηση του Χριστιανισμού με τον Ελληνισμό (5 δώρα)	2. Ποιος είναι ο Θεός των Χριστιανών; «Τίνα με λέγουσιν οι άνθρωποι είναι;» (4 δώρα)	2. Το ζήτημα της θρησκείας στη σύγχρονη Ευρώπη (3 δώρα)
3. Πώς ζουν οι Χριστιανοί; Η νέα ζωή της Εκκλησίας (3 δώρα)	3. Ποιος είναι ο άνθρωπος; (4 δώρα)	3. Σύγχρονες θρησκευτικές μορφές στην Ορθοδοξία και στον κόσμο (2 δώρα)
4. Πώς παίρνονται οι αποφάσεις (3 δώρα)	4. Εμείς και οι «άλλοι» (4 δώρα)	4. «Πού είναι ο Θεός;»: Η οδύνη του σύγχρονου κόσμου και το αίτημα της σωτηρίας από το κακό (4 δώρα)
5. Μονοθεϊστικές θρησκείες: Ιουδαϊσμός και Ισλάμ (5 δώρα)	5. Διάσπαση και αντιπαλότητα στις θρησκείες (5 δώρα)	5. Ελπίδα και αγώνας για τη μεταμόρφωση του κόσμου (4 δώρα)
6. Θρησκευτικές αναζητήσεις της μακρινής Ανατολής (3 δώρα)	6. Ορθοδοξία και Νέος Ελληνισμός (3 δώρα)	6. Από την αρχή έως το τέλος του κόσμου (4 δώρα)
		7. Διευρύνοντας τις εμπειρίες μας / Χτίζοντας τον κόσμο μας (Project) (3 δώρα)

Οι γενικοί σκοποί και προσανατολισμοί του μαθήματος των θρησκευτικών στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο, επίσης δεν διαφέρουν ιδιαίτερα από το προηγούμενο πρόγραμμα. Διακρίνουμε ελάχιστες αλλαγές, σε επίπεδο διατύπωσης. Έτσι, οι γενικοί σκοποί του προγράμματος σπουδών του 2016 είναι:

«1. Να οικοδομήσει ένα στιβαρό μορφωτικό πλαίσιο/πεδίο γνώσης και κατανόησης του Χριστιανισμού και της Ορθοδοξίας, ως πνευματικής και πολιτισμικής παράδοσης της Ελλάδας και της Ευρώπης αλλά και ως ζωντανής πηγής έμπνευσης, πίστης, ηθικής και νοηματοδότησης: για τον κόσμο και τον άνθρωπο, τη ζωή και την ιστορία.

2. Να παρέχει στους μαθητές, ανεξάρτητα από την προσωπική τους θρησκευτική τοποθέτηση, ικανοποιητική κατάρτιση για τη φύση και τον ρόλο του θρησκευτικού φαινομένου, στο σύνολό του και στις επιμέρους εκφάνσεις του, δηλαδή τις μεγάλες και ζωντανές θρησκείες του κόσμου, εφόσον θεωρούνται πηγές πίστης, πολιτισμού και ηθικού τρόπου ζωής.

3. Να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και να προσφέρει τις ευκαιρίες, ώστε οι μαθητές να αναπτύξουν ικανότητες και επάρκειες –αλλά και διαθέσεις και στάσεις– που χαρακτηρίζουν τον θρησκευτικά εγγράμματο άνθρωπο, καλλιεργώντας παράλληλα την ηθική και κοινωνική του ευαισθησία.

4. Να συντελέσει στη γνωριμία, στην κριτική κατανόηση, στον σεβασμό και στον διάλογο μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικές απόψεις, αντιλήψεις ή δεσμεύσεις πάνω σε ζητήματα πίστης και ηθικού προσανατολισμού.

5. Να συνεισφέρει δημιουργικά στον ελεύθερο και υπεύθυνο αυτοπροσδιορισμό της προσωπικής ταυτότητας των μαθητών, καθώς και στην ολόπλευρη (θρησκευτική, γνωστική, πνευματική, κοινωνική, ηθική, ψυχολογική, αισθητική και δημιουργική) ανάπτυξή τους, μέσα από την αναζήτηση του νοήματος και την υπαρξιακή αναμέτρηση με την πολυπλοκότητα του μυστηρίου της ζωής» (ΦΕΚ 2920/ 13.09.2016, Τεύχος Β', σελ. 30861).

β) Το ισχύον αναλυτικό πρόγραμμα στα Θρησκευτικά (Λύκειο)

Δεκαοχτώ χρόνια μετά την τελευταία εκπόνηση αναλυτικού προγράμματος για τα θρησκευτικά Λυκείου, δημοσιεύεται νέο αναλυτικό πρόγραμμα, ώστε να είναι ικανό το μάθημα να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις του σύγχρονου κόσμου. Αξίζει να σημειωθεί ότι το νέο πρόγραμμα είναι εντελώς διαφορετικό από το προηγούμενο.

Έτσι, όπως μπορούμε να δούμε στο πρόγραμμα σπουδών, στην Α΄ τάξη του Λυκείου, όπου προσεγγίζεται η θρησκεία και ο σύγχρονος άνθρωπος, κεντρικοί θεματικοί άξονες του μαθήματος είναι ο άνθρωπος/ πρόσωπο, η θρησκευτικότητα, η κοινότητα, οι αξίες και το κακό. Στη Β΄ Λυκείου, όπου προσεγγίζεται η θρησκεία και η κοινωνία, κεντρικοί θεματικοί άξονες είναι ο Θεός, η θρησκεία, η κοινωνία, ο πολιτισμός και η ηθική. Τέλος, στη Γ΄ Λυκείου, όπου προσεγγίζεται η θρησκεία και ο σύγχρονος κόσμος, κεντρικοί θεματικοί άξονες είναι τα διλήμματα, οι προκλήσεις και το όραμα. (ΦΕΚ 2906/ 13.09.2016, Τεύχος Β΄)

Οι σκοποί του μαθήματος των θρησκευτικών στο Λύκειο εν συντομία είναι οι

Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Λυκείου

Α΄ Τάξη Θρησκεία και σύγχρονος άνθρωπος (50 ώρες)		Β΄ Τάξη Θρησκεία και κοινωνία (50 ώρες)		Γ΄ Τάξη Θρησκεία και σύγχρονος κόσμος (24 ώρες)	
ΑΝΘΡΩΠΟΣ/ΠΡΟΣΩΠΟ	Αναζήτηση του Θεού Αυτογνωσία Επικοινωνία Ήθος Αγιότητα	ΘΕΟΣ	Αποκάλυψη Δημιουργία Βίωμα Λύτρωση Αθεία	ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ	Επιστήμη Τεχνολογία Γενετική Οικολογία
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ	Πίστη Λατρεία Προσευχή Γιορτή Σωτηρία	ΘΡΗΣΚΕΙΑ	Ιερότητα Ανταμοιβή Παράδοση Μύηση Ιεροσύνη/Ιερατείο	ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ	Πλούτος Εργασία Συμβίωση Επανάσταση
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	Εκκλησία Ευχαριστία Ενότητα Ταυτότητα Ορια/νόμος	ΚΟΙΝΩΝΙΑ	Πολίτης Σtereότυπα Πολυπολιτισμικότητα Διάλογος Εκκοσμίκευση	ΟΡΑΜΑ	Ειρήνη Δικαιοσύνη Ευτυχία Μεταμόρφωση
ΑΞΙΕΣ	Ελευθερία Αγάπη Δικαιώματα Ισότητα Ευθύνη	ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	Γλώσσα Μύθος Έκφραση Ιστορία Οικουμενικότητα		
ΚΑΚΟ	Αμαρτία Θάνατος Αδικία Φανατισμός Υποδούλωση/εξάρτηση	ΗΘΙΚΗ	Βιοηθική Έρωτας Ζωή Συγχώρηση Ετερότητα		

εξής:

1. Η ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας
2. Η καλλιέργεια ανθρωπιστικής και Ελληνικής παιδείας
3. Ο θρησκευτικός γραμματισμός
4. Η κριτική θρησκευτικότητα

5. Η γνωριμία και η επικοινωνία με τον «άλλον»
6. Η κοινωνικοποίηση

γ) Οι αρνητικές κριτικές στα τελευταία προγράμματα σπουδών για το μάθημα των Θρησκευτικών

Με την εκπόνηση του προγράμματος σπουδών του 2011 για τα θρησκευτικά, εγείρονται αμέσως αντιδράσεις για το περιεχόμενό του. Υπάρχουν βέβαια αρκετοί που το υποστηρίζουν, επισημαίνοντας την ανάγκη για οικουμενικότητα του θρησκευτικού μηνύματος, αλλά και αρκετοί που το επικρίνουν, εξαιτίας, όπως κρίνουν, της μεγάλης έκτασης των θρησκευσιολογικών αναφορών τις οποίες περιλαμβάνει. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τις περισσότερες αρνητικές κριτικές για το συγκεκριμένο πρόγραμμα σπουδών, η επιτροπή εμπειρογνομόνων έχει προβεί σε απάντηση αυτών. Στο κομμάτι αυτό θα παρουσιάσουμε ορισμένες από αυτές τις αρνητικές κριτικές για το πρόγραμμα σπουδών του 2011 και έπειτα και για το ισχύον πρόγραμμα σπουδών.

Ξεκινώντας, θα παραθέσουμε την κριτική ενός από τους βασικούς επικριτές του συγκεκριμένου προγράμματος σπουδών, του καθηγητή κ. Ηρακλή Ρεράκη, ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει: «Στην ουσία, το ΠΣ εδράζεται σε μία οριακή από άποψη νομιμότητας και μη επιστημονικά τεκμηριωμένη βάση, στην οποία κυριαρχεί η υποτίμηση έως και η αμφισβήτηση της οικείας ορθόδοξης θρησκευτικής παράδοσης της πλειονότητας των μαθητών» (Ρεράκης, 2015, σελ. 59). Επιπλέον, ο κ. Ρεράκης, θεωρεί πως ο σεβασμός της «ετερότητας» των μαθητών την οποία προβάλλει το συγκεκριμένο πρόγραμμα σπουδών, είναι μύθος. Έτσι επισημαίνει: «Το νέο Π.Σ., ενώ τάσσεται υπέρ της ετερότητας γενικά, εντούτοις δεν αποδέχεται, δεν σέβεται, υποτιμά και περιθωριοποιεί μεθοδευμένα τη θρησκευτική ετερότητα της πλειονότητας των μαθητών, που είναι ορθόδοξοι. Έτσι, συμβαίνει μια απίθανη αντίφαση: Ένα Π.Σ. που έχει ως σημαία του τον σεβασμό στην ετερότητα και τη διαφορετικότητα, υποτιμά και καταργεί στην πράξη την ετερότητα των ορθόδοξων μαθητών, προσπερνώντας την απόλυτη ανάγκη να λάβουν μία αντίστοιχη με τη πίστη τους βασική θρησκευτική αγωγή και μάλιστα σε μία πολύ ευαίσθητη φάση της ανάπτυξής τους (8-14 ετών). Από την άλλη πλευρά, το νέο Π.Σ. καταπνίγει και την ετερότητα των αλλόθρησκων ή ετερόδοξων μαθητών, την οποία μάλιστα διακηρύσσει ότι στηρίζει, αναγκάζοντάς τους να φοιτούν και αυτοί και μάλιστα υποχρεωτικά σε ένα Μ.τ.Θ. με πολυθρησκευτικό περιεχόμενο» (Ρεράκης, ό.π., σελ. 60-61). Ακόμα, ο κ. Ρεράκης αιτιολογεί την άποψή του για την αντίθεσή του προς ένα πολυθρησκευτικό μάθημα ασπαζόμενος την άποψη του καθηγητή κ. Κογκούλη που

αναφέρει: «όσο καλύτερα γνωρίζουμε τη δική μας θρησκεία τόσο καλύτερα γνωρίζουμε μια άλλη θρησκεία» (Ρεράκης, ό.π., σελ. 78). Τέλος, προτείνει την απόσυρση του προγράμματος σπουδών που τότε εφαρμοζόταν πιλοτικά.

Αρνητική κριτική στο πρόγραμμα άσκησε, επίσης, και ο δρ. Κωνσταντίνος Μπασέτας, αναφερόμενος σε ζητήματα σχετικά με το πνευματικό επίπεδο ανάπτυξης του παιδιού, ο οποίος μεταξύ άλλων, σημειώνει: «Η διάταξη της διδακτέας ύλης δεν λαμβάνει υπόψη της το κριτήριο της οικοδόμησης των γνώσεων, αλλά ούτε και την αρχή της εμπειρίας ή της προαποκτημένης γνώσης. Αυτό καθίσταται ηλίου φαεινότερον, όταν μελετήσει κανείς τις διδακτικές ενότητες που προτείνει να διδαχθούν στους μαθητές της Γ' τάξης του Δημοτικού. Εδώ διαβάζει κανείς ότι πρέπει να διδαχθεί ο μαθητής μέσα σε 4 δώρα 1) την Κυριακή των Χριστιανών, 2) το Σάββατο των Εβραίων, 3) την Παρασκευή των Μουσουλμάνων και 4) τα σύμβολα των θρησκειών, όλων των θρησκειών. Μόνον η μνεία των συμβόλων προκαλεί σύγχυση, όχι μόνον στο μυαλό των μαθητών, αλλά και σε όποιον ώριμο άνθρωπο δεν έχει μνηθεί σε άλλες θρησκείες πλην της ιδικής του» (Μπασέτας, 2015, σελ. 94).

Ο δρ. Τριαντάφυλλος Σιούλης, ο οποίος είναι και σχολικός σύμβουλος, παίρνει κι αυτός θέση ενάντια στο περιεχόμενο του συγκεκριμένου προγράμματος σπουδών, επισημαίνοντας τις δυσκολίες που πιστεύει πως έχει το πρόγραμμα αυτό. Έτσι, αναφέρει: «Το νέο Π.Σ. είναι ιδιαίτερα απαιτητικό, με ποικίλες έννοιες και στόχους. Χρειάζεται οι εκπαιδευτικοί να αφιερώσουν πολύ χρόνο για καλή προετοιμασία. Σε πολλά σημεία αντιμετώπισαν, ως προς το περιεχόμενο, δυσκολία, αφού μοιάζει να δίνει σκόρπιες γνώσεις μέσα από ωραία θέματα, χωρίς αρχή, μέση και τέλος, χωρίς συνέχεια και συνοχή, όπως μας τόνισαν συνάδελφοι που το εφαρμόζουν» (Σιούλης, 2015, σελ. 104). Βέβαια, ο κ. Σιούλης ρίχνει την ευθύνη για τα προβλήματα που προέκυψαν μέσα από το πρόγραμμα σπουδών του 2011, στη βιασύνη και την προχειρότητα της εφαρμογής του. Αναρωτιέται, όμως, ποια ήταν η ανάγκη για να εκπονηθούν νέα αναλυτικά προγράμματα, χωρίς να έχουν πρωτίστως αξιολογηθεί και απορριφθεί τα προηγούμενα.

Ο δρ. Ευάγγελος Πονηρός επισημαίνει πως το πρόγραμμα σπουδών του 2011 περιλαμβάνει σοβαρά σφάλματα τα οποία με τη σειρά τους δημιουργούν προβλήματα. Ένα από αυτά όπως επισημαίνει είναι «η απαίτηση του προγράμματος για διδασκαλία του μαθήματος σε συνεχόμενα δώρα, πράγμα το οποίο στα περισσότερα σχολεία δεν εφαρμόστηκε, διότι δημιουργεί σοβαρές λειτουργικές δυσχέρειες στο σχολείο». Ο κ. Πονηρός, ακόμα, υπογραμμίζει ότι το πρόγραμμα

επιφέρει στους χριστιανούς ορθόδοξους διδάσκοντες συνειδησιακή σύγκρουση αφού όπως επισημαίνει: «Προβληματίζεται ο διδάσκων, αν θα είναι υποχρεωμένος να παραμερίσει την ορθόδοξη χριστιανική του συνείδηση και ταυτόχρονα να παραβεί τους νόμους και τελικά ποιος θα τον υποχρεώσει να εφαρμόσει αυτό το πρόγραμμα ως έχει, αφού οδηγεί σε παραβίαση των νόμων». (Πονηρός, 2015, σελ. 203-204).

Αρνητική κριτική στο πρόγραμμα σπουδών του 2011 άσκησε και η Πανελλήνια Ένωση Θεολόγων (Π.Ε.Θ.), εκφράζοντας την αντίθεσή της για το κομμάτι θρησκευολογικού περιεχομένου του προγράμματος σπουδών, και ζήτησε την ακύρωση του προγράμματος σπουδών. Τέλος, επικριτές του συγκεκριμένου προγράμματος ήταν και πολλά μέλη του κλήρου, όπως για παράδειγμα, ο π. Γ. Καψάνης, ο οποίος χαρακτηρίζει αυτό το ΠΣ για τα Θρησκευτικά ως «αντίχριστη θρησκευτική αγωγή» και «δημόσια μύηση στην επερχόμενη Πανθησκεία» και θέτει τους συντάκτες του εκτός «του περιβόλου της Εκκλησίας» (Μόσχος & Παπαδόπουλος, 2015, σελ. 230). Βέβαια, όπως δήλωσε ο συγκεκριμένος πατέρας της Εκκλησίας μας, η ενημέρωσή του για το πρόγραμμα σπουδών προέρχεται αποκλειστικά από τον κ. Ρεράκη.

Προχωρώντας στο σήμερα, δεν μπορούμε να μη σταθούμε στις επικρίσεις και για το ισχύον πρόγραμμα σπουδών του 2016. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα δεν διαφέρει ιδιαίτερα από το προηγούμενο και κατά συνέπεια, οι εκ νέου αντιδράσεις για το πρόγραμμα, ήταν αναμενόμενες. Ισχυρή παραμένει η ένταση που έχει δημιουργηθεί για το μάθημα των θρησκευτικών μετά τη δημοσίευση του νέου προγράμματος για τα θρησκευτικά. Έντονη ήταν η αντίδραση του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερωνύμου, ο οποίος σε συνάντησή του στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο με αντιπροσωπεία της Πανελλήνιας Ένωσης Θεολόγων χαρακτηριστικά είχε δηλώσει: «Το μάθημα των Θρησκευτικών περνάει μια κρίση και έχουμε την ανάγκη όλοι και από πλευράς Εκκλησίας και από πλευράς Πολιτείας να συνεργαστούμε πάνω σε μεγάλη βάση χωρίς χρονικά όρια πέντε ημερών ή δέκα ημερών αλλά με περισσότερο χρόνο και περισσότερη άνεση για να πάρουμε τις σχετικές αποφάσεις». «Βεβιασμένα τώρα ακούμε τα νέα προγράμματα τα οποία ξέρουμε πώς ελήφθησαν και πώς προωθήθηκαν και με σφραγίδα ποιων ανθρώπων προωθήθηκαν αυτά τα προγράμματα» ανέφερε ο Αρχιεπίσκοπος και συμπλήρωσε: «Εγώ με μια λέξη θα έλεγα σήμερα επειδή διάβασα τα καινούρια προγράμματα και τα είδα: είναι απαράδεκτα! Είναι επικίνδυνα! Είναι πράγματα που δεν θα αποδώσουν καρπούς αλλά μεγάλη ζημιά στην Παιδεία γενικότερα, στην κοινωνία και ρήξη στις

σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας, Γι' αυτό και από αυτή τη θέση σήμερα, θα τα πω και στην Ιεραρχία του Οκτωβρίου, κάνω έκκληση προς τον πρωθυπουργό κ. Τσίπρα να σταματήσει αυτήν την προσπάθεια, να αναβάλει κάθε μια πρωτοβουλία ενός ή μερικών ανθρώπων και σε μια βάση μεγάλη Εκκλησίας και Πολιτείας να συνεργαστούμε σοβαρά επιτέλους σε έναν τόπο που ακούγονται λόγια, λόγια, λόγια και λείπει ο λόγος!» (Άρθρο στην ιστοσελίδα enikos.gr, 20/9/16).

Αντιδράσεις για το νέο πρόγραμμα σπουδών παρατηρούμε και από Ενώσεις Θεολόγων σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Για παράδειγμα η Ένωση Θεολόγων Πιερίας εξέδωσε ανακοίνωση σύμφωνα με την οποία τα μέλη της αρνούνται να διδάξουν τα νέα προγράμματα των θρησκευτικών. Σε ένα απόσπασμα της ανακοίνωσης αυτής αναφέρεται: «Τὴν Πέμπτη 6 Ὀκτωβρίου 2016 πραγματοποιήθηκε συνάντηση τῶν μελῶν τῆς ἑνώσεώς μας καὶ ὕστερα ἀπὸ πολὺωρη συζήτηση καὶ μὲ ὑψηλὸ αἶσθημα εὐθύνης ἀπέναντι στὴν Πολιτεία καὶ τὴν Ἐκκλησία ἀποφασίσαμε ὁμόφωνα τὰ ἐξῆς:

Ἀρνούμαστε νὰ διδάξουμε τὰ νέα προγράμματα τῶν Θρησκευτικῶν γιὰ λόγους συνείδησης. Εἶναι πολὺ ἐπιεικὴς ὁ χαρακτηρισμὸς «ἐπικίνδυνα καὶ ἀπαράδεκτα» ποὺ ἀπέδωσε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος σὲ αὐτά. Ἄντλοῦμε αὐτὸ τὸ δικαίωμα ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδας καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ ἄρθρο 103, παράγραφο 1 τοῦ Συντάγματος καὶ ἄρθρο 24 τοῦ ν. 3528/2007 τοῦ δημοσιοῦπαλληλικοῦ κώδικα καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο νόμο ἄρθρο 25, παράγραφο 3.

Ἀποφασίσαμε νὰ διδάξουμε τὸ μάθημα, σύμφωνα μὲ τὰ βιβλία τῶν μαθητῶν, τὰ ὁποῖα διανεμήθηκαν κανονικὰ καὶ βρίσκονται στὴν διάθεση τῶν καθηγητῶν ἀλλὰ καὶ τῶν μαθητῶν ὅπως ἀκριβῶς τόνισαν στὶς δηλώσεις τοὺς τόσο ὁ ὑπουργὸς ὅσο καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος».

Ἐνα ἀκόμη παράδειγμα αντιδράσεων ἀπὸ Ἑνωση Θεολόγων εἶναι αὐτὸ τῆς Ἑνώσεως Θεολόγων Τρικάλων ἡ οποία σε ανακοίνωσή της ἀναφέρει τὰ εξῆς: «Το Παράρτημα Τρικάλων τῆς Πανελληνίου Ἑνώσεως Θεολόγων (ΠΕΘ) μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν εκπαιδευτικῶν σήμερα 6-10-2016 σε ἐνδειξη διαμαρτυρίας ἀπὸ τὴν ἐπιχειρούμενη ἐνημέρωση γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν Νέων Προγραμμάτων Σπουδῶν γιὰ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἐκφράζει τὴν πλήρη στήριξή του στὸν ἀγῶνα ἐνάντια στὴν ἐφαρμογὴ αὐτῶν τῶν ἀντισυνταγματικῶν καὶ πνευματοκτόνων Προγραμμάτων καὶ δηλώνει ὅτι οἱ Θεολόγοι τοῦ Νομοῦ Τρικάλων:

Συμφωνοῦμε ἀπόλυτα μὲ τὶς δηλώσεις (20/9/2016) τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου, ὅτι τὰ νέα Προγράμματα Σπουδῶν γιὰ τὸ

μάθημα των Θρησκευτικών (ΦΕΚ υπ. αριθ. 143575/Δ2 ΥΑ 13.09.2016), που βεβιασμένα επιβάλλει στα σχολεία ο Υπουργός Παιδείας κ. Ν. Φίλης «είναι απαράδεκτα, είναι επικίνδυνα, είναι πράγματα που δεν θα αποδώσουν καρπούς, αλλά μεγάλη ζημιά στην παιδεία, γενικότερα στην κοινωνία μας, και ρήξη μέσα στην Εκκλησία στις σχέσεις με την πολιτεία». (Άρθρο στην ιστοσελίδα enikos.gr, 12/10/16).

Στις αρνητικές κριτικές, βέβαια, η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων που κλήθηκε να συντάξει το Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών του 2011 και του 2016, έδωσε απαντήσεις. Έτσι, ο σύμβουλος του Υπουργείου Παιδείας και υπεύθυνος της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων για τη σύνταξη του Προγράμματος Σπουδών των Θρησκευτικών του 2011 και του 2016 Σταύρος Γιαγκάζογλου, αναφερόμενος στις αρνητικές κριτικές που εξέλαβε το Πρόγραμμα Σπουδών του 2011, δήλωσε: «Επί της ουσίας, η κριτική που δέχθηκε το νέο Π.Σ. στα Θρησκευτικά χαρακτηρίζεται, σε πολλές περιπτώσεις, από ελλιπείς κατανοήσεις, αποσπασματικές αναγνώσεις, αλλά και πολύ συχνά κατάφωρες διαστρεβλώσεις των περιεχομένων του» (Γιαγκάζογλου, 2013, σελ. 15). Επίσης, ο κ. Γιαγκάζογλου σημείωσε ότι η Επιτροπή Εμπειρογνομόνων «δεν έκανε τίποτα άλλο παρά έλαβε σοβαρά υπόψη τον δημόσιο διάλογο» (Γιαγκάζογλου, όπ.π., σελ. 17) που προηγήθηκε σχετικά με το χαρακτήρα και τη φυσιολογία των Θρησκευτικών.

Ένα ακόμα μέλος της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων, αναφορικά με τις αρνητικές κριτικές του Προγράμματος Σπουδών του 2011, επισήμανε: «Ο θρησκευτικός γραμματισμός και γενικότερα το πλαίσιο του νέου ΠΣ Θρησκευτικών είναι μια προσπάθεια να οργανωθεί ένα μάθημα για όλους τους μαθητές κάθε θρησκείας και κοσμοθεωρίας χωρίς φυσικά να μετατρέπεται σε ένα εγκυκλοπαιδικό μάθημα θρησκευσιολογίας. Ο στόχος είναι να εξοπλιστούν οι μαθητές με τη δυνατότητα ερμηνείας και μεταγραφής στην προσωπική τους πορεία και ζωή του συμβολικού κόσμου της πίστης τους (της δικής τους δηλαδή) μέσα και από την κατανόηση και προσέγγιση πρωτίστως της δικής τους εμπειρίας, αλλά σε κάποιο βαθμό συναντώντας και το διαφορετικό. Η έμφαση, βέβαια, είναι κυρίως στα του Ορθόδοξου Χριστιανισμού, γιατί αυτή είναι και θρησκεία και πολιτιστική κληρονομιά και ιστορία του τόπου μας. Δεν επιδιώκεται σύγκριση μεταξύ των θρησκειών (παρά μόνο σε πολύ ειδικά θέματα και ανάλογα με την ανάπτυξη των παιδιών) και φυσικά δεν διδάσκεται ούτε η εξομοίωση ούτε η μίξη των διαφόρων θρησκευτικών παραδόσεων, αλλά, αντίθετα τονίζονται οι διαφορές τους» (Μόσχου & Παπαδόπουλου, 2013, σελ.

230).

Συνοψίζοντας, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, τόσο το πρόγραμμα σπουδών του 2011 όσο και το νέο πρόγραμμα του 2016, δέχτηκαν αρκετές αρνητικές κριτικές με βασικό επιχείρημα την εισαγωγή πολλών θρησκευολογικών στοιχείων στα προγράμματα αυτά και την παραγκώνιση των ορθόδοξων στοιχείων που επιφέρουν. Οι επικρίσεις αυτές πήραν μεγάλες διαστάσεις, ύστερα και από τις δηλώσεις του ίδιου του αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ.κ. Ιερωνύμου για το νέο πρόγραμμα. Παρ' όλες, όμως, αυτές τις αντιδράσεις, το νέο πρόγραμμα σπουδών του 2016, ισχύει, μέχρι τώρα, κανονικά.

B. Ερευνητικό μέρος

Μεθοδολογία έρευνας

1. Σκοπός της έρευνας

Στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας ασχοληθήκαμε με τη θέση του μαθήματος των Θρησκευτικών στην εκπαίδευση, από το 19^ο αιώνα έως και σήμερα μέσα από δύο βασικούς άξονες που φανερώνουν τη μορφωτική αξία του, τα περιεχόμενα και τη σκοποθεσία του. Στο ερευνητικό μέρος θα επεκταθούμε και σε δύο ακόμα άξονες του μαθήματος, τη μεθόδευση, η οποία συνιστά επίσης κομμάτι της μορφωτικής αξίας του μαθήματος, αλλά και την αξιολόγησή του. Οι αντιπαραθέσεις και η έκταση που έχει λάβει το θέμα της διδασκαλίας των Θρησκευτικών στα σχολεία, δημιούργησαν το ερέθισμα για την ενασχόλησή μας με το θέμα της παρούσας εργασίας. Έτσι, στο πλαίσιο αυτής της έρευνας θέλουμε να εξετάσουμε τις απόψεις αυτών που έχουν άμεση σχέση με το θέμα της διδασκαλίας των θρησκευτικών, και επομένως, σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να ανακαλύψουμε ποιες είναι οι απόψεις των φοιτητών/ -τριών που είναι υποψήφιοι/ -ες εκπαιδευτικοί όσον αφορά στη μορφωτική αξία του μαθήματος των Θρησκευτικών. Επομένως, θελήσαμε να εξετάσουμε τις απόψεις τους για τη χρησιμότητα ή μη των βασικών στοιχείων που συναποτελούν και φανερώνουν τη μορφωτική αξία ενός μαθήματος: τη σκοποθεσία του μαθήματος, το περιεχόμενό του, τον τρόπο με τον οποίο διδάσκεται αλλά και την αξιολόγησή του ως ένα βασικό κομμάτι μέσα στη λειτουργία του σχολείου. Για τη διεξαγωγή της έρευνας, επιλέξαμε το δείγμα μας να αποτελείται από δέκα (10) υποψήφιους εκπαιδευτικούς οι οποίοι να έχουν διδαχθεί το μάθημα της Διδακτικής των Θρησκευτικών. Η έρευνα έγινε μέσω συνεντεύξεων από φοιτητές της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας.

2. Ερευνητικά Ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας, όπως προαναφέραμε είναι να ανιχνεύσουμε τις αντιλήψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών για τη μορφωτική αξία των Θρησκευτικών. Έτσι, δημιουργήσαμε τέσσερις άξονες περιεχομένων στη συνέντευξη: τη σκοποθεσία, τα περιεχόμενα, τη μεθόδευση και την αξιολόγηση του μαθήματος. Οι τρεις από αυτούς, η σκοποθεσία, τα περιεχόμενα και η μεθόδευση, αποτελούν στοιχεία που συναπαρτίζουν τη μορφωτική αξία του μαθήματος. Η αξιολόγηση εντάχθηκε στο πλαίσιο της συνέντευξης καθώς αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι μέσα στη λειτουργία του σχολείου για το οποίο αξίζει να εξετάσουμε τις απόψεις των φοιτητών. Σχετικά με τον άξονα των περιεχομένων, αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν ερωτήσεις που αφορούν σε δύο διαστάσεις του: το θεολογικό περιεχόμενο και το θρησκευολογικό, σε αντιστοιχία με το ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών, που περιλαμβάνει πέρα από τα στοιχεία που αφορούν στη δική μας θρησκεία, και ορισμένα στοιχεία που αφορούν σε άλλες θρησκείες.

1. Σκοποθεσία: Πρέπει να διδάσκεται ως υποχρεωτικό το μάθημα των Θρησκευτικών; Προσφέρει χρήσιμα εφόδια στα παιδιά για την εξέλιξή τους;
2. Περιεχόμενα: Είναι ελκυστικό και κατανοητό το μάθημα των Θρησκευτικών όσον αφορά στο περιεχόμενό του;
3. Μεθόδευση: Είναι ενδιαφέρον ο τρόπος διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών; Προσελκύει τα κίνητρα μάθησης των μαθητών;
4. Αξιολόγηση: Προσδίδει μορφωτική αξία στο μάθημα η αξιολόγησή του;

3. Συμμετέχοντες

Τον πληθυσμό της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν όλοι οι φοιτητές και όλες οι φοιτήτριες στα Παιδαγωγικά Τμήματα της Ελλάδας που έχουν παρακολουθήσει τη Διδακτική των Θρησκευτικών, αφού «πληθυσμός σε μια έρευνα είναι όλη η υπό εξέταση ομάδα ανθρώπων» (Verma & Mallick, 2004, σελ. 310). Πρέπει να σημειωθεί, βέβαια, ότι ο πληθυσμός αυτός είναι μικρός καθώς η Διδακτική των Θρησκευτικών απουσιάζει από το Πρόγραμμα Σπουδών πολλών Παιδαγωγικών Τμημάτων.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 10 φοιτητές του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης της Φλώρινας που φυσικά έχουν κάνει Διδακτική των Θρησκευτικών, μιας και «το δείγμα πρέπει να είναι ομοιογενές και οι συμμετέχοντες να μοιράζονται κοινές εμπειρίες για ένα φαινόμενο που μελετάται από τον ερευνητή» κατά τους Πουρκό & Δαφέρμο (σελ. 423) (όπως αναφέρει ο Cutcliffe, 1999). Αξιοποιήθηκε η μέθοδος της δειγματοληψίας κριτηρίου (criterion sampling), σύμφωνα με την οποία «ο ερευνητής που χρησιμοποιεί αυτή τη στρατηγική επιλέγει τις περιπτώσεις που θα αποτελέσουν το δείγμα του σύμφωνα με κάποιο κριτήριο, το οποίο καθορίζεται ανάλογα με τους στόχους της έρευνάς του» (Ισαρη & Πουρκός 2015, σελ. 83). Στην παρούσα έρευνα θέλαμε να διερευνήσουμε τις αντιλήψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών για τη μορφωτική αξία των Θρησκευτικών. Έτσι, επιλέξαμε ένα δείγμα φοιτητών που να έχουν κάνει τη Διδακτική των Θρησκευτικών, ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν ευκολότερα και με μεγαλύτερη ευελιξία στα ερωτήματα της συνέντευξης. Για την επιλογή του δείγματος αξιοποιήθηκαν οι γνωριμίες της ερευνήτριας και μόνο όσοι ήταν πρόθυμοι να συμμετάσχουν στην έρευνα. Η ηλικία σχεδόν όλων των συμμετεχόντων ήταν τα 22 χρόνια ενώ μόλις ένας φοιτητής ήταν 27 ετών, καθώς κατά την παρούσα φάση φοιτά για την απόκτηση δεύτερου πτυχίου στο Τμήμα μας. Έγινε προσπάθεια οι συνεντευξιαζόμενοι να αισθανθούν άνετα, δίνοντάς τους την ευκαιρία να επιλέξουν οι ίδιοι το χώρο στον οποίο θα προτιμούσαν να γίνει η συνέντευξη και το χρόνο που θα τους εξυπηρετούσε περισσότερο. Επίσης, δόθηκαν οι απαραίτητες διαβεβαιώσεις για την τήρηση της ανωνυμίας τους.

4. Μέσα συλλογής δεδομένων

Για τη συλλογή των δεδομένων επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος της συνέντευξης. Ποιοτική χαρακτηρίζεται διότι «δεν αξιοποιεί αριθμητικά δεδομένα και μαθηματικούς υπολογισμούς καθώς και γιατί η έρευνα πραγματοποιείται σε πραγματικές και όχι σε τεχνητές, πειραματικά ελεγχόμενες συνθήκες» (Πουρκός & Δαφέρμος, 2010, σελ 30). Επιδίωξή μας ήταν να διερευνήσουμε τις απόψεις των φοιτητών απέναντι στη μορφωτική αξία του μαθήματος των Θρησκευτικών και έτσι η η ποιοτική μέθοδος της συνέντευξης κρίθηκε η πιο κατάλληλη. Θέλαμε, δηλαδή, να δούμε αναλυτικά τη σκέψη των φοιτητών πάνω σε ορισμένες πτυχές του θέματος. Η συνέντευξη κατά τους Verma & Mallick (όπως αναφέρουν και οι Powney και Watts, 1984) είναι «μια συζήτηση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερους ανθρώπους, όπου ένας ή περισσότεροι από τους συμμετέχοντες αναλαμβάνει την ευθύνη να εκθέσει το περιεχόμενο αυτών που έχουν ειπωθεί» (Verma & Mallick, όπ.π., σελ. 245).

Πιο συγκεκριμένα, αξιοποιήθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη καθώς, όπως επισημαίνουν και οι Παπαϊωάννου & Θεοδωράκης & Γούδας (2003) «η ημιδομημένη συνέντευξη: Είναι πιο ευέλικτη μορφή συνέντευξης. Επιτρέπει να εμβαθύνει κανείς περισσότερο. Μπορεί να αλλάξουν οι διευκρινιστικές ερωτήσεις ή και η σειρά των ερωτήσεων. Χρησιμοποιείται πολύ συχνά στις πιλοτικές έρευνες». Επιπλέον, η ημιδομημένη συνέντευξη αποτελείται από «ένα σύνολο προκαθορισμένων, κατά κάποιον τρόπο, ερωτήσεων και χρησιμοποιείται συχνά από νέους ποιοτικούς μελετητές ώστε να έχουν έναν οδηγό για τα θέματα που θεωρούν ότι είναι σημαντικά να καλύψουν στο πλαίσιο της συνέντευξης. Ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης παρουσιάζει ευελιξία: α) ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, β) ως προς την εμβάθυνση σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, γ) ως προς τη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και δ) ως προς την πρόσθεση ή αφαίρεση ερωτήσεων ή θεμάτων για συζήτηση» (Ισαρη & Πουρκός όπ.π, σελ. 97).

5. Διαδικασία συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων

Για τη συλλογή των δεδομένων οργανώθηκαν συναντήσεις με δέκα (10) φοιτητές και φοιτήτριες του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης της Φλώρινας, σε ώρα και χώρο που εξυπηρετούσε το δείγμα. Αρχικά, δίνονταν ο απαραίτητος χρόνος στους φοιτητές να δουν τις ερωτήσεις αλλά και ένα κομμάτι που αφορούσε στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών, το οποίο κρίθηκε καλό να γνωρίζουν για την αποτελεσματικότερη διεξαγωγή της συνέντευξης. Η αναγκαιότητα αξιοποίησης του νέου Προγράμματος Σπουδών αναδείχθηκε κατά τη διεξαγωγή των δύο πιλοτικών συνεντεύξεων στις οποίες οι φοιτητές φάνηκε να δυσκολεύονται στην απάντηση κάποιων ερωτήσεων που αφορούσαν σε αυτό.

Οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν με τη χρήση ψηφιακού καταγραφέα φωνής, ώστε να μην χαθούν δεδομένα που θα μπορούσαν να παραλειφθούν εάν απλά η ερευνήτρια κρατούσε σημειώσεις πάνω στα λεγόμενα των συνεντευξιαζομένων. Επιπλέον, αυτή η πιθανότητα παράλειψης κάποιων δεδομένων, θα μπορούσε να οδηγήσει ίσως ακόμα και στην παραποίηση του νοήματος και έτσι στην έλλειψη εγκυρότητας στην έρευνά μας. Η χρήση ψηφιακού καταγραφέα φωνής συμβάλλει, επίσης, στην καταγραφή ακόμα και του σκαμπανεβάσματος της φωνής, και στην επικέντρωση, έτσι, της προσοχής του συνεντευκτή στις εκφράσεις του προσώπου και της γλώσσας του σώματος του συνεντευξιαζόμενου, στοιχεία σημαντικά για τον συνεντευκτή ώστε να γνωρίζει πώς να διαμορφώσει την επόμενη ερώτηση (Verma & Mallick, όπ.π.).

Ακόμα, για τη διασφάλιση της εγκυρότητας των ερωτήσεων και της σειράς και του τρόπου με τον οποίο είναι διατυπωμένες, κρίθηκε απαραίτητη η διεξαγωγή αρχικά δύο πιλοτικών συνεντεύξεων. Οι πιλοτικές αυτές συνεντεύξεις συνέβαλαν ώστε να γίνουν έπειτα αναπροσαρμογές σε κάποιες ερωτήσεις, σύμφωνα με τις δυσκολίες που αναδείχθηκαν μέσα από την πιλοτική εφαρμογή της έρευνας. Επιπρόσθετα, έγινε προσπάθεια οι ερωτήσεις να είναι αρκετά συγκεκριμένες ώστε «να επικεντρώνεται η συζήτηση στο υπό μελέτη φαινόμενο, χωρίς να επεκτείνεται σε πληροφορίες εκτός θέματος» κατά τους Πουρκό και Δαφέρμο (σελ. 424) (όπως αναφέρει ο Charmaz, 2006).

Για την ανάλυση των δεδομένων αξιοποιήθηκαν οι δέκα (10) μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις αυτές αρχικά

απομαγνητοφωνήθηκαν χρησιμοποιώντας τον ακριβή λόγο των συνεντευξιαζόμενων συμπεριλαμβανομένων και των στοιχείων του προφορικού λόγου, και έπειτα έγινε ανάλυση λόγου ανά άξονα σύμφωνα με τη «Θεματική ανάλυση». Η «θεματική ανάλυση» προτιμήθηκε γιατί χαρακτηρίζεται από «θεωρητική ελευθερία» και «ευελιξία» και «η επιλογή της ως μεθόδου ανάλυσης δεν προϋποθέτει, από μόνη της, τη δέσμευση των ερευνητών σε συγκεκριμένες οντολογικές ή επιστημολογικές θέσεις, όπως συμβαίνει με άλλες ποιοτικές αναλύσεις» (Ισαρη & Πουρκός, όπ. π., σελ. 117). Οι τρεις από τους τέσσερις άξονες ανάλυσης αποτελούν στοιχεία που συναπαρτίζουν τη μορφωτική αξία των Θρησκευτικών, ενώ ο τέταρτος αποτελεί ένα βασικό κομμάτι μέσα στη λειτουργία του σχολείου, με εφαρμογή σε όλα τα μαθήματα και επομένως και στο μάθημα των Θρησκευτικών.

Οδηγός Συνέντευξης

Σκοποί Α.Π. :

1. Πρέπει να διδάσκεται το μάθημα των θρησκευτικών στο σχολείο; Αν ναι, γιατί; Αν όχι, γιατί;
2. Μπορείτε να αναφέρετε δυο ή και περισσότερους σκοπούς αγωγής που να συνδέονται με τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών;
3. Αφού διαβάσετε προσεκτικά τη σκοποθεσία του 2003 και του 2016 εντοπίστε τις πιο σημαντικές διαφορές.
4. Είστε ενήμεροι για την αντιπαράθεση που προηγήθηκε σχετικά με τον προσανατολισμό του μαθήματος των θρησκευτικών; Αν ναι τι γνωρίζετε;
5. Υπάρχουν κάποια δεδομένα στην ελληνική κοινωνία και κατ' επέκταση στο ελληνικό σχολείο που θα επέβαλαν μια αλλαγή στη σκοποθεσία και στο περιεχόμενο των θρησκευτικών; Αν ναι ποια είναι και σε ποια κατεύθυνση θα έπρεπε να αλλάξει ο προσανατολισμός των θρησκευτικών;
6. Υπάρχει μια πρόταση να γίνει το μάθημα των θρησκευτικών προαιρετικό συμφωνείτε ή διαφωνείτε και γιατί;

Περιεχόμενα Α.Π. :

1. Πώς κρίνετε την παρουσίαση των θεμάτων που σχετίζονται με την Ορθοδοξία (όπως οι ιστορίες, τα έθιμα και τα σύμβολα του Χριστιανισμού); Είναι κατανοητά για τα παιδιά;
2. Πώς κρίνετε την παρουσίαση θεμάτων σχετικά με τις άλλες θρησκείες; Πρέπει να υπάρχουν στο Πρόγραμμα Σπουδών των θρησκευτικών; Αν ναι, θεωρείτε πως είναι αρκετές οι αναφορές στις άλλες θρησκείες στο ισχύον Π.Σ.;
3. Είναι σε γενικές γραμμές ελκυστικό το περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών για τα παιδιά του δημοτικού; Αν ναι γιατί; Αν όχι, τι θα μπορούσε να αλλάξει για να γίνει περισσότερο ελκυστικό; Πώς κρίνετε τα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών κατά τάξη;

Μεθόδευση:

1. Θεωρείτε ότι έτσι όπως διδάσκεται το μάθημα των θρησκευτικών είναι ενδιαφέρον για τους μαθητές και προσελκύει την προσοχή τους και τα κίνητρα μάθησης τους;
2. Κατά τη γνώμη σας, για τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών θα πρέπει να χρησιμοποιείται μόνο το σχολικό εγχειρίδιο, το σχολικό εγχειρίδιο και πρόσθετο υλικό του εκπαιδευτικού ή αποκλειστικά υλικό του εκπαιδευτικού;
3. Θεωρείτε πως χρειάζεται να χρησιμοποιούνται οι νέες τεχνολογίες στο μάθημα των θρησκευτικών; Αν ναι, πώς θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν;
4. Με ποιους τρόπους θα μπορούσαν να δραστηριοποιηθούν περισσότερο και καλύτερα τα κίνητρα μάθησης;
5. Πώς θα οργάνωνες εσύ μια διδασκαλία των θρησκευτικών στο σημερινό σχολείο;
6. Με ποια μαθήματα θα μπορούσε να διασυνδεθεί διαθεματικά το μάθημα των θρησκευτικών για να γίνει πιο ενδιαφέρον;

Αξιολόγηση:

1. Είναι απαραίτητη η αξιολόγηση στο μάθημα των Θρησκευτικών;
2. Θα αναβάθμιζε την μορφωτική αξία του στη συνείδηση των μαθητών η απουσία αξιολόγησης στο μάθημα αυτό;
3. Πώς πρέπει να γίνεται η αξιολόγηση στην πράξη, αφού οι σκοποί τους μαθήματος αναφέρονται κυρίως σε στάσεις και οι στάσεις είναι δύσκολο να διαγνωσθούν και να αξιολογηθούν
4. Τι ισχύει στο σημερινό σχολείο όσον αφορά στην αξιολόγηση στο μάθημα των Θρησκευτικών;

6. Παρουσίαση δεδομένων

1. Σκοποθεσία:

Η σκοποθεσία του μαθήματος των Θρησκευτικών αποτελεί έναν από τους τέσσερις άξονες που συναπαρτίζουν τη μορφωτική αξία του μαθήματος. Ανάμεσα στις ερωτήσεις που αφορούν στους σκοπούς του μαθήματος, στον πρώτο αυτό άξονα των συνεντεύξεων, υπάρχουν και ερωτήσεις σχετικά με το αν πρέπει να διδάσκεται το μάθημα και αν αυτό πρέπει να διδάσκεται υποχρεωτικά ή προαιρετικά. Οι ερωτήσεις αυτές μας βοήθησαν σε μεγαλύτερο βαθμό να εξετάσουμε τις απόψεις των φοιτητών για τη μορφωτική αξία του μαθήματος των Θρησκευτικών.

Έτσι, όπως διαπιστώθηκε, όλοι οι φοιτητές/ - τριες του δείγματός μας πιστεύουν πως το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να διδάσκεται. Για την αιτιολόγηση της άποψής τους αυτής, έχουν διατυπωθεί διάφορες προτάσεις. Οι περισσότεροι θεωρούν ότι πρέπει να διδάσκεται για να μάθουν οι μαθητές στοιχεία της θρησκείας τους. Μία φοιτήτρια συγκεκριμένα αναφέρει: *«Θεωρώ πως πρέπει... να διδάσκεται, να διδάσκονται... τα θρησκευτικά στο σχολείο, καθώς τα παιδιά.. καλό είναι να ενημερωθούν για κάθε πτυχή της θρησκείας τους, δηλαδή να ανακαλύψουνε πού ακριβώς πιστεύουν και σε τι».*

Αρκετοί φοιτητές, εστιάζουν πέρα από το ότι πρέπει να διδάσκεται για την εκμάθηση στοιχείων της θρησκείας μας, και στο ότι πρέπει να διδάσκεται το μάθημα για την εκμάθηση στοιχείων και για τις άλλες θρησκείες *«...τα παιδιά πρέπει να... γνωρίσουν και εεε να κατανοήσουν τη χριστιανική πίστη και... την... Ορθοδοξία, γενικά, το ορθόδοξο δόγμα, εεε να γνωρίσουν άλλες θρησκείες και πολιτισμούς μέσα από εεε την όλη διαδικασία... του μαθήματος...».*

Επιπλέον, θίγεται το θέμα της αναγκαιότητας να διδάσκεται το μάθημα, ως πράξη σεβασμού προς τη θρησκεία μας *«είμαστε... σε μία χώρα, την Ελλάδα, στην οποία... τη θρησκεία τη σεβόμαστε»* αλλά και γιατί αποτελεί στοιχείο της πολιτισμικής μας ταυτότητας και του πολιτισμού μας και επομένως πρέπει να το γνωρίζουμε *«Εεε θεωρώ πως πρέπει να διδάσκεται.. γιατί... το άτομο γνωρίζει καλύτερα την πολιτισμική ταυτότητα μέσα... από το.. ορθόδοξο δόγμα... και... τις όποιες θρησκείες και αιρέσεις παρουσιάζονται... σε αυτό το μάθημα».*

Ακόμα, ορισμένοι φοιτητές αναφέρονται στην αναγκαιότητα να διδάσκονται τα Θρησκευτικά αλλά με έναν καλό και σωστό τρόπο, εννοώντας η μεν φοιτήτρια το

να μη διδάσκεται ως κατήχηση και ο δε φοιτητής το να μη διδάσκεται με τον παραδοσιακό τρόπο. Οι φοιτητές αυτοί θεωρούν ότι η μεθόδευση του μαθήματος έχει μεγάλη σημασία και καθορίζει το αν το μάθημα θα πρέπει να διδάσκεται ή όχι.

Επίσης, υπάρχει μια άποψη ότι το μάθημα πρέπει να διδάσκεται γιατί προσφέρει χρήσιμες ηθικές αξίες, οι οποίες αν γίνουν κτήμα των παιδιών, μπορούν να εξαγνίσουν την ψυχή τους και να συμβάλουν ώστε να γίνουν καλύτεροι άνθρωποι: *«...πραγματικά προσφέρει πολλές και χρήσιμες, ηθικές αξίες των οποίων αν γίνουν κτήμα τα παιδιά, πραγματικά μπορούνε, να γίνουνε και να βελτιωθούν σαν άνθρωποι και να... εξαγνιστεί η ψυχή τους...».*

Τέλος, όλοι οι φοιτητές/ - τριες θεωρούν πως το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να είναι υποχρεωτικό για διαφορετικούς λόγους. Ένας από αυτούς είναι γιατί το μάθημα μας πληροφορεί για την Ορθοδοξία και τα άλλα θρησκευόμενα και συμβάλλει στη σύγκριση του δικού μας πολιτισμού με άλλους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται: *«είναι ένα μάθημα... που... εκτός από τη χριστιανική πίστη και το ορθόδοξο δόγμα μπορεί να μας πληροφορήσει και για... άλλες θρησκείες και αιρέσεις... και... να... συγκρίνουμε ίσως και πολιτισμούς άλλων λαών με τον δικό μας... νοοτροπίες, στερεότυπα, προκαταλήψεις... όλα αυτά...».*

Επίσης, οι φοιτητές πιστεύουν πως το μάθημα πρέπει να είναι υποχρεωτικό καθώς συνεισφέρει στο να γίνουν οι μαθητές καλύτεροι άνθρωποι, με ηθικές αρετές *«...θεωρώ ότι το μάθημα των Θρησκευτικών είναι πάρα πολύ σημαντικό και θα πρέπει να διδάσκεται στα σχολεία, εεε γιατί μέσα από αυτό μαθαίνουμε... εεε τη χριστιανική μας πίστη, εεε κατανοούμε διάφορες στάσεις και συμπεριφορές έτσι ώστε να... γίνουμε καλύτεροι άνθρωποι, να σεβόμαστε τα δικαιώματα των άλλων ανθρώπων, και γενικά τους συνανθρώπους μας, να... βοηθάμε, την... αλληλοβοήθεια και... όλα αυτά».*

Ακόμα, το μάθημα είναι απαραίτητο να είναι υποχρεωτικό γιατί πρέπει να έχουν τα παιδιά μια βάση όσον αφορά το περιεχόμενο σχετικά με την Ορθοδοξία, και αργότερα να αποφασίσουν πού πιστεύουν. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια μιας φοιτήτριας γι' αυτό το θέμα: *«τα έχουμε ισοπεδώσει όλα πλέον, δεν θεωρώ ότι πρέπει να είναι προαιρετικό, πρέπει να είναι σίγουρα υποχρεωτικό, εεεμ... τα παιδιά... είναι... πολύ... μικρά ώστε... να... μην εεε... να μην... τα παιδιά είναι πολύ μικρά, και... θεωρώ ότι είναι πάρα πολύ δύσκολο στο να μην έχουν μια βάση, και η θρησκεία είναι... σημαντικό μέρος του... πολιτισμού μας, και... αυτά που θα τα βοηθήσει στο... να πορευτούν στη ζωή, και αργότερα, αν αυτό είναι απαραίτητο θα... αποφασίσουν και θα... ενημερωθούν για τα... υπόλοιπα θέματα θρησκείας, για να επιλέξουν».*

Το μάθημα, επιπρόσθετα, πρέπει να διδάσκεται ως υποχρεωτικό διότι αποτελεί στοιχείο του πολιτισμού μας. Μία φοιτήτρια συγκεκριμένα τονίζει: *«Διαφωνώ στο να γίνει προαιρετικό το μάθημα των θρησκευτικών γιατί αν χάσουμε και αυτό το στοιχείο του πολιτισμού μας... χαθήκαμε!»*.

Τέλος, το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να είναι υποχρεωτικό, όπως αναφέρεται, ως πράξη σεβασμού προς τη θρησκεία μας. Μία φοιτήτρια για την αιτιολόγηση της άποψής της ότι το μάθημα πρέπει να είναι υποχρεωτικό αναφέρει: *«Εεε θεωρώ ότι ζούμε σε μια χώρα που πρέπει... είμαστε βαθιά θρησκευόμενοι, πρέπει να σεβόμαστε τη θρησκεία»* και γι' αυτό, δηλαδή, πιστεύει πως το μάθημα πρέπει να διδάσκεται υποχρεωτικά.

Συνοψίζοντας, για τους/ τις φοιτητές/ -τριες του δείγματός μας το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να διδάσκεται και μάλιστα ως υποχρεωτικό καθώς συμβάλλει στο να μάθουν οι μαθητές στοιχεία της θρησκείας μας και των άλλων θρησκειών αλλά και στο να συγκρίνουν τον δικό μας πολιτισμό με τους πολιτισμούς των άλλων. Επιπλέον, το μάθημα των Θρησκευτικών, σύμφωνα με τους/ τις φοιτητές/ -τριες του δείγματός μας πρέπει να διδάσκεται ως υποχρεωτικό ως πράξη σεβασμού προς τη θρησκεία μας αλλά και γιατί αποτελεί στοιχείο της πολιτισμικής μας ταυτότητας και του πολιτισμού μας και επομένως πρέπει να το γνωρίζουμε. Τέλος, το μάθημα πρέπει να διδάσκεται ως υποχρεωτικό ώστε να αποκτήσουν τα παιδιά μια βάση και να αποφασίσουν αργότερα πού πιστεύουν, καθώς και γιατί συμβάλλει στο να γίνουν οι μαθητές καλύτεροι άνθρωποι με ηθικές αξίες και αρετές.

2. Περιεχόμενα:

Το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών αποτελεί κι αυτό έναν από τους άξονες που συναπαρτίζουν τη μορφωτική αξία του μαθήματος. Το ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών περιέχει θεολογικό και θρησκευσιολογικό περιεχόμενο, παρά τις αντιδράσεις που προκλήθηκαν για το δεύτερο. Επομένως, κρίθηκε αναγκαίο να διερευνήσουμε τις απόψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών και για τα δύο αυτά κομμάτια του περιεχομένου του μαθήματος.

Όσον αφορά στο θεολογικό περιεχόμενο, αρκετοί/ -ές φοιτητές/ -τριες πιστεύουν πως είναι απλό και κατανοητό καθώς παρουσιάζεται, σαν ένα «παραμυθάκι» στους μαθητές. Μία φοιτήτρια αναφέρει: *«Ναι, πιστεύω αρέσουν στα παιδιά γιατί τα μαθαίνουν σαν μικρές ιστορίες, παραμυθάκια που έχουν διδακτικό νόημα»*.

Ορισμένοι άλλοι φοιτητές/ -τριες δηλώνουν πως το θεολογικό περιεχόμενο είναι απλό στις μικρές τάξεις, ενώ δυσκολεύει στις μεγαλύτερες, λόγω της μεγάλης έκτασης των κειμένων και της μειωμένης εικονογράφησης των σχολικών εγχειριδίων «Στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού, το περιεχόμενο, η παρουσίαση των θεμάτων που σχετίζονται.. με την Ορθοδοξία, εε είναι... τα κείμενα είναι... μικρής έκτασης, και είναι ευκολότερα κατανοητά για τους μαθητές, με περισσότερες, εε, εικόνες, ενώ στις μεγαλύτερες τάξεις, υπάρχει μεγαλύτερο πρόβλημα, καθώς η έκταση των κειμένων είναι μεγαλύτερη, και... οι εικόνες, σε μερικές στιγμές... εε απουσιάζουν, οπότε... και είναι και δυσκολότερο κατανοητά».

Τέλος, δύο φοιτήτριες αναφέρουν πως το θεολογικό περιεχόμενο είναι εν μέρει κατανοητό, επισημαίνοντας η μία φοιτήτρια πως χρειάζεται περισσότερη εικονογράφηση «Εε πιστέω ότι... σε ορισμένα σημεία... είναι κατανοητά... εεμ βέβαια στις πιο μικρές τάξεις... καλό θα ήταν να διδάσκονται λίγο πιο παραστατικά, δηλαδή... να δίνουμε πιο πολύ εικονογραφικό υλικό στα παιδιά...», και η άλλη φοιτήτρια ότι με τη σωστή καθοδήγηση του εκπαιδευτικού μπορούν να γίνουν όλα κατανοητά «Σίγουρα υπάρχουν και εύκολα και δύσκολα... κομμάτια, στο... μάθημα των... Θρησκευτικών, αλλά... πιστεύω ότι... με... τη σωστή καθοδήγηση του εκπαιδευτικού μπορούν να γίνουν... όλα κατανοητά απ' τους μαθητές...».

Σχετικά με το θρησκευολογικό περιεχόμενο, οι περισσότεροι/ -ες φοιτητές/ -τριες θεωρούν ότι το περιεχόμενο σχετικά με τις άλλες θρησκείες πρέπει να υπάρχει στο Π.Σ. Ένας φοιτητής συγκεκριμένα αναφέρει: «Βεβαίως πρέπει να υπάρχουν στο Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών (οι αναφορές στις άλλες θρησκείες), γιατί... αποτελούν πτυχή της κουλτούρας κάθε ανθρώπου, αλλά ακόμα και να μην υπάρχουνε μέλη... διαφορετικών ταυτοτήτων σε μία τάξη, σίγουρα, κάθε θρησκεία, είτε από θρησκευτική είτε από πολιτική άποψη, είτε από και, και σίγουρα πολιτισμική, έχουνε συμβάλει... σημαντικά, στην... ταυτοποίηση και στην ανόρθωση οποιουδήποτε πολιτισμού, οπότε... πρέπει να το γνωρίσουνε οι μαθητές».

Αναφορικά με το αν είναι αρκετές οι αναφορές στις άλλες θρησκείες, οι απόψεις των φοιτητών δίστανται καθώς αρκετοί/ ές φοιτητές/ -τριες πιστεύουν ότι είναι αρκετές αυτές οι αναφορές ενώ μερικοί άλλοι θεωρούν ότι είναι λίγες. Οι φοιτητές που επισημαίνουν ότι οι αναφορές στις άλλες θρησκείες είναι λίγες, αιτιολογούν την άποψή τους λέγοντας ότι είναι λίγες καθώς περιορίζονται στις μεγαλύτερες τάξεις. Ένα παράδειγμα αποτελεί το παρακάτω απόσπασμα: «Θεωρώ πως η παρουσίαση των άλλων θρησκείων πρέπει να υπάρχει, στο... αναλυτικό

πρόγραμμα, παρ' όλα αυτά στα τωρινά βιβλία, εε η παρουσίαση για τις άλλες θρησκείες, εε είναι πολύ μικρή, κι αυτή κυρίως στις μεγαλύτερες τάξεις του Δημοτικού σχολείου...».

Επίσης, πρακτικά στο σχολείο παρουσιάζονται ελάχιστες αναφορές για τις άλλες θρησκείες λόγω του ότι τα σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνται αυτή τη στιγμή στα σχολεία δεν στηρίζονται στο ισχύον Π.Σ. αλλά σε προγενέστερο. Μία φοιτήτρια συγκεκριμένα επισημαίνει:

«Εεε πιστεύω ότι ναι, πρέπει να υπάρχουνε αναφορές σε άλλες θρησκείες, όχι, με το ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών δεν υπάρχει κάτι τέτοιο, μέσα στο βιβλίο δεν αναφέρονται πολλές θρησκείες, μέχρι αυτήν την περίοδο...

- Εννοείς επειδή το βιβλίο δεν συνάδει με το Πρόγραμμα Σπουδών.

- Ναι, ναι, δεν έχει αλλάξει το σχολικό βιβλίο, και πιστεύω πως και οι ίδιοι οι δάσκαλοι δεν δίνουνε και τόσο μεγάλο χρόνο; έμφαση; σε άλλα θρησκευόμενα εκτός από το χριστιανισμό».

Τέλος, σύμφωνα με μία ακόμα άποψη, πρακτικά οι αναφορές στις άλλες θρησκείες είναι λίγες και μάλιστα γίνονται στα πλαίσια «υποβάθμισης ή απόδοσης αρνητικών χαρακτηριστικών σε κάποιες θρησκείες». Ο φοιτητής αυτός πιο συγκεκριμένα αναφέρει: *«Δεν θεωρώ ότι... παρουσιάζονται επαρκώς (οι άλλες θρησκείες), δηλαδή έμφαση δίνεται... κατά πάρα πολύ μεγάλο ποσοστό στο χριστιανισμό, και γίνονται... ή λίγες αναφορές ή ακόμα... σε μια ακόμα πιο αρνητική περίπτωση, και αναφορές να γίνονται... γίνονται στα πλαίσια υποβάθμισης ή απόδοσης αρνητικών χαρακτηριστικών σε κάποιες θρησκείες».*

Το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών γενικά θεωρείται μη ελκυστικό από αρκετούς/-ές φοιτητές/ -τριες. Οι συγκεκριμένοι/-ες φοιτητές/ -τριες αναφέρουν ότι για να γίνει ελκυστικό: 1) το μάθημα θα μπορούσε να παρουσιάζει το περιεχόμενο με τη μορφή ιστορίας, δηλαδή να παρουσιάζεται σαν ένα παραμύθι 2) θα έπρεπε να υπάρχουν περισσότερες εικόνες και πηγές, 3) να υλοποιούνται σχετικές με το μάθημα επισκέψεις πεδίου, 4) δραματοποιήσεις και 5) ο εκπαιδευτικός να μεθοδεύει γενικά καλά το μάθημα. Οι φοιτητές αυτοί φαίνεται πως συνδέουν την ελκυστικότητα του περιεχομένου με την παρουσίαση, οργάνωση και διάταξη του στο σχολικό εγχειρίδιο αλλά και με τη διδακτική μεθόδευση του που θα ακολουθήσει ο εκπαιδευτικός. Ένα παράδειγμα αποτελεί το παρακάτω απόσπασμα: *«Εεε δεν είναι ελκυστικό καθόλου για τα παιδιά και άμα ρωτήσεις και τα ίδια τα παιδιά θα σου πουν ότι είναι πολύ βαρετό το μάθημα των Θρησκευτικών, γιατί και τα σχολικά εγχειρίδια*

δεν έχουνε κάτι παραπάνω, απλώς ένα κείμενο, που ακόμα και οι εκπαιδευτικοί, το κάνουν ακόμα πιο βαρετό γιατί βάζουνε τα παιδιά μόνο να το διαβάσουν και να το μάθουν απ' έξω, εεε δεν τους δίνουνε κίνητρα, εεε πιστεύω ότι θα ήτανε ωραίο, να χρησιμοποιούσανε και την... τεχνολογία, να υπήρχανε περισσότερες εικόνες, και... επίσης να... μπορούσανε να πηγαίνουνε και κάποιες εκδρομές, όσον αφορά το μάθημα των Θρησκευτικών, και όχι μόνο μέσα στην τάξη...».

Επίσης, κάποιες ακόμα προτάσεις που διατυπώνουν οι φοιτητές είναι να προβάλλονται σχετικές με την ενότητα ταινίες, «εεε να χρησιμοποιούνται πιο πολύ οι νέες τεχνολογίες, στα σχολεία, με προτζέκτορα ή με κάποιο βίντεο... ας πούμε... κάποια ταινία...» να μην αξιοποιείται η αποστήθιση ως τρόπος μάθησης και η διδασκαλία γενικά να γίνεται με πιο παιγνιώδη τρόπο «Εεμ, νομίζω ότι... τα βιβλία δεν είναι τόσο ελκυστικά για τα παιδιά, εε σίγουρα... τα παιδιά θέλουν να μάθουν κάτι... αλλά με έναν πιο παιγνιώδη τρόπο και όχι σαν να διδάσκονται ένα μάθημα... το οποίο θα... καλούνται να το μάθουν με αποστήθιση και με μηχανιστική μάθηση, κατά κύριο λόγο. Οπότε νομίζω αυτό είναι που πρέπει να αλλάξει... περισσότερο...».

Ορισμένοι φοιτητές/ - τρεις πιστεύουν ότι το περιεχόμενο του μαθήματος είναι ελκυστικό στις μικρές τάξεις και λιγότερο ελκυστικό στις μεγαλύτερες «Εε, στην τρίτη (Γ') και στην τετάρτη (Δ') Δημοτικού, όπως.. προανέφερα, τα κείμενα είναι αρκετά μικρά, η γλώσσα τους είναι αρκετά απλή, που σημαίνει ότι.. τα παιδιά κατανοούν εύκολα.. τις ενότητες, και.. η εικονογράφηση, τα προσελκύει στο να ασχοληθούν περισσότερο, καθώς υπάρχουν εε πολλά χρώματα, πολλές εικόνες.. πράγμα που είναι αρκετά διασκεδαστικό για τα παιδιά. Όσον αφορά τώρα τις μεγαλύτερες τάξεις, στην πέμπτη (Ε') και στην έκτη (ΣΤ') δηλαδή, Δημοτικού, οι εικόνες.. εε των.. βιβλίων, έχουν αρχίσει να προσαρμόζονται πιο πολύ στην πραγματικότητα, και... υπάρχει ένας μεγαλύτερος όγκος πληροφοριών, τα οποία πρέπει να επεξεργαστούν καλύτερα οι μαθητές».

Τέλος, μόλις δύο (2) φοιτητές κρίνουν το περιεχόμενο ελκυστικό δηλώνοντας πως η φύση του είναι τέτοια που το κάνει ελκυστικό «Εεε... θεωρώ ότι... σε γενικές γραμμές, το περιεχόμενο του μαθήματος είναι ελκυστικό για τους μαθητές γιατί... οι μαθητές πάντα έχουν ένα ενδιαφέρον να μαθαίνουν για τη ζωή του Ιησού Χριστού, πώς ξεκίνησε, εεεμ... για τα θαύματά Του, τις παραβολές, αυτά τα μαθήματα εκφράζουνε ένα ενδιαφέρον, έχουν πολλούς προβληματισμούς, πολλές ερωτήσεις, εεε και για τις άλλες θρησκείες θέλουν να μαθαίνουν γιατί αυτή η θρησκεία ας πούμε... είναι... διαφορετική από μας... να μαθαίνουν γενικά...».

Όσον αφορά στα σχολικά εγχειρίδια κατά τάξη, φαίνεται πως οι φοιτητές δεν έχουν πλήρη εικόνα για το καθένα από αυτά αλλά μία γενική για τα σχολικά εγχειρίδια. Έτσι, γενικότερα για τα σχολικά εγχειρίδια οι φοιτητές διατυπώνουν διάφορες απόψεις. Ανάμεσα σε αυτές είναι η άποψη ότι τα σχολικά εγχειρίδια χρειάζονται μεγαλύτερης έκτασης κείμενα και περισσότερο υλικό για να καλύπτεται ο χρόνος μιας διδακτικής ώρας *«Τώρα για τα σχολικά εγχειρίδια... από την επαφή που έχω... εεμ... υπάρχουν μαθήματα που είναι... πάρα πολύ... καθόλου πυκνογραμμένα, αντιθέτως θα 'λεγα ότι προσφέρουν πολύ λίγο υλικό, που... σε μία διδακτική ώρα... ενδέχεται να μπορούσε να τελειώσει πάρα πολύ γρήγορα το μάθημα, εεε, ίσως θα 'πρεπε να... γίνει λίγο... πιο... να εμπλουτιστεί περισσότερο οι ενότητες, να προστεθούν κάποιες δραστηριότητες, ή και να... γίνει λίγο πιο πυκνογραμμένο το μάθημα. Δηλαδή, να... προ... να προβάλλει περισσότερες πληροφορίες...»*.

Μία ακόμα άποψη που διατυπώνεται είναι το ότι στις μικρότερες τάξεις υπάρχει αρκετή εικονογράφηση και άρα το περιεχόμενο παρουσιάζει ενδιαφέρον ενώ στις μεγαλύτερες τάξεις τα κείμενα είναι μεγαλύτερα και δυσκολότερα στην κατανόηση και άρα το περιεχόμενο είναι λιγότερο ελκυστικό: *«Εεε ναι στα... τα σχολικά εγχειρίδια ας πούμε στις μικρότερες τάξεις, εεε... είναι αρκετά ενδιαφέροντα για τα παιδιά γιατί χρησιμοποιούν πιο πολλές εεε εικονικές αναπαραστάσεις, εεε... πιο πολλά σύμβολα, ή να έχουν πιο παιγνιώδη χαρακτήρα, εεε και τα παιδιά, εεε... εκφράζουν ένα... περισσότερο ενδιαφέρον. Ενώ στις μεγαλύτερες ας πούμε είναι λίγο...*

- *Όπως είπες πριν, είναι μεγάλα τα κείμενα και... δύσκολα στην κατανόηση.*

- *Ναι... αυτό, ακριβώς...»*.

Ακόμα, ένας φοιτητής φαίνεται πως θεωρεί αρκετά καλά τα σχολικά εγχειρίδια μιας και τα χαρακτηρίζει *«ευκολοκατανόητα στις περισσότερες ενότητες»* ενώ μία άλλη φοιτήτρια τα θεωρεί βαρετά καθώς περιέχουν *«ιστορίες τις οποίες γνωρίζουν ήδη οι μαθητές ενώ θα έπρεπε να έχουν πληροφορίες άγνωστες γι' αυτούς»*.

Συνοψίζοντας, όσον αφορά στο θεολογικό περιεχόμενο, αρκετοί/ές φοιτητές/-τριες του δείγματός μας πιστεύουν πως είναι απλό και κατανοητό, κάποιοι ότι είναι απλό στις μικρές τάξεις, ενώ δυσκολεύει στις μεγαλύτερες λόγω της μεγάλης έκτασης των κειμένων και της μειωμένης εικονογράφησης, και ορισμένοι άλλοι ότι είναι εν μέρει κατανοητό καθώς χρειάζεται περισσότερη εικονογράφηση. Σχετικά με το θρησκευολογικό περιεχόμενο, οι περισσότεροι/ες φοιτητές/-τριες του δείγματός μας θεωρούν πως πρέπει να υπάρχει στο Πρόγραμμα Σπουδών, ενώ σχετικά με το αν είναι αρκετές οι αναφορές στις άλλες θρησκείες, οι απόψεις δίστανται. Οι φοιτητές που

αναφέρουν πως οι αναφορές αυτές είναι λίγες επισημαίνουν ότι αυτό συμβαίνει γιατί περιορίζονται στις μεγαλύτερες τάξεις και γιατί τα σχολικά εγχειρίδια δεν συνάδουν με το ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών. Όσον αφορά στο περιεχόμενο του μαθήματος γενικά οι απόψεις των φοιτητών και πάλι δίστανται, καθώς οι περισσότεροι το θεωρούν μη ελκυστικό, κάποιιοι ελκυστικό στις μικρές τάξεις και λιγότερο ελκυστικό στις μεγαλύτερες και ορισμένοι ελκυστικό. Τέλος, σχετικά με τις απόψεις των φοιτητών/ -τριών για τα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών, όλοι εκτός από έναν θεωρούν ότι χρήζουν βελτίωσης, καθώς χρειάζονται μεγαλύτερης έκτασης κείμενα και περισσότερο υλικό για να καλύπτεται ο χρόνος μιας διδακτικής ώρας και γιατί στις μεγαλύτερες τάξεις δεν υπάρχει αρκετή εικονογράφηση και άρα το περιεχόμενο γίνεται δυσκολότερο στην κατανόησή του.

3. Μεθόδευση:

Η μεθόδευση του μαθήματος των Θρησκευτικών αποτελεί τον τρίτο κατά σειρά άξονα που αποτελεί κι αυτός κομμάτι της μορφωτικής αξίας του μαθήματος. Η μεθόδευση σχετίζεται με τον τρόπο που διδάσκεται το μάθημα και κεντρικό ερώτημα σε αυτόν τον άξονα ανάλυσης αποτέλεσε το εάν είναι ενδιαφέρον το μάθημα των Θρησκευτικών και αν προσελκύει τα κίνητρα μάθησης των μαθητών.

Έτσι, σύμφωνα με τους φοιτητές, η διδακτική μεθόδευση του μαθήματος των Θρησκευτικών δεν προσελκύει το ενδιαφέρον των μαθητών. Πολλοί φοιτητές αποδίδουν αυτήν την άποψη στο γεγονός ότι δεν αξιοποιούνται αρκετά οι νέες τεχνολογίες. Όπως αναφέρουν, δεν προβάλλεται σχετικό με την ενότητα οπτικοακουστικό υλικό *«Όχι, δεν τους εεε... δεν προσελκύει νομίζω τόσο πολύ τους μαθητές, εεε θα πρέπει... να γίνει ίσως με τη χρήση νέων τεχνολογιών, ή να υπάρξει κάποιο... οπτικοακουστικό υλικό»* και επιπλέον δεν χρησιμοποιούνται παρουσιάσεις του powerpoint, στοιχεία που θα κέντριζαν το ενδιαφέρον των μαθητών: *«Εεε κατά τη γνώμη μου... δεν θα πρέπει μόνο... εεε δεν θα πρέπει να διδάσκεται όπως είπαμε και πριν μόνο με το κείμενο, θα μπορούσαν... να δείχνουνε κάποιο βίντεο, το μάθημα να γίνεται μέσα από κάποιες... παρουσιάσεις powerpoint, έτσι πιστεύω πως θα πρ... θα προσελκύσει την προσοχή και τα κίνητρα μάθησης, χρησιμοποιώντας τους υπολογιστές, γενικά αυτά τα μέσα... εεμμ... γιατί για την ώρα πιστεύω πως οι μαθητές δεν θα το βρίσκουν τόσο ενδιαφέρον. Κατά τη γνώμη μου μπορεί και να βαριούνται».*

Ακόμα, δεν εφαρμόζονται σχετικές με το μάθημα ομαδικές δραστηριότητες, θεατρικά, παιχνίδια ρόλων, projects, επισκέψεις πεδίου και οι δάσκαλοι *«κοιτάνε*

μόνο να το ξεπετάζουν» όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, χρησιμοποιώντας το δασκαλοκεντρικό μοντέλο διδασκαλίας: «αυτά που θυμάμαι όμως απ' τα μαθητικά μου χρόνια κι από... τη Β' φάση κυρίως που... παρακολούθησα... λίγο πώς γίνεται το μάθημα, νομίζω ότι... δεν είναι τόσο ελκυστικό, οι δάσκαλοι κοιτάνε να το «ξεπετάζουν», χωρίς να του δίνουν κάποια ιδιαίτερη βαρύτητα κι οι μαθητές δείχνουν να... δυσανασχετούν» και... θα έπρεπε ας πούμε... να... να μαθαίνεται εκεί πέρα το μάθημα, έτσι ώστε... με πιο παραστατικό τρόπο, κάποια δραματοποίηση, ίσως... κάποιο παιχνίδι ρόλων... που αυτά δεν γίνονται συνήθως...».

Οι υποψήφιοι εκπαιδευτικοί, καταφέρνουν, όμως, να διεγείρουν το ενδιαφέρον των μαθητών καθώς χρησιμοποιούν τα παραπάνω μέσα «Εάν κρίνω, από την εμπειρία μου ως μαθήτρια, τότε το μάθημα διδασκόταν, εντελώς απρόσωπα και μονότονα. Αν όμως, κρίνω από τις διδασκαλίες που έχω παρακολουθήσει ως φοιτήτριας στο μάθημα των θρησκευτικών, θεωρώ.. ότι οι νέοι εν δυνάμει δάσκαλοι, καταφέρνουν να διεγείρουν το ενδιαφέρον των μαθητών, καθώς, εε στη διδασκαλία τους χρησιμοποιούν τις νέες τεχνολογίες, τις οποίες.., εγώ προσωπικά.. θεωρώ απαραίτητες, διότι.. έτσι επιτυγχάνεται η ενεργός συμμετοχή των μαθητών, εε παραδείγματος χάρη.. μέσω παιχνιδιών ή μέσω quiz, που θα μπορούσανε... να κάνουνε... σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές...».

Για την επίσκεψη πεδίου, ως μέσο που θα μπορούσε να διεγείρει την προσοχή και τα κίνητρα μάθησης των μαθητών, αναφέρεται ως παράδειγμα από μία φοιτήτρια το εξής: «Μιλάμε πάρα πολύ, για τα Πάθη του Χριστού. Θα ήταν πάρα πολύ ωραίο αν θα μπορούσαμε, να πάμε στα ίδια τα Ιεροσόλυμα, και να δουν οι μαθητές από κοντά, όλα αυτά που πέρασε ο Χριστός και σε ποια μέρη. Πιστεύω θα ήτανε πολύ πιο ενδιαφέρον αυτό για τους μαθητές, απ' ότι... από ένα... ξερό κείμενο, που το διαβάζουμε, και δεν ξέρουμε καν σε ποιο μέρος έχει γίνει, ούτε καν στο χάρτη δεν ξέρουμε πού είναι».

Τέλος, για το θεατρικό, ως μέσο δραστηριοποίησης των κινήτρων μάθησης των μαθητών επισημαίνεται: «Θα μπορούσαμε ας πούμε να κάνουμε... εεε να πάρουμε κομμάτια... από τη θρησκεία μας, από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη και να κάνουμε κάποιες αναπαραστάσεις. Οι μαθητές να... γίνουν μικροί βοσκοί και... πάει λέγοντας».

Καταλήγοντας, η διδακτική μεθόδευση του μαθήματος των Θρησκευτικών σύμφωνα με όλους τους/ τις φοιτητές/ -τριες του δείγματός μας δεν προσελκύει το ενδιαφέρον των μαθητών καθώς δεν αξιοποιούνται αρκετά οι νέες τεχνολογίες, δεν

εφαρμόζονται σχετικές με το μάθημα ομαδικές δραστηριότητες, θεατρικά, παιχνίδια ρόλων, projects και επισκέψεις πεδίου και το μάθημα αντιμετωπίζεται με προχειρότητα από τους εν ενεργεία εκπαιδευτικούς σε αντίθεση με τους υποψηφίους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι καταφέρνουν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των μαθητών.

4. Αξιολόγηση:

Η αξιολόγηση αποτελεί βασικό κομμάτι του μαθήματος, καθώς σε αυτήν στηρίζεται ένα μέρος της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος. Αποτελεί τον τέταρτο κατά σειρά άξονα ανάλυσης του λόγου στην παρούσα έρευνα. Ερωτήματα που αφορούν στο εάν θα πρέπει να αξιολογείται το μάθημα και στο εάν η απουσία αξιολόγησής του θα αναβάθμιζε ή θα υποβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος στη συνείδηση των μαθητών είναι κεντρικά σε αυτόν τον άξονα της θεματικής ανάλυσης. Επίσης, οι φοιτητές ρωτώνται και για την κατάσταση της αξιολόγησης στο σημερινό σχολείο.

Όσον αφορά στο αν θα έπρεπε να υπάρχει αξιολόγηση στο μάθημα των Θρησκευτικών, οι απόψεις των φοιτητών δίστανται. Σύμφωνα με ορισμένους, η αξιολόγηση είναι απαραίτητη και η απουσία της θα υποβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος για διάφορους λόγους. Ένας από αυτούς είναι γιατί η αξιολόγηση συμβάλλει στο να εντοπίσουμε αν έχουν κατανοήσει οι μαθητές τη θρησκευτική τους κληρονομιά: *«Θεωρώ ότι η αξιολόγηση των μαθητών στο μάθημα των Θρησκευτικών, κρίνεται απαραίτητη, καθώς μέσα από αυτή, είμαστε σε θέση να βεβαιωθούμε, ότι οι μαθητές έχουν κατανοήσει, τη... θρησκευτική τους κληρονομιά...»*.

Επίσης, η αξιολόγηση είναι απαραίτητη για να δούμε τι χρειάζεται να αλλάξει και να αναμορφωθεί ίσως και το Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών, κάτι το οποίο θα ενέπνεε και την εμπιστοσύνη των μαθητών σε ένα μάθημα που συνεχώς αναπροσαρμόζεται στα δεδομένα της κοινωνίας. Μία φοιτήτρια χαρακτηριστικά δηλώνει: *«Νομίζω ότι με την απουσία της αξιολόγησης εεε τίθεται και σαν προβληματισμός του αν θα είναι και σημαντικό το μάθημα. Μέσα από την αξιολόγηση... εεε... μπορούμε να θέσουμε, εεε ότι ένα μάθημα είναι σημαντικό να διδάσκεται, εφόσον αξιολογείται, εφόσον υπάρχει τροποποίηση, υπάρχουν αλλαγές, και μπορούμε έτσι να εξασφαλίσουμε τη βιωσιμότητά του. Αν κάτι δεν αναμορφώνεται, δεν αλλάζει αυτό καθ' αυτό, και δεν μπορούμε να πούμε ότι οι μαθητές θα εμπιστεύονταν κάτι το οποίο δεν αλλάζει και δεν προσαρμόζεται στα δεδομένα της κοινωνίας. Γιατί*

όπως είναι και εξίσου σημαντικό, πρέπει να υπάρχει το άνοιγμα στην κοινωνία. Πρέπει δηλαδή το μάθημα να διδάσκεται σε σχέση με την κοινωνία».

Ακόμα, η αξιολόγηση πρέπει να υπάρχει για να κατανοήσει ο εκπαιδευτικός πού χρειάζεται να επικεντρωθεί και έτσι να βοηθήσει τους μαθητές αν εντοπίσει «λάθη». Αξιοσημείωτη είναι η άποψη μιας φοιτήτριας ότι η αξιολόγηση πρέπει να υπάρχει, όμως όχι με τη μορφή των τεστ αλλά μέσω μιας συζήτησης: *«Εεε ναι, θεωρώ πως εεε... δεν πρέπει να χρησιμοποιούμε τεστ, αλλά σε κάθε... στο τέλος του κάθε μαθήματος να... γίνεται μια κουβέντα, εεε και πιστεύω με αυτόν τον τρόπο θα μπορέσουμε να δούμε τις στάσεις, των μαθητών, εεε κατά πόσο έχουνε... διαμορφωθεί... σωστά, αν έχουν κατανοήσει το μάθημα, αν έχουν πάρει κάποια πράγματα απ' το μάθημα, όχι μόνο, σχετικά με κάποιο θρησκευτικό περιεχόμενο, αλλά με την ιδιαίτερα... την ανάπτυξή τους σαν άτομα...».*

Τέλος, η απουσία αξιολόγησης θα υποβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος γι' αυτή τη μερίδα φοιτητών. Συγκεκριμένα ένας φοιτητής επισημαίνει: *«Εε αν υπάρχει παρουσία, εε αν υπήρχε απουσία, της αξιολόγησης, τότε οι μαθητές είναι σχεδόν βέβαιο ότι δεν θα ασχολούνταν καθόλου με το μάθημα αυτό».*

Σύμφωνα με κάποιους άλλους φοιτητές, όμως, η αξιολόγηση δεν είναι απαραίτητη και η απουσία της θα αναβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος. Χαρακτηριστικές είναι οι απόψεις δύο φοιτητών: *«...το να βαθμολογείσαι πάνω στην πίστη σου είναι ό,τι χειρότερο»* και *«...σημασία δεν έχει αν το έμαθε (το μάθημα), νομίζω περισσότερο νόημα έχει να εφαρμόσει με κάποιο τρόπο αυτό που άκουσε».* Κατά την άποψη μιας φοιτήτριας, δεν υπάρχει λόγος να υπάρχει η αξιολόγηση καθώς *«οι μαθητές τα γνωρίζουν αυτά τα θέματα (των Θρησκευτικών), και... έτσι κι αλλιώς όλοι είναι στο ίδιο επίπεδο».* Η απουσία αξιολόγησης, μάλιστα, θα αναβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος στη συνείδηση των μαθητών καθώς οι μαθητές δεν θα είχαν άγχος και έτσι θα *«ασχολιόντουσαν ακόμη περισσότερο επειδή πραγματικά θα το ήθελαν, επομένως με αυτόν τον τρόπο η μορφωτική αξία του μαθήματος θα... αναβαθμιζόταν».* Η απουσία αξιολόγησης, θα προσέλκυε, δηλαδή, τα κίνητρα μάθησης των μαθητών.

Πρακτικά στο σημερινό σχολείο, βέβαια, όλοι οι φοιτητές επισημαίνουν ότι η αξιολόγηση γίνεται με τον «παραδοσιακό» τρόπο και αφορά καθαρά στο γνωστικό περιεχόμενο. Αναλυτικότερα, υλοποιείται μέσα από την προφορική εξέταση και πιο συγκεκριμένα μέσα από ερωτήσεις κατανόησης, υλοποιείται όμως και μέσω της γραπτής εξέτασης, μέσα από τεστ, η οποία αξιολόγηση, μάλιστα, στηρίζεται στην

αποστήθιση του μαθήματος η οποία αναμένεται από τους μαθητές. Μία χαρακτηριστική άποψη σχετικά με την αξιολόγηση του μαθήματος όπως εφαρμόζεται στο σημερινό σχολείο είναι η παρακάτω: «...οι μαθητές, αξιολογούνται πάνω στην αποστήθιση, του μορφωτικού και όχι του... εεε... κεφαλαίου των στάσεων, εεε... η αξιολόγηση συνίσταται στο αν μπορέσουνε, να απομνημονεύσουνε... την... πληθώρα των πληροφοριών, δεν ελέγχεται καθόλου αν μπόρεσαν να κάνουν κτήμα τους αυτές τις στάσεις και... μόνο αν μπόρεσαν, να... κάνουν κτήμα τους αυτές τις γνώσεις. Και μάλιστα, όχι να κάνουν κτήμα τους ένα κλίμα... κριτικής ικανότητας και κριτικής πραγματέυσης αυτών των θεμάτων, αλλά σε ένα κλίμα καθαρά αποστήθισης όπως δυστυχώς συνηθίζεται και στα υπόλοιπα μαθήματα».

Συνοψίζοντας, σχετικά με το αν είναι απαραίτητη η αξιολόγηση στο μάθημα των Θρησκευτικών έχουμε δύο κατηγορίες απόψεων: οι μεν φοιτητές που απαρτίζουν τη μία κατηγορία πιστεύουν πως η αξιολόγηση είναι απαραίτητη και η απουσία της θα υποβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος, και οι δε φοιτητές που απαρτίζουν τη άλλη κατηγορία θεωρούν ότι η αξιολόγηση δεν είναι απαραίτητη και η απουσία της θα αναβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος. Οι απόψεις των φοιτητών/τριών, δηλαδή, δίστανται. Οι φοιτητές/τριες που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία αιτιολογούν την άποψή τους αναφέροντας πως η αξιολόγηση συμβάλλει στο να εντοπίσουμε αν έχουν κατανοήσει οι μαθητές τη θρησκευτική τους κληρονομιά, για να δούμε τι χρειάζεται να αλλάξει και να αναμορφωθεί, να κατανοήσει ο εκπαιδευτικός πού χρειάζεται να επικεντρωθεί και έτσι να βοηθήσει τους μαθητές αν εντοπίσει «λάθη», και στο να δίνουν οι μαθητές την απαραίτητη σημασία στο μάθημα. Οι φοιτητές/τριες, από την άλλη, που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία αιτιολογούν την άποψή τους επισημαίνοντας ότι είναι κακό το να βαθμολογείσαι πάνω στην πίστη σου, ότι δεν έχει νόημα η ύπαρξή της επειδή όλοι οι μαθητές είναι στο ίδιο επίπεδο και γνωρίζουν το περιεχόμενο των Θρησκευτικών, και τέλος, διότι οι μαθητές δεν θα είχαν άγχος αν δεν υπήρχε η αξιολόγηση. Όλοι οι φοιτητές/τριες, όμως, συμφωνούν στην άποψη ότι στο σχολείο η αξιολόγηση γίνεται με τον «παραδοσιακό» τρόπο και σχετίζεται με το γνωστικό περιεχόμενο.

7. Συζήτηση

Με την ανάλυση του λόγου των συνεντεύξεων στο προηγούμενο κομμάτι, είδαμε αρκετές απόψεις των φοιτητών/ - τριών σχετικά με τη σκοποθεσία, τα περιεχόμενα, τη μεθόδευση και την αξιολόγηση του μαθήματος των Θρησκευτικών. Στο σημείο αυτό, θα προχωρήσουμε στη συζήτηση αναφορικά με τις απόψεις των φοιτητών για τη μορφωτική αξία των Θρησκευτικών.

Έτσι, όσον αφορά στη σκοποθεσία, παρατηρούμε ότι όλοι οι φοιτητές συμφωνούν πως το μάθημα των Θρησκευτικών πρέπει να διδάσκεται και μάλιστα ως υποχρεωτικό. Οι φοιτητές/ - τριες, όπως εντοπίσαμε, διατυπώνουν αρκετές προτάσεις για να υποστηρίξουν αυτή τους την άποψη. Ίσως η απόλυτη συμφωνία όλων των φοιτητών/ - τριών στο θέμα της υποχρεωτικότητας του μαθήματος των Θρησκευτικών, να οφείλεται στο γεγονός ότι όλοι έχουν παρακολουθήσει τη Διδακτική των Θρησκευτικών, και όπως φαίνεται, οι φοιτητές αυτοί πιστεύουν στην αξία του μαθήματος. Από την άλλη, σε έρευνα της Χαρίση, στην ερώτηση σε τι βαθμό η θρησκευτική εκπαίδευση είναι ένα σημαντικό μέρος της εκπαίδευσης των παιδιών, οι εν ενεργεία εκπαιδευτικοί που αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνας φάνηκαν διχασμένοι. Οι περισσότεροι ερωτηθέντες θεωρούν μεν πως είναι σημαντική η ανάδειξη της θρησκευτικής διάστασης της εκπαίδευσης, ωστόσο, πολλοί είναι εκείνοι που τη θέτουν σε δεύτερο πλάνο (Χαρίση, 2016).

Σχετικά με το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών γενικά και το κατά πόσο αυτό είναι ελκυστικό και κατανοητό, όπως είδαμε, οι απόψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών δίστανται. Ακολουθώντας το ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών διακρίναμε το περιεχόμενο του μαθήματος σε θεολογικό και θρησκευσιολογικό.

Πιο συγκεκριμένα τώρα, αναφορικά με το θεολογικό περιεχόμενο, αρκετοί φοιτητές πιστεύουν ότι είναι απλό και κατανοητό, ορισμένοι λιγότεροι πως είναι απλό στις μικρές τάξεις ενώ δυσκολεύει στις μεγαλύτερες και ακόμη λιγότεροι ότι είναι εν μέρει κατανοητό. Όπως παρατηρούμε, οι απόψεις των φοιτητών/ - τριών σχετικά με το θεολογικό περιεχόμενο δεν συμπίπτουν. Αυτό ίσως σχετίζεται με τις διαφορετικές εμπειρίες που έχουν οι φοιτητές από τον τρόπο που διδάχθηκαν οι ίδιοι ως μαθητές το μάθημα, καθώς από τις απαντήσεις τους φαίνεται πως η άποψή τους για το θεολογικό περιεχόμενο δεν στηρίζεται τόσο στο πώς το κρίνουν σήμερα, αλλά πηγάζει

περισσότερο από την επιρροή των αναμνήσεών τους ως μαθητών από το μάθημα. Σε έρευνα της Βαϊραμίδου – Δημοπούλου σε εκπαιδευτικούς της Θεσσαλονίκης, φάνηκε πως η θετική στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στο περιεχόμενο της Αγίας Γραφής αυξάνεται ανάλογα με τα χρόνια προϋπηρεσίας τους (Βαϊραμίδου – Δημοπούλου, 2001).

Αναφορικά με το θρησκευολογικό περιεχόμενο επισημαίνεται από τους/τις περισσότερους/ -ες φοιτητές/ -τριες πως πρέπει να υπάρχει στο Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών. Επιπλέον, για τους περισσότερους οι αναφορές στις άλλες θρησκείες είναι αρκετές, υπάρχουν, όμως και κάποιοι φοιτητές οι οποίοι πιστεύουν ότι είναι λίγες. Το γεγονός ότι οι περισσότεροι φοιτητές πιστεύουν πως το θρησκευολογικό περιεχόμενο πρέπει να υπάρχει στο Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών, ίσως να οφείλεται στην εκπαίδευσή τους, δηλαδή στις αρχές της ισότητας και της θετικής στάσης απέναντι στην ετερότητα, οι οποίες προωθούνται μέσα από τη σημερινή εκπαίδευση των υποψήφιων εκπαιδευτικών. Σε έρευνα της Χαρίση, φαίνεται πως και οι εν ενεργεία εκπαιδευτικοί έχουν μία θετική στάση όσον αφορά στη διαχείριση της θρησκευτικής ετερότητας καθώς ενδιαφέρονται να μάθουν στοιχεία που αφορούν στις άλλες θρησκείες και τα αξιοποιούν στη διδακτική διαδικασία (Χαρίση, 2016).

Για το περιεχόμενο του μαθήματος των Θρησκευτικών γενικότερα, αρκετοί/ -ές φοιτητές/ -τριες δηλώνουν πως δεν είναι ελκυστικό, ορισμένοι πως είναι ελκυστικό στις μικρές τάξεις και λιγότερο ελκυστικό στις μεγαλύτερες και ακόμη λιγότεροι πως δεν είναι καθόλου ελκυστικό. Όπως και στην ειδικότερη ερώτηση σχετικά με το θεολογικό περιεχόμενο, έτσι και στην ερώτηση για το περιεχόμενο του μαθήματος γενικά, παρατηρούμε πως οι απόψεις των φοιτητών/ -τριών δίστανται. Οι φοιτητές αυτοί φαίνεται πως συνδέουν τις απόψεις τους για το περιεχόμενο του μαθήματος με τον τρόπο που αυτό διδάσκεται και με τον τρόπο που παρουσιάζεται και οργανώνεται στο σχολικό εγχειρίδιο. Έτσι, οι διαφορετικές τους εμπειρίες που πηγάζουν είτε από την εποχή που ήταν οι ίδιοι μαθητές είτε από τις διδασκαλίες που έχουν παρακολουθήσει ως φοιτητές στη Διδακτική των Θρησκευτικών, φαίνεται πως είναι αυτές που διαμόρφωσαν την άποψή τους για το περιεχόμενο του μαθήματος.

Στον άξονα των περιεχομένων εντάξαμε και τα σχολικά εγχειρίδια. Οι υποψήφιοι εκπαιδευτικοί φαίνεται πως δεν έχουν πλήρη εικόνα για το καθένα από αυτά αλλά μια γενική για όλα τα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος. Έτσι, οι περισσότεροι, όπως είδαμε, διατύπωναν κάποιες προτάσεις σχετικά με τις βελτιώσεις

που χρειάζονται τα σχολικά εγχειρίδια, με μόλις έναν φοιτητή να δηλώνει πως τα σχολικά εγχειρίδια είναι καλά. Το γεγονός ότι σχεδόν όλοι οι φοιτητές/ -τριες του δείγματός μας συμφωνούν στο ότι τα σχολικά εγχειρίδια χρήζουν βελτιώσεων, πιθανότατα οφείλεται στο ότι αυτά έχουν εκδοθεί περίπου δέκα χρόνια νωρίτερα, στη βάση του ΔΕΠΠΣ – ΑΠΣ του 2003, και έτσι ίσως χρειάζεται να ανανεωθούν τόσο για την ποιοτική αναβάθμισή τους όσο και για να προσαρμοστούν στο ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών και τα νέα δεδομένα της κοινωνίας. Παλιότερη εργασία των Κατσιαούνη & Ματθαϊάκη σχετικά με τα σχολικά εγχειρίδια των Θρησκευτικών του 1993 και του 2006, έδειξε ότι από γενικής άποψης το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων του 2006, που είναι αυτά τα οποία χρησιμοποιούνται ακόμα στο σχολείο, έχουν αρκετά θετικά στοιχεία, με μοναδικό αρνητικό, το αντιφατικό στοιχείο ότι είναι εμφανής η έλλειψη διαθεματικότητας, παρ' όλο που εισήχθησαν για να στηρίξουν το γνωστό ΔΕΠΠΣ (Κατσιαούνης & Ματθαϊάκης, 2008).

Σχετικά με τη μεθόδευση του μαθήματος των Θρησκευτικών, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο διδάσκεται το μάθημα, όλοι οι φοιτητές/ -τριες φαίνεται πως συμφωνούν ότι το μάθημα έτσι όπως διδάσκεται δεν είναι ενδιαφέρον και δεν προσελκύει την προσοχή και τα κίνητρα μάθησης των μαθητών. Οι φοιτητές αυτοί στις συνεντεύξεις αναλύουν διεξοδικά τις απόψεις τους σχετικά με το πώς πρέπει να διδάσκεται το μάθημα ώστε να είναι ελκυστικότερο. Η συμφωνία όλων των φοιτητών/ -τριών του δείγματός μας στο ότι ο τρόπος διδασκαλίας του μαθήματος δεν προσελκύει την προσοχή και τα κίνητρα μάθησης των μαθητών, ίσως να οφείλεται κι εδώ, όπως και στην άποψή τους σχετικά με το αν πρέπει να υπάρχει το θρησκευολογικό περιεχόμενο στο Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών, στις σπουδές τους. Πιο συγκεκριμένα, στις σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας που προωθεί η εκπαίδευσή τους ως υποψηφίων δασκάλων και οι οποίες έρχονται σε ρήξη με την «εμμονή» των εν ενεργεία εκπαιδευτικών στις παραδοσιακές μορφές διδασκαλίας. Σύμφωνα, βέβαια, και με τους Κατσιαούνη & Ματθαϊάκη, «η διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών από πολλούς χαρακτηρίζεται δύσκολη. Δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι υπάρχει ελλιπής επιμόρφωση σε ότι αφορά τη διδακτική του συγκεκριμένου μαθήματος» (Κατσιαούνη & Ματθαϊάκη, όπ.π, σελ. 31).

Τέλος, αναφορικά με την αξιολόγηση του μαθήματος των Θρησκευτικών και το αν προσδίδει μορφωτική αξία στο μάθημα η ύπαρξή της, οι απόψεις των υποψηφίων εκπαιδευτικών, όπως και στον άξονα των περιεχομένων, δίστανται.

Αναλυτικότερα, ορισμένοι θεωρούν απαραίτητη την αξιολόγηση και πιστεύουν πως η απουσία της θα υποβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος στη συνείδηση των μαθητών ενώ κάποιοι άλλοι δεν τη θεωρούν απαραίτητη και μάλιστα θεωρούν πως η απουσία της θα αναβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος στη συνείδηση των μαθητών. Οι φοιτητές/ - τριες, βέβαια, που κρίνουν απαραίτητη την αξιολόγηση, οραματίζονται την ύπαρξή της όχι με την παραδοσιακή της μορφή αλλά με τη μορφή μιας απλής συζήτησης. Από την άλλη, οι φοιτητές/ - τριες που πιστεύουν ότι η αξιολόγηση δεν είναι απαραίτητη και η απουσία της θα αναβάθμιζε τη μορφωτική αξία του μαθήματος στη συνείδηση των μαθητών, είναι φοιτητές που πιστεύουν ότι η αξιολόγηση δεν θα έπρεπε να εφαρμόζεται γενικά σε κανένα μάθημα του δημοτικού σχολείου γιατί είναι μία αγγογόνος διαδικασία. Παρατηρούμε, γενικά, ότι ακόμα και οι φοιτητές/ - τριες που πιστεύουν ότι πρέπει να υπάρχει αξιολόγηση στο μάθημα των Θρησκευτικών προτιμούν μία πιο «χαλαρή» αξιολόγηση και όχι την επικρατούσα μορφή αξιολόγησης με την αυστηρή της μορφή. Στο ίδιο, περίπου, πλαίσιο κινούνται και τα πορίσματα της έρευνας της Βαϊραμίδου – Δημοπούλου, στα οποία επισημαίνεται ότι «η σύγχρονη αξιολογική συμπεριφορά, όπως καθορίζεται από τους θεσμούς και τις απαιτήσεις του σύγχρονου σχολείου, εκφράζεται κυρίως από εκπαιδευτικούς που έχουν ολιγοετή διδακτική εμπειρία και διετή επιμόρφωση» (Βαϊραμίδου – Δημοπούλου, 2001).

Βέβαια, όλοι συμφωνούν και διαπιστώνουν το ίδιο: Το γεγονός ότι στο σημερινό σχολείο η αξιολόγηση υπάρχει και γίνεται με τον παραδοσιακό τρόπο που στηρίζεται στην αποστήθιση του γνωστικού περιεχομένου.

Συμπερασματικά, όπως διαπιστώνουμε, οι απόψεις των υποψήφιων εκπαιδευτικών στον άξονα της σκοποθεσίας σχετικά με την υποχρεωτικότητα του μαθήματος συμπίπτουν και αναδεικνύουν πως το μάθημα των Θρησκευτικών για τους/ τις φοιτητές/ - τριες του δείγματός μας έχει μορφωτική αξία. Αναφορικά με τον άξονα των περιεχομένων και της αξιολόγησης του μαθήματος, οι απόψεις δίστανται, ενώ σχετικά με τον άξονα της διδακτικής μεθόδευσης του μαθήματος, οι απόψεις δείχνουν ένα μάθημα το οποίο χρήζει βελτιώσεων σε αυτόν τον τομέα. Επομένως, θα μπορούσαμε, βάσει της προηγηθείσας ανάλυσης των δεδομένων, να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι το μάθημα έχει μορφωτική αξία για τους/ τις φοιτητές/ - τριες του δείγματός μας, καθώς πρέπει να έχει θέση στο δημοτικό σχολείο, αλλά απαιτεί αρκετές διορθωτικές επεμβάσεις στα περιεχόμενα και στη διδακτική του μεθόδευση, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζεται η αξιολόγηση σε αυτό, για να γίνει

καλύτερο.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι δεν εντοπίσαμε σχετικές έρευνες στις οποίες το δείγμα να αποτελείται από φοιτητές/ - τριες παιδαγωγικών τμημάτων, και έτσι αξιοποιήσαμε άλλες σχετικές έρευνες στις οποίες το δείγμα αποτελούσαν εν ενεργεία εκπαιδευτικοί για να προβούμε στις σχετικές συγκρίσεις των ευρημάτων μας. Αναφορικά με τη δική μας έρευνα, όπως διαπιστώσαμε, οι φοιτητές/ - τριες του δείγματός μας πιστεύουν πως το μάθημα των Θρησκευτικών έχει μορφωτική αξία αλλά χρειάζεται βελτιώσεις. Τα γεγονότα, όμως, ότι ο αριθμός των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνά μας είναι περιορισμένος, αλλά και το ότι τα άτομα αυτά έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δηλαδή έχουν παρακολουθήσει τη Διδακτική των Θρησκευτικών, δεν μας επιτρέπουν να γενικεύσουμε τα ευρήματα της παρούσας έρευνας. Ίσως, δηλαδή, η επιλογή του δείγματος, να περιορίζει την αντικειμενικότητα των ευρημάτων μας, καθώς μπορεί να είχαμε διαφορετικά αποτελέσματα αν στο δείγμα μας συμπεριλαμβάνονταν και φοιτητές/ - τριες που δεν έχουν παρακολουθήσει τη Διδακτική των Θρησκευτικών.

Στο μέλλον, θα μπορούσαν να διενεργηθούν κι άλλες παρόμοιες έρευνες καθώς το θέμα της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών παραμένει πάντα επίκαιρο και σημαντικό. Ειδικότερα, σχετικά με τα περιεχόμενα του μαθήματος, αξίζει να εκπονηθούν έρευνες στο εγγύς μέλλον, μιας και η φετινή χρονιά ήταν η πρώτη κατά την οποία εφαρμόστηκε γενικευμένα το νέο Πρόγραμμα Σπουδών των Θρησκευτικών και έτσι, θα ήταν πολύ χρήσιμο να ερευνηθούν οι απόψεις υποψηφίων και εν ενεργεία εκπαιδευτικών, στην παρούσα φάση, ακριβώς μετά την πρακτική εφαρμογή του. Επιπλέον, όπως διαπιστώθηκε από την έρευνά μας σχετικά με τη διδακτική μεθόδευση του μαθήματος, οι φοιτητές/ - τριες του δείγματός μας, δίνουν μεγάλη σημασία στην αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, της δραματοποίησης, και των επισκέψεων πεδίου. Ίσως, να ήταν πολύ ωφέλιμο για τη διδακτική πρακτική στο μάθημα των Θρησκευτικών, να διενεργούνταν στο μέλλον σχετικές έρευνες, στις οποίες οι υποψήφιοι ή και οι εν ενεργεία εκπαιδευτικοί, να ανέλυναν διεξοδικά τις ιδέες τους σχετικά με την πρακτική υλοποίηση των παραπάνω στη διδακτική διαδικασία και να παρουσίαζαν σχετικά projects. Γενικότερα, έρευνες είναι καλό να πραγματοποιούνται συνεχώς, σχετικά με όλα τα μαθήματα που διδάσκονται στο σχολείο, καθώς μπορούν να παράσχουν στοιχεία για την περαιτέρω βελτίωσή τους.

Βιβλιογραφία

Βαϊραμίδου - Δημοπούλου (2001). Η αξιολόγηση της σχολικής επίδοσης του μαθητή ως προϋπόθεση για τη διερεύνηση της σχέσης του ρόλου του εκπαιδευτικού με το μάθημα των Θρησκευτικών. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 104, 113.

Βασιλόπουλος, Χ. Κ. (2002). *Διδακτική του μαθήματος των Θρησκευτικών* (3η έκδ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης Α.Ε.

Γαϊτενίδης, Γ. (1996). *Το μάθημα των θρησκευτικών στο δημοτικό σχολείο κατά την πενηκονταετία 1932 – 1982*. Διδακτορική διατριβή. Θεολογική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Γιαγκάζογλου Σ., (2013). Η πορεία εκπόνησης και πιλοτικής εφαρμογής του νέου Προγράμματος Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου. Στο Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), *Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο - Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου* (σελ. 5-6 & 15-17). Αθήνα: Αρμός.

Γιαγκάζογλου Σ. (2007). Το μάθημα των θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση. Φυσιογνωμία, σκοποί, περιεχόμενο, νέα βιβλία, διαθεματική προσέγγιση, ευρωπαϊκή προοπτική, θεολογία της ετερότητας. Στο Πρακτικά της Επιστημονικής Ημερίδας, *Τα Θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο. Απέναντι στις προκλήσεις των καιρών*, έκδ. Ι. Μητροπόλεως Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως, Νεάπολη Θεσσαλονίκης 2007, σ. 8.

Δεληκωνσταντή, Κ. (2009). Το μάθημα των Θρησκευτικών: Ταυτότητα και Προοπτικές. Στο Ι. Μπελέζος (Επιμ.), *Το μάθημα των Θρησκευτικών στην εκπαίδευση, Πρακτικά ημερίδας – εισηγήσεις Θεολογικής σχολής ΕΚΠΑ* (σσ. 37 – 40). Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2014). *Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού – Γυμνασίου*. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα.

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2016). *Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού – Γυμνασίου*. ΦΕΚ Β 2920 – 13.09.2016.

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2016). *Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Λυκείου*. ΦΕΚ Β 2906 – 13.09.2016.

Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Σύνδεσμος ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Κατσιαούνης, Β., & Ματθαϊάκης, Α. (2008). *Το μάθημα των θρησκευτικών και η διδασκαλία του στη Α/βάθμια εκπαίδευση κατά την τελευταία δεκαετία*. Πτυχιακή εργασία. Σχολή επιστημών του ανθρώπου. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Κογκούλης, Ι.Β. (2014). *Διδακτική του μαθήματος των θρησκευτικών -παιδείας και ελληνορθόδοξης κληρονομιάς- στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη : Δέσποινα Κυριακίδη.

Κογκούλης, Ι. Β. (1993). *Το μάθημα των θρησκευτικών στη Μέση εκπαίδευση κατά την πεντηκονταετία 1932-1982: (ιστορικοπαιδαγωγική προσέγγιση και συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης)* (2η έκδ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Κογκούλης, Ι. Β. (1985). *Το μάθημα των θρησκευτικών στη Μέση εκπαίδευση (1833-1932): Συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Κοκκίνης, Σ. (1998). *Το περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών και ο μαθητής του δημοτικού σχολείου κατά την περίοδο 1833-1932: συμβολή στην ιστορία της εκπαίδευσης*. Διδακτορική διατριβή. Θεολογική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Κόπτσης, Α. (2004). *Το μάθημα των θρησκευτικών στο σύγχρονο δημοτικό σχολείο*. Θεσσαλονίκη: Γρηγόρη.

Κουκουνάρας – Λιάγκης, Μ. (2015). *Το μάθημα των Θρησκευτικών τον 21ο αιώνα Μία παιδαγωγική και διδακτική προσέγγιση*. Θεολογική Σχολή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Μιχελουδάκης, Σ. (2015). Το ζήτημα της υποχρεωτικότητας και του χαρακτήρα του μαθήματος των Θρησκευτικών υπό το πρίσμα της 115/2012 απόφασης του διοικητικού εφετείου Χανίων. Σ. Μιχελουδάκης & Ε. Πεπές (Επιμ.), *Το μάθημα των Θρησκευτικών – Προβληματισμοί – Επισημάνσεις – προτάσεις, Πρακτικά Πανελλήνιου Επιστημονικού Συνεδρίου* (σ. 149). Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Παιδαγωγικής – Χριστιανικής Παιδαγωγικής Τμήματος Ποιμαντικής & Κοινωνικής Θεολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Μόσχος, Δ. & Παπαδόπουλος, Γ. (2013). Το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών Θρησκευτικών και οι στόχοι του – μια απάντηση στον π. Γεώργιο Καψάνη. Στο Σ. Γιαγκάζογλου, Α. Νευροκοπλής, Γ. Στριλιγκάς (Επιμ.), *Τα θρησκευτικά στο σύγχρονο σχολείο - Ο διάλογος και η κριτική για το νέο Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού και Γυμνασίου* (σελ. 230). Αθήνα: Αρμός.

Μπασέτας, Κ. (2015). Πνευματικό επίπεδο ανάπτυξης του παιδιού και διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στο σχολείο. Το παράδειγμα του Δημοτικού. Στο Σ. Μιχελουδάκης & Ε. Πεπές (Επιμ.), *Το μάθημα των Θρησκευτικών – Προβληματισμοί – Επισημάνσεις – προτάσεις, Πρακτικά Πανελλήνιου Επιστημονικού Συνεδρίου* (σ. 94). Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Παιδαγωγικής – Χριστιανικής Παιδαγωγικής Τμήματος Ποιμαντικής & Κοινωνικής Θεολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2003). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (ΔΕΠΠΣ). Θρησκευτικά*. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ΦΕΚ 303B/13-03-2003.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Νέο Σχολείο. Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Δημοτικού & Γυμνασίου*. Αθήνα.

Παπαϊωάννου Α., Θεοδωράκης Ι., & Γούδας, Μ. (2003). *Για μια καλύτερη φυσική αγωγή*. Θεσσαλονίκη : Χριστοδουλίδη.

Περσελής, Ε. Π. (1997). *Εξουσία και θρησκευτική αγωγή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα: ιστορική και παιδαγωγική θεώρηση του ρόλου της εκκλησίας, του κράτους και της διανοήσεως στη διαμόρφωση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Πονηρός, Ε. (2015). Η εφαρμογή του προτεινόμενου προγράμματος σπουδών για το μάθημα των θρησκευτικών: εμπειρίες ενός διδάσκοντος. Σ. Μιχελουδάκης & Ε. Πεπές (Επιμ.), *Το μάθημα των Θρησκευτικών – Προβληματισμοί – Επισημάνσεις – προτάσεις, Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου* (σ. 203). Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Παιδαγωγικής – Χριστιανικής Παιδαγωγικής Τμήματος Ποιμαντικής & Κοινωνικής Θεολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Πουρκός, Μ. & Δαφέρμος, Μ. (Επιμ.) (2010α). *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος

Ρεράκης, Η. (2015). Εισαγωγή στη δομή και το περιεχόμενο του προτεινόμενου προγράμματος σπουδών για το μάθημα των Θρησκευτικών. Προβληματισμοί και επισημάνσεις. Σ. Μιχελουδάκης & Ε. Πεπές (Επιμ.), *Το μάθημα των Θρησκευτικών – Προβληματισμοί – Επισημάνσεις – προτάσεις, Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου* (σσ. 59 – 61 & 78). Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Παιδαγωγικής – Χριστιανικής Παιδαγωγικής Τμήματος Ποιμαντικής & Κοινωνικής Θεολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Σιούλης, Τ. (2015). Ζητήματα σχετικά με τη σκοπιμότητα του προτεινόμενου προγράμματος σπουδών για το μάθημα των Θρησκευτικών. Στο Α. Μιχελουδάκης & Ε. Πεπές (Επιμ.), *Το μάθημα των Θρησκευτικών – Προβληματισμοί – Επισημάνσεις – προτάσεις, Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου* (σσ.104 - 109). Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Παιδαγωγικής – Χριστιανικής Παιδαγωγικής Τμήματος Ποιμαντικής & Κοινωνικής Θεολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Χαρίση, Ε. (2016). Διερεύνηση των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, για τη διαχείριση της θρησκευτικής ετερότητας στην πολυπολιτισμική τάξη. Διπλωματική εργασία. Διατμηματικό – Διαπανεπιστημιακό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών.

Verma, G. & Mallick, K. (2004). *Εκπαιδευτική έρευνα. Θεωρητικές προσεγγίσεις και τεχνικές*. Α. Παπασταμάτης (Επμ.), Ε. Γρίβα (Μτφρ.). Αθήνα: Τυπωθήτω.

Ιστογραφία

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών 1899-1999. http://www.pi-schools.gr/progr_spondon_1899_1999/index.php (Προσπελάστηκε 20/11/2016).

Άρθρο στο ένθετο «Επτά Ημέρες» της εφημερίδας «Η Καθημερινή» (24/10/99). http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/handbook_interlingual/pop14.html (Προσπελάστηκε 07/06/2017).

Άρθρο στην ηλεκτρονική εφημερίδα «Ελεύθερος τύπος» (05/10/2016). Η απάντηση των εμπειρογνομόνων που εκπόνησαν το πρόγραμμα σπουδών για τα Θρησκευτικά. <http://www.eleftherostypos.gr/ellada/41039-ayth-einai-h-apanthsh-tvn-empierognomonon-poy-ekponhsan-to-programma-spoydon-sta-thriskeutika/> (Προσπελάστηκε 09/05/2017).

Άρθρο στην ιστοσελίδα ΤΑ ΝΕΑ.gr. (20/09/2016). Ιερώνυμος: Απαράδεκτα τα νέα προγράμματα σπουδών για τα θρησκευτικά. <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5391047/ierwnymos-aparadekta-kai-epikindyna-ta-nea-programmata-spoydwn-gia-ta-thrshskeytika/> (Προσπελάστηκε 09/05/2017).

Άρθρο στην ιστοσελίδα enikos.gr (20/09/2016). Έντονη αντίδραση του Ιερώνυμου για τις αλλαγές στα Θρησκευτικά. <http://www.enikos.gr/society/409881/entoni-antidراسi-tou-ieronymou-gia-tis-allages-sta-thriskeftika> (Προσπελάστηκε 25/11/2016).

Άρθρο στην ιστοσελίδα enikos.gr (12/10/2016). Αντιδράσεις των θεολόγων σε Τρίκαλα και Πιερία για τα θρησκευτικά <http://www.enikos.gr/society/413987/antidraseis-ton-theologon-se-trikala-kai-pieria-gia-ta-thriskeftika> (Προσπελάστηκε 25/11/2016)

Παράρτημα

Σκοποί των Α.Π. 2003, 2016

Σκοποθεσία 2003 - ΔΕΠΠΣ (ΦΕΚ 303B/13-03-2003, σελ. 3867)

«Ο σκοπός της διδασκαλίας του ΜτΘ εντάσσεται στο γενικό σκοπό της εκπαίδευσης, δηλαδή στη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών. Ειδικότερα η διδασκαλία του ΜτΘ συμβάλλει:

Στην απόκτηση γνώσεων γύρω από τη χριστιανική πίστη και την Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση

Στην ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης

Στην προβολή της ορθόδοξης πνευματικότητας ως ατομικού και συλλογικού βιώματος

Στην κατανόηση της χριστιανικής πίστης ως μέσου νοηματοδότησης του κόσμου και της ζωής

Στην παροχή ευκαιριών στους μαθητές για θρησκευτικό προβληματισμό και στοχασμό

Στην κριτική επεξεργασία των θρησκευτικών παραδοχών, αξιών, στάσεων

Στη διερεύνηση του ρόλου που έπαιξε και παίζει ο Χριστιανισμός στον πολιτισμό και την ιστορία της Ελλάδας και της Ευρώπης

Στην κατανόηση της θρησκείας ως παράγοντα που συντελεί στην ανάπτυξη του πολιτισμού και της πνευματικής ζωής

Στην επίγνωση της ύπαρξης διαφορετικών εκφράσεων της θρησκευτικότητας

Στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων και των μεγάλων σύγχρονων διλημάτων».

Σκοποθεσία 2016 (ΦΕΚ 2920/13.09.16, Τεύχος Β΄, σελ. 30861)

«1. Να οικοδομήσει ένα στιβαρό μορφωτικό πλαίσιο/πεδίο γνώσης και κατανόησης του Χριστιανισμού και της Ορθοδοξίας, ως πνευματικής και πολιτισμικής παράδοσης της Ελλάδας.

2. Να παρέχει στους μαθητές, ανεξάρτητα από την προσωπική τους θρησκευτική τοποθέτηση, ικανοποιητική κατάρτιση για τη φύση και τον ρόλο του θρησκευτικού φαινομένου, στο σύνολό του και στις επιμέρους εκφάνσεις του, δηλαδή τις μεγάλες και ζωντανές θρησκείες του κόσμου, εφόσον θεωρούνται πηγές πίστης, πολιτισμού και ηθικού τρόπου ζωής.

3. Να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και να προσφέρει τις ευκαιρίες, ώστε οι μαθητές να αναπτύξουν ικανότητες και επάρκειες – αλλά και διαθέσεις και στάσεις – που χαρακτηρίζουν τον θρησκευτικά εγγράμματο άνθρωπο, καλλιεργώντας παράλληλα την ηθική και κοινωνική του ευαισθησία.

4. Να συντελέσει στη γνωριμία, στην κριτική κατανόηση, στον σεβασμό και στον διάλογο μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικές απόψεις, αντιλήψεις ή δεσμεύσεις πάνω σε ζητήματα πίστης και ηθικού προσανατολισμού.

5. Να συνεισφέρει δημιουργικά στον ελεύθερο και υπεύθυνο αυτοπροσδιορισμό της προσωπικής ταυτότητας των μαθητών, καθώς και στην ολόπλευρη (θρησκευτική, γνωστική, πνευματική, κοινωνική, ηθική, ψυχολογική, αισθητική και δημιουργική) ανάπτυξή τους, μέσα από την αναζήτηση του νοήματος και την υπαρξιακή αναμέτρηση με την πολυπλοκότητα του μυστηρίου της ζωής».

Οι γενικοί σκοποί του ΜτΘ μπορούν να εξειδικευτούν στους παρακάτω επιμέρους **εκπαιδευτικούς προσανατολισμούς** και στόχους/προτεραιότητες που επιδιώκουν:

1. την κριτική κατανόηση των δογματικών, λατρευτικών, υπαρξιακών και πολιτισμικών εκφράσεων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, των άλλων μεγάλων χριστιανικών ομολογιών, καθώς και άλλων θρησκευμάτων,
2. την ανάδειξη των οικουμενικών αξιών τόσο του Χριστιανισμού όσο και των άλλων θρησκειών του κόσμου,
3. τη διερεύνηση πτυχών και όψεων της τοπικής θρησκευτικής ιστορίας και παράδοσης, με στόχο τη γνώση, τη διαφύλαξη και την ανανέωση της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς,
4. την προσέγγιση της θρησκευτικής πίστης γενικότερα και του Χριστιανισμού ιδιαίτερα με πολλαπλά κριτήρια (πολιτισμικά, ηθικά, κοινωνικά, ιστορικά, προσωπικά, θεολογικά),
5. την αποκωδικοποίηση του θρησκευτικού υποβάθρου των πολιτισμικών παραδόσεων και την αναγνώριση των θρησκευτικών διαστάσεων του σύγχρονου πολιτισμού,
6. την κατανόηση των αξιών αλλά και των αρνητικών ή επικίνδυνων εκφράσεων που κάποιες θρησκείες εμπεριέχουν, διατηρούν ή υποβάλλουν,
7. την κατανόηση της εποχής και των αναγκών της και τη μεθερμηνεία του θεολογικού λόγου στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες,
8. τον προβληματισμό και την έμπρακτη ευαισθητοποίηση απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής, τα υπαρξιακά ερωτήματα και τα ηθικά διλήμματα του ανθρώπου,
9. τον σεβασμό του δικαιώματος κάθε ανθρώπου στη θρησκευτική ελευθερία, την αναζήτηση και τον θρησκευτικό αυτοπροσδιορισμό,
10. την αναγνώριση και τον σεβασμό στην ιδιαίτερη θρησκευτική και πολιτιστική προέλευση και συνάφεια κάθε μαθητή,
11. την ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης και τη διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος,
12. την ανθρωπιστική προσέγγιση της θρησκευτικής μάθησης, με την παράλληλη αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία,
13. την ανάδειξη του ολιστικού και μεταμορφωτικού για τον άνθρωπο χαρακτήρα της θρησκευτικής εκπαίδευσης,
14. τη θεμελίωση της θρησκευτικής εκπαίδευσης σε στέρεες παιδαγωγικές θεωρήσεις και στη συνεχή ενημέρωση για τις σύγχρονες φιλοσοφικές αντιλήψεις περί γνώσης και τον διάλογο μαζί τους,
15. τη συνεισφορά του ΜτΘ στη διαμόρφωση μαθητών που αναπτύσσουν θετική γνώμη και στάση προς τη μάθηση, εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και ευθύνη για τον κόσμο.

Δομή και διάρθρωση των περιεχομένων του ΠΣ

Δημοτικό – Ο κόσμος της θρησκείας

Εδώ προσεγγίζεται η θρησκεία αυτή καθεαυτή· δηλαδή, πρόκειται για μια σταδιακή χαρτογράφηση και αναγνώριση των βασικών εξωτερικών χαρακτηριστικών της. Στη βαθμίδα αυτή παρέχονται αφηγηματικά στοιχεία γύρω από τα *πρόσωπα*, τα *έθιμα*, τα *σύμβολα*, τις *παραδόσεις*, την *ιστορία*, τα *μνημεία*, την *κοινωνική και πολιτιστική ζωή* των θρησκευτικών παραδόσεων. Η πορεία αυτή έχει ως αφετηρία την Ορθόδοξη θρησκευτική παράδοση, δηλαδή, την παράδοση του τόπου μας και κατόπιν προσανατολίζεται στον θρησκευτικό ορίζοντα των εγγύτερων μονοθεϊστικών θρησκειών και εν συνεχεία ορισμένων στοιχείων από τις ανατολικές θρησκείες. Ειδικότερα στην Γ' και Δ' τάξη το μάθημα οφείλει να αξιοποιεί τα ενδιαφέροντα, τις προσλαμβάνουσες έννοιες, παραστάσεις και εικόνες των παιδιών, να έχει παιγνιώδη και συμμετοχικό χαρακτήρα και να αφογκράζεται τα ερωτήματα αυτής της κρίσιμης ηλικίας στην πρώτη και καθοριστική επαφή της με τη σχολική θρησκευτική αγωγή. Γι' αυτό παρουσιάζονται κατ' αρχάς τα εξωτερικά στοιχεία που προαναφέραμε (σύμβολα, έθιμα κλπ.). Το ίδιο ισχύει εν μέρει και στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού. Η αξιοποίηση βασικών στοιχείων της προεφηβικής αυτής ηλικίας, όπως η κατανόηση του χρόνου, της ευθύνης, η σημασία των σχέσεων και των κανόνων, η αίσθηση του χώρου κ.ά., διευκολύνει την ανακάλυψη και προσέγγιση *κειμένων, μνημείων, προσώπων, τόπων και γεγονότων*. Εδώ, όμως, και πάντα στη λογική υιοθέτησης της σπειροειδούς διάταξης της ύλης, προστίθενται κατάλληλα προσαρμοσμένα για τη βαθμίδα αυτή και ορισμένα στοιχεία και περιεχόμενα από τις θεματικές ενότητες του Γυμνασίου ως ολοκλήρωση του Δημοτικού, αλλά και ως εισαγωγή σε πιο συγκροτημένες θεματικές περιοχές που θα ακολουθήσουν στην επόμενη βαθμίδα. Έτσι, δίνεται μια σπειροειδής παρουσίαση στοιχείων και θεμάτων ανάλογα με την ηλικιακή ανάπτυξη των μαθητών.